

NEVELÉSTÖRTÉNET

NEVELÉSTÖRTÉNET

NEVELÉSTÖRTÉNET

A SZÉKESFEHÉRVÁRI KODOLÁNYI JÁNOS FŐISKOLA FOLYÓIRATA

Felelős kiadó:
SZABÓ PÉTER rektor

Szerkesztőbizottság:
SZABÓ PÉTER, a szerkesztőbizottság elnöke

AMBRUSNÉ KÉRI KATALIN (Pécs), BALOGH MIHÁLY (Kunszentmiklós),
CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF (Székesfehérvár), ERDÉLYI MARGIT (Komarno),
HORVÁTH MÁRTON (Budapest), NÉMETH ANDRÁS (Budapest), KOVÁTS-NÉMETH MÁRIA (Győr),
PUKÁNSZKY BÉLA (Szeged), SZABOLCS ÉVA (Budapest)

Nemzetközi tanácsadók:
HARALD EICHELBERGER (Wien, Ausztria)
LEONCIO VEGA GIL (Salamanca, Spanyolország)
YASSINE ZOUARI (Rouen, Franciaország)

Szakmai támogatók:
MTA Pedagógiai Bizottság Neveléstörténeti Albizottság
MTA Veszprémi Területi Bizottság Neveléstudományi Szakbizottság
Neveléstörténeti Munkabizottsága

Főszerkesztő:
TÖLGYESI JÓZSEF

A szerkesztőség munkatársai:
BESSENYEI JÁNOS technikai szerkesztő

TARLÓS ILDIKÓ szerkesztőségi titkár
B. HORVÁTH ELVIRA

Szerkesztőség:
Kodolányi János Főiskola
8000 Székesfehérvár, Fürdő u. 1.
06/30/600-9186
tolgyesijdr@gmail.com

HU ISSN 1785-5519

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK.....	5
<i>KOVÁTS-NÉMETH MÁRIA</i>	
ERDÉLY ELSŐ, MAGYARORSZÁG MÁSODIK TANÍTÓNŐKÉPZŐ INTÉZETE, A KOLOZSVÁRI ÁLLAMI TANÍTÓNŐKÉPEZDE	5
<i>KÁICH KATALIN</i>	
SZÉLJEGYZETEK A TANÍTÓKÉPZÉS TÖRTÉNETÉHEZ A BÁCSKÁBAN.....	19
<i>RENCZÉS NÓRA</i>	
A LÉVAI MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMI TANÍTÓKÉPZŐ TEVÉKENYSÉGE (1868-1918)	26
<i>SZÓCS JUDIT</i>	
MÚLÓ IDŐ – MARADÓ GONDOK	38
<i>VARGA JÓZSEF</i>	
A GYÓRI ÁLLAMI TANÍTÓKÉPZÉS A 'NAGY HÁBORÚ' ALATT	49
<i>DEÁK ERNŐ</i>	
ÖNAGONOSSÁG ÉS FENNMARADÁS. AZ 1956-BAN LÉTESÍTETT MAGYAR KÖZÉPISKOLÁK ÖRÖKSÉGE	70
<i>ALBERT SÁNDOR</i>	
A MAGYAR „KISISKOLÁK” SORSA SZLOVÁKIÁBAN	80
<i>VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA</i>	
A NÉVTAN HELYE ÉS SZEREPE A TANÍTÓKÉPZÉS TANTERVÉBEN	87
<i>GERGELY FERENC</i>	
NEVELÉS, KÖNYV, POLITIKA (1945-1956).....	101
<i>FÜLE SÁNDOR</i>	
A MAGYAR FELSORÓKÚ TANÍTÓKÉPZÉS MEGVALÓSÍTÁSÁNAK TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEI.....	128
<i>KARACS ZSIGMOND</i>	
AZ UTOLSÓ FÖLDESI REKTOR, VINCZE JÓZSEF (1857-1906)	135
KÖZLEMÉNYEK.....	145
<i>SURÁNYI ISTVÁN</i>	
GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGI EGYESÜLETEK SZÉKESFEHÉRVÁRON (1855-1948) III.	145
<i>MOLNÁR-KOVÁCS ZSÓFIA</i>	
AZ ISKOLAKULTÚRA XIII. ÉVFOLYAMÁBAN (2003) MEGJELENT, A MODERN PEDAGÓGIA TÖRTÉNETI FORRÁSAIT FELTÁRÓ ÍRÁSOK ELEMZÉSE	162

KÖNYVISMERTETÉSEK.....	168
KOVÁTS-NÉMETH MÁRIA: KULTÚRAKÖZVETÍTÉS ÉS PEDAGÓGIAI ÉRTÉKRENDSZEREK.....	168
<i>(VARGA JÓZSEF)</i>	
NÉMETH TIBOR: GYARMATOSÍTÁS ÉS KIENGESZTELŐDÉS. ÓSLAKOS HAGYOMÁNY KANADÁBAN.....	171
<i>(CS. BÁNYAI GYÖRGY)</i>	
SZECSKÓ KÁROLY: UDVARHELYI KENDOFF KÁROLY.....	174
<i>(TÖLGYESI JÓZSEF)</i>	

E SZÁMUNK SZERZŐI:

ALBERT SÁNDOR egyetemi tanár, a Selye János Egyetem alapító rektora, Komárno (Szlovákia); CS. BÁNYAI GYÖRGY tanár, Székesfehérvár; DEÁK ERNŐ történész, főszerkesztő, Bécs (Ausztria); FÜLE SÁNDOR főiskolai tanár, Budapest; GERGELY FERENC történész, Budapest; KÁICH KATALIN művelődéstörténész, Szabadka (Szerbia); KARACS ZSIGMOND történész, Budapest; KOVÁTS-NÉMETH MÁRIA egyetemi magántanár, MTA munkabizottsági elnök, Selye János Egyetem, Komárno (Szlovákia); MOLNÁR-KOVÁCS ZSÓFIA egyetemi tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet, Pécs; RENCZÉS NÓRA tanító, Deáki (Szlovákia); SURÁNYI ISTVÁN tanár, neveléstörténész, Székesfehérvár; SZÓCS JUDIT alelnök, Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége, Kolozsvár (Románia); TÖLGYESI JÓZSEF főiskolai docens, Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár; VARGA JÓZSEF c. főiskolai docens, Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr; VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA egyetemi docens, Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr.

Címlapkép:

A Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar főépülete, Szekszárd

A borítót és a kötetet tervezte:

Bessenyei János

Nyomdai kivitelezés:

Apolló Nyomda

TANULMÁNYOK

Kováts-Németh Mária, Káich Katalin, Renczés Nóra, Szócs Judit, Deák Ernő, Albert Sándor, Varga József és Varga Józsefné Horváth Mária tanulmányai elhangzottak a Kodolányi János Főiskola, az MTA Veszprémi Területi Bizottság neveléstörténeti munkabizottsága és a Veszprém Megyei Neveléstörténeti Társaság által szervezett Neveléstörténeti örökségeink a Kárpát-medencében című nemzetközi konferencián Farádon (Győr-Moson-Sopron megyében) 2014. október 3-4-én.

ERDÉLY ELSŐ, MAGYARORSZÁG MÁSODIK TANÍTÓNŐKÉPZŐ INTÉZETE, A KOLOZSVÁRI ÁLLAMI TANÍTÓNŐKÉPEZDE

KOVÁTS-NÉMETH MÁRIA

Eötvös József az 1868. évi 38. tc. alapján elrendelte, hogy a már működő tanítóképzők mellett szükséges további intézeteket állítani. A törvény 20 állami tanítóképző szükségességét a fiúk, és 10 állami tanítónőképző alapítását a lányok számára írta elő az elemi népiskolai tankötelezettség bevezetésével egy időben. A történelmi Magyarországon ez idáig 25 tanítóképző működött, többségében felekezeti jelleggel.

Eötvös törvénye nyomán már 1870 őszén Erdélyben négy tanítóképezde – Déván, Máramarosszigeten, Székelykeresztúron, Zilahon –, és egy tanítónőképző – Kolozsváron – nyitotta meg kapuit. A tanítóképzők száma tovább gyarapodott: 1871-ben Kolozsváron és 1873-ban Aradon indult tanítóképző a fiúk számára. Erdélyben a törvény megjelenését követően hét állami intézmény (6 fiú és 1 leány) kezdte meg újonnan a 3 éves tanító-/tanítónőképzést. A zilahi intézmény 1892-ben bezárt. A *négyévesessé vált tanítóképzés állami intézménye* a fiúk számára 1893-ban Temesváron, majd 1900-ban Sepsiszentgyörgyön nyitotta meg kapuit. (Kozma, 1779; Szabó K. A. 2000; Donáth P., 2008) Valamennyi képző működött a trianoni döntésig, némelyik pedig – más fenntartói követelményekkel – a 20. század második feléig.

Az elcsatolt területekről menekült tanárokat a Trianon utáni Magyarországon az állami intézmények fogadták. A győri Állami Tanítónőképző-Intézet fogadta Máramarosszigetről Barcsai Károlyt, Vaskó Lászlót Déváról, Grész Ernőt Csáktornyárol, Terpinszky Vilmost Modorból, Zoltán Gézát Losoncból. (Berényi, 1926; Kovátsné N.M., 2008)

A KOLOZSVÁRI ÁLLAMI TANÍTÓNŐKÉPEZDE 1870-1886

1870. december 5-én 22 tanulóval nyílt meg az első állami tanítónőképző Kolozsváron az Eötvös (ma Constanta) utcában. (Deák, 2000) Az első igazgató tanára Kozma József, aki ezt a tiszteletet 1886 őszéig töltötte be, mert Wlassics Gyula miniszter Kasztnér Jankát, a győri Állami Tanítónőképző-Intézet igazgatóját áthelyezte a kolozsvári képző élére, hogy érvényt szerezzen a rend és fegyelem törvényeinek, ahogy a miniszter írta: „*áthelyezem Önt, hogy orvosolja az intézet bajait és visszabóvítsa az intézet számára a közönség megingott bizalmát.*” (Sebestyén, 1888; Kovátsné N.M., 2008)

A kolozsvári Akadémiai Könyvtárban felvágatlan értesítővel találkoztam, amelyekből hű képet kaphatunk a tanítónőképző tevékenységének fő jellemzőiről. Az első ilyen dokumentumot az 1878-79. tanév végén adta ki Kozma József igazgató az igazgató-tanács megbízásából. A mindössze 12 oldalas kiadvány címe: Értesítés a Kolozsvári Állami Tanítónőképezde f. é. május 26-án, június 18, 19, 20, 21, 22, 23 és 24-én tartandó közvizsgálati rendjéről, tantárgyairól és az intézet személyzetéről. A kiadvány a „közvizsgálati rendjével” kezdődik, a tájékoztatót az igazgató-tanács, a tanári személyzet és tárgyaik listája, majd a hittanárok és a képezde növendékeinek névsora, valamint a 6 osztályos gyakorló iskola tantárgyai és a tanulók névsora következik. Az értesítő a felvételi tájékoztatóval zárul, de az intézmény tevékenységéről, tárgyi feltételeiről nem szól.

A képezde növendékeinek létszáma 120 volt, az elsőben 40 leány, a másodikban 45, a harmadikban 35-en tanultak. A gyakorló iskola tanulói létszáma 68 volt. A gyakorló iskola tanára, *Gazsi József* a képző tanára volt, aki a gyakorló iskola minden tárgyát tanította a hittan és a női kézimunkán kívül. Ekkor még a képzőkhöz tartozó gyakorló iskoláknak önálló vezetője nem volt.

Az igazgató felelősségét jelentette, hogy ő tanította a neveléstani tárgyakat minden osztályban a hetenkénti óraszámában. *Kozma József* igazgató tanáron kívül a képezdének három rendes tanára volt: *Benedek Áron*, aki a természettudományi tárgyakat és a számtant, mértant a 3. osztályban tanította heti 14 órában; *Indali Péter* a földrajz, történelem és az 1-2. osztályban a mértan oktatását látta el heti 13 órában; *Kozma Józsefné* magyar nyelvet, a gazdasszonykórást és háztartást, valamint az első osztályban heti 12 órában tanította a számtant, és vezette a képezde önképzőkörét. Özv. Rauschmann Cecília segédtanárnő női kézimunkát tanított a képezdében és a gyakorlóban, *Rauschmann Cecília* ideiglenesen megbízott segédtanárnő a német nyelvet 8 órában tanította mind a három osztályban. A zenetanár *Stöger Béla*, a tornamester *Nyárádi Lajos* volt. Minden képezdéhez tartozott *gyakorlókert*, a gyakorló kertésze *Ptacsnik Mihály*. Az intézet orvosa *dr. Szóts Emil* kórházi főorvos.

A *hittanári teendőket* heten látták el: Baló Sándor ev. ref. lelkész, Derzsi József unitárius lelkész, Fehér Manó r. kath. segédlelkész, Hirsch József izr. hitoktató,

Mádai János ág. hit. lelkész, Pop Gábor gör. kath. esperes és Rosiesku Vazul gör. kel. esperes.

A képezde igazgató-tanácsának elnöke Kethely József kir. tanácsos, kolozsmegyeyi tanfelügyelő. A tagok: Lészai Ferencz földbirtokos, Simon Elek polgármester, Bokros Elek országgyűlési képviselő, Kovácsi Antal tanár, a tanács jegyzője, Petrán János megyei tiszti ügyész és Kozma József, a képezde igazgatója. Póttagok: dr. Adler Antal orvos és Olasz Károly városi tanácsos, a képezde gondnoka.

A közvizsgálat: 1879. május 26-án délelőtt vallástanból felekezetenként vizsgáztak a képezdei és a gyakorló iskolai tanulók. A képezdei növendékek június 19. és 24. között tettek osztályvizsgákat minden nap 8-12-ig és délután 3-6-ig. A közvizsgálat rendje jól szemlélteti a vizsgaköteles tárgyakat. Június 19-én, csütörtökön az I. osztályosok embertanból, állattanból, számtan és mértanból, s földrajzból vizsgáztak. A II. osztály pénteken oktatástanból, oktatási módszertanból, számtan és mértanból, ásványtanból, földrajzból tett vizsgát. A III. osztály a neveléstani és természettudományi tárgyakból szombaton vizsgázott. Vasárnap mindhárom osztály 9 és 12 óra között zongorából és énekből mutatta be tudományát. Hétfőn mindhárom osztály vizsgázott magyar és román nyelvből, a III. osztály németből. Kedden a sort a Magyarország története, a világtörténelem és a hazai alkotmánytan zárta. A kézimunkákat, rajzokat, írásokat, fogalmazványokat kiállították a vizsgálat ideje alatt.

Az értesítők az iskolai élet eseményeiről és a négyévesse vált tanítónőképezdedében végzett munkáról is – Kozma József igazgató tevékenysége alatt – rendkívül szűkszavúan tájékoztattak. A következtetéseket egyrészt a jelentősen csökkent tanulólétszámból, másrészt az 1878-79. és az 1882-83. tanévben tanított tárgyak összehasonlításának elemzéséből vonhatjuk le. Az 1882-83. tanévben a négy évfolyamon már csak 100 leány tanult a tanítónőképezdedében: 24 fő az első osztályban, 21 a másodikban, 29 a harmadikban és 26-an voltak végzősök. A három és a négyéves kolozsvári tanítónőképezde tantárgyait az 1. sz. és a 2. sz. táblázatban szemléltetjük.

1.sz. táblázat, 1878/79. tanév

Tantárgyak, osztályok	I.	II.	III.
Vallástan	X	X	X
Embertan	X	-	-
Nevelés-oktatástan	-	X	-
Oktatási módszertan	-	X	-
Nevelés- és oktatástörténet	-	-	X
Iskolai szervezés	-	-	X
Magyar	X	X	X
Német	X	X	X
Román nyelv	X	X	X
Számtan	X	X	X

<i>Tantárgyak, osztályok</i>	I.	II.	III.
Mértan	x	x	x
Állattan	x	-	-
Földrajz	-	x	-
Ásványtan	-	x	-
Természet- és vegytan	-	-	x
Magyarország történelme	-	x	-
Világtörténelem és hazai alkotmánytan	-	-	x
Zongora	x	x	x
Ének	x	x	x
Rajz	x	x	x
Női kézimunka	x	x	x
Háziipar	x	x	x
Tornászat	x	x	x

2. sz. Táblázat, 1882/83. tanév

<i>Tantárgyak, osztályok</i>	I.	II.	III.	IV.
Vallásstan	x	x	x	-
Embortan (egészség- és lélektan)	x	-	-	-
Oktatási módszertan	-	x	-	-
Nevelésstan	-	-	x	-
Neveléstörténet	-	-	-	x
Gyakorlati tanítás	-	-	-	x
Magyar	x	x	x	x
Német	-	-	x	x
Számítan	x	x	x	x
Mértan	-	x	x	x
Ember- (test-) és állattan	x	-	-	-
Állat- és növénytan	-	x	-	-
Földrajz	x	x	-	-
Ásvány- és földtan	-	-	x	-
Természet- és vegytan	-	-	x	-
Hazai történelem	-	-	x	-
Hazai alkotmánytan	-	-	-	x
Világtörténelem	-	-	-	x
Zene és ének	x	x	x	x
Rajz és szépírás	x	x	-	-
Rajz	-	-	x	x

<i>Tantárgyak, osztályok</i>	I.	II.	III.	IV.
Női kézimunka	x	x	x	x
Tornászat	x	x	x	x
Kertészet	-	-	-	x

Kozma József igazgató egyik értesítőben sem bivatkozta meg az aktuális törvényeket, tanterveket, az intézet nevelési-oktatási céljait nem is közölte. Tény viszont, hogy az 1868. évi törvényben foglaltaknak megfelelően volt a tanítóképzőnek igazgató-tanácsa, tantestülete, 6 osztályos gyakorlóiskolája és gyakorlókertje. Az óratervek általánosságban követték a tanítóképzős tantervek (1869, 1877) előírásait. Az 1877. évi tanterv Hit- és erkölcstan óraszámja megfelelő, csak vallástan néven jelölték. Hiányzik a neveléstani tárgyak közül a gyakorlóiskolai hospitálás. Az 1877. évi rendtartás írja elő az évenkénti kötelező nyilvános vizsgákat, a tanév rendjét, a növendékek felvételét, a tanári testület feladatait, például a havonta tartandó üléseket, melyeken a tanulmányi ügyeket, a nevelési kérdéseket, az intézet eseményeit kell megbeszélni. Ez utóbbiakról semminemű tájékoztatást sem tartalmaznak az értesítők.

Az 1881. évi 655. és 15369. sz. rendelet alapján emelkedett a tanítóképzés négy évfolyamúvá. A rendelet megvalósítását tantervek segítették, *1881-ben a tanítóképzők* és 1882-ben pedig a tanítóképződék számára jelentek meg a tantervek. Kozma József igazgató továbbra is nagyvonalúan kezelte az előírásokat, ami elsősorban a tantárgyak elnevezésének, a tartalmi lényegeket rögzítésének hiányában és az értesítő vezetésében érhető tetten. A tantervi követelmények megvalósítására való törekvést nehéz nyomon követni. Az 1882/83. évről szóló értesítőben a nevelési tárgyak többnyire a korábbi állapotot tükrözik. Az új tanterv szerint az embertan helyett *Test és egészségtan* volt az I. osztályban, a II. osztályban *Lélektan, Módszertan és Tanítási látogatások* heti 3 órában, a III. osztályban heti 4 órában a *Természettudományos tárgyak módszertana és Neveléstan*, míg a IV. osztályban heti 3+2 órában *Nevelés és oktatástörténet, Iskolaszervezetten és Tanítási gyakorlat* volt az előírás. A tantervi követelmények tanulmányozása bőven ad okot a pedagógia gyakorlat tanulmányozására a mai napig.

KASZTNER JANKA TEVÉKENYSÉGE A KOLOZSVÁRI ÁLLAMI TANÍTÓNŐKÉPZŐBEN

KASZTNER JANKA HIVATÁSTUDATA, KÜLDETÉSE

Kasztner Janka 1850. június 8-án a Nyitra megyei Ladaméren született. A nyolcgyermekes édesapa gazdatiszt, aki különös gondot fordított elsőszülött leánygyermek neveltetésére. Ladaméren csak tót tannyelvű iskola volt, ezért Jankát 11 éves ko-

rától Győrben, a jó nevű Zalud Antonia-féle magánnevelő intézetben taníttatta. Az intézet vezetője magas műveltségű külföldi hölgy volt, aki Kasztner Janka tehetségét felismerve, szorgalmát, törekvését értékelve külön foglalkozott az érdeklődő, segítőkész fiatal diáklánnyal.

A nevelőintézetben eltöltött 3 év után Kasztner Janka hazatért a szülői házba édesanyja segítségére a háztartásban, illetve a testvérek nevelésében. Nem telt el egy év, a családfő elvesztette állását, s Kasztner Janka „nevelőnőjéhez” fordult tanácsért. Zalud Antónia ekkor Kasztner Jankát meghívta az intézetébe segédtanítónőnek, s rábízta a két alsó osztály tanítását, valamint a bentlakók fölötti felügyeletet. A 15 éves „tanítónő” öt évig tartó munkáját kezdte meg Zalud Antónia intézetében, s megtakarított pénzével jelentkezett a budai állami tanítónőképző-intézetbe. Rokona, *Xantus János* mutatta be a képző igazgatójének, Zirzen Jankának, aki nevelője, mestere, példaképe lett Kasztner Jankának. (L. Kasztner, 1897)

1871 őszén a tanítónőképző intézet harmadéves növendékei közé kapott felvételt „államköltségen”, bentlakónak. Az intézetben az elemi képesítő vizsgálat után elvégezte a polgári tanítóképző kétéves tanfolyamát nyelv- és történettudományi szakcsoport specializációval. Tanulmányai mellett az utolsó évben ellátta a „segédtanítónői” feladatokat is. Az irodai munkák elvégzésében, a betegek ápolásában segített Zirzen Janka igazgatónőnek.

A tanulmányok befejezése után Zirzen Janka igazgatónő felkínálta a segédtanítónői állást Kasztner Jankának, de ezzel egyidejűleg az *ipolysági polgári leányiskola vezetését is* felajánlották számára. Kasztner Janka az utóbbit választotta, ahol az iskola megteremtése és megkedveltetése volt a feladata. *Egy év múlva a 25 éves igazgatónőt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az 1875-ben alapított győri M. Kir. Állami Tanítónőképző Intézet igazgatásával bízta meg.* Zirzen Janka igazgatónő biztatására elfogadta a kinevezést.

Kasztner Janka 1875. október 20-án megkezdte igazgatói munkáját 40 fiatal leánynövendékkal, akik közül húszan bentlakók voltak. *Az igazgatónő tanította a „legfontosabb tárgyakat”, a neveléstant és a magyar nyelvtant. Iskolateremtő volt a szó nemes értelmében, szolgált a népiskoláztatás, s a nőnevelés ügyét. Heti 16 órában tanított, látogatta a kollégák óráit; pontos kimutatásokat vezetett az intézmény állagáról, felszereltségéről; személyes kapcsolatot tartott a növendékekkel és szüleikkel; ellenőrizte és értékelte a tanítás tartalmát, rendjét a tanítónőképzőben és a gyakorlóiskolában. Vezetése alatt megújult a tanítónőképző épületegyüttese és kertje.* Győri tartózkodása alatt Kasztner Janka közel 300 tanítónőt bocsátott útjára, akiknek az igazgatónő tevékenysége példa, az intézmény házirendje, a tanítási követelmények pedig szilárd értékrend volt pályájuk során az életvezetéshez. Méltán nevezték a magyar nőnevelés jeles személyiségének. Pedagógiai írásai a Nemzeti Nőnevelésben és a Győri Tanügyi Értesítőben jelentek meg. Kasztner Janka igazgatónő aktívan bekapcsolódott Győr tanügyi életének mozgalmába.

Tevékenyen közreműködött a tanítók számára rendezett magyar nyelvi tanfolya-

mokon, tanszerkiállításokon, a Győr városi és vidéki tanítógyűléseken. Munkássága eredményeként megválasztották a Győrvidéki tanító-egylet alelnökének, s a győri községi polgári leányiskola felügyelőségébe gondnoksági tagnak. Ez utóbbi tisztséget addig magyar tanítónő még nem töltötte be. Kitüntetései nem voltak, de Trefort Ágoston miniszter, Gönczy Pál, Hanzély János, Buzogány Áron tisztviselők nyilvánosan fejezték ki elismerésüket Kasztner Janka igazgatónő eredményes munkájáért. Ezt bizonyítja az is, hogy Wlassich Gyula miniszter az 1986-87-es tanév elején áthelyezte Kasztner Janka igazgatónőt a kolozsvári tanítónőképzőbe az igazgatói feladatok ellátására. Kasztner Janka munkásságát elődje, Zirzen Janka igazgatónő hitvallása vezérelte: *„Aki csak annyit tesz, mint amennyi a kötelessége: az szolgál!”*

*KASZTNER JANKA MUNKÁSSÁGÁNAK EREDMÉNYEI
A KOLOSZVÁRI ÁLLAMI TANÍTÓNŐKÉPZŐ INTÉZETBEN*

1886 szeptemberében a tanítónőképző intézet életében jelentős változások történtek. Kasztner Jankát, a győri állami tanítónőképző intézeti igazgatónőt a vallás- és közoktatásügyi miniszter áthelyezte a kolozsvári állami tanítónőképző élére. Az igazgatónő gondozásában 1887-ben megjelent 53 oldalas értesítő részletes, tárgyilagos képet nyújt az intézet nevelő-oktató munkájáról, példás, a szabályoknak megfelelő gazdálkodásról, az épület adta feltételek és az alapvető felszerelések hiányosságainak megoldási lehetőségeiről.

Változás történt az intézet igazgató-tanácsában és a tanári karban egyaránt. Az igazgató-tanács tagjai – egy kivételével – újak lettek: Elnök: *Kozma Ferencz* kir. tanfelügyelő. Tagok: *Lészai Ferencz* földbirtokos, *dr. Felméri Lajos*, m. kir. egyet. tanár, *dr. Koch Antal*, m. kir. egyet. tanár, *Molnár Sándor*, h. ügyvéd, *Páll Gyula*, kat. bizt., *Kasztner Janka* igazgatónő, egyszersmind az igazgató-tanács jegyzője.

A tanévben folyó munkára „lényeges befolyással voltak” a tanári karban történt változások, ahogy ezt az igazgatónő is jegyezte. Kasztner Jankán kívül a temesvári áll. felsőbb leányiskolából érkezett a kolozsvári intézetbe *dr. Lázár Gyula* tanár, s a megürült segédtanítói állásra a győri áll. tanítónőképzőből *Keul Sarolta* segédtanítónő. A tanári testület létszáma 16 fő lett: az igazgatónő mellett 3 rendes tanár, 2 segédtanítónő, 1 rajz- és 1 zenetanár, 1 gazdaasszony-tanítónő és 7 lelkész.

A kor szokásainak megfelelően az igazgatónő tanította az összes neveléstani tantárgyat, a háztartást és a konyhakertészetet heti 16 órában. *Dr. Lázár Gyula* r. tanár segédkezett az ig. irodai teendőkben, és tanította a németet mind a 4 osztályban, a világtörténelmet a 4. osztályban. *Benedek Áron* r. tanár a számtant és a természettudományokat tanította az 1-3. osztályban. *Bod Péter* r. tanár a földrajz, a hazai történelem és alkotmánytan, a mértan felelőse volt, és ő kezelte az intézeti könyvtárat. *Keul Sarolta* segédtanítónő tanította mind a 4 osztályban a magyar nyelvtant és irodalomtörténetet, s mind a 4 osztályban a tornászatot. *Bartholomaidés Adél* s. tanítónő a számtan és a kézimunka oktatását végezte, *Sárdy István* a rajztanár, *Stöger*

Béla a zene tanár és *Nagy Ida* a gazdaasszony-tanítónő. A hitoktatást továbbra is a hét felekezetnek megfelelően látták el a lelkészek. Az intézet orvosa változatlanul *dr. Szócs Emil*, s *Ptacsnik Mihály* a kertész. (Kasztner J., 1887)

A hét felekezethez tartozó 119 beiratkozott növendék közül kilencen kimaradtak, sikeres osztályvizsgát 110-en tettek. Közülük 96 magyar, német 9, román 3, 1 tót és 1 cseh anyanyelvű volt. Az intézetben 24-en (17 intézeti + 7 intézeten kívüli) tanképesítő vizsgát tettek: 18-an elemi népiskolai tanképesítőt, 2 fő ipartanítónőt és 4-en munkamesternőt.

Az intézet rendjét a 20 pontban összefoglalt házirend és házszabály alapján volt köteles mindenki fenntartani nemcsak a nevelői felügyelet mellett, hanem „*egymás figyelmeztetését kötelesek (voltak) elfogadni.*” A tanítás minőségét segítették a gondosan felépített és közzétett tananyagtartalmak Hit- és erkölcsstanból éppúgy, mint a neveléstani és valamennyi tantárgyból a tanítónőképzőben és a gyakorlóiskolában. Példaértékű az a precíz követelmény, amelyet a növendékek megismertek az elemi iskola tananyagából, a 2-4. osztályban magyarból a kisdíjakok „szavalni tanultak” 42 költeményt, az 5-6. osztályban pedig „szavalni megtanultak 3 szépprózát és 15 költeményt”.

S *újjászületett az önképzőkör.* A 14 éve létező önképzőkör 1886. október 13-án alakuló gyűlést tartott, melyen Kasztner Janka igazgatónőt felkérték elnöknek. T. Stöger Béla elfogadta a zeneelnökséget. Az alelnökök, főtítkár, főpénztárnok, főkönyvtárnok a IV. osztályosok köréből kapták pozíciójukat választás útján, s osztályonként is választottak hasonló tisztségekre, illetve bizottsági tagságra. A titkári jelentés arról számol be, hogy minden második héten tartottak gyűléseket, amelyeken ének, zene, szavalat, szabad előadás, felolvasás, bírálat, lapismertetés, írásbeli munka készítése folyt. A tanévben 14 ünnepélyes és 1 rendkívüli gyűlést tartottak. Pontos képet nyújt a jelentés a könyvtári állományról, a megrendelt lapokról: Család és Iskola, Nemzeti Nőnevelés, Képes Folyóirat, Fővárosi Lapok, a pénztári állapotról, a korábbi évek tartozásainak törlesztéséről. A jelentés osztályonként felsorolja, hogy hányszor és milyen témában szerepeltek a növendékek, akiknek a hivatásra való felkészülésben jelentős szerepet töltött be az önképzőkör. Persz Katinka főtítkár köszönetét fejezte ki az igazgatónőnek, hogy ezen alkalmakkor „*olyan erkölcsi nézeteket igyekezett elsajátíttatni velünk, melyeket, ha érvényre juttatunk, képesek leszünk jövő hivatásunknak megfelelni.*” (Kasztner J., 1887)

Az 1887–88-as tanév főbb eseményei között két *rendkívüli intézetszünetet* jegyzett *dr. Lázárné Kasztner Janka* igazgatónő. 1887. szeptember 21-24. között Ferenc József, Magyarország apostoli királya kolozsvári látogatása, majd 1888. március 1-15. között pedig a tífuszjárvány miatt rendelték el szünetet a tanítónőképző intézetben. A járványnak három diák is halálos áldozata lett.

Az 1888. január 11-ei 46912. számú miniszteri rendelet nyomán *dr. Engel Gábor* orvost a két állami képző orvosának nevezte ki *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter. *Dr. Engel Gábort* egyúttal az életmentés és egészségtan

tanításával is megbízták. A tanítónőképző létszáma ebben az évben 125 fő (I.o.: 36, II.o.: 30, III.o.: 34, IV.o.: 25), közülük bentlakó 69, és bejáró 56 fő volt. A bentlakó növendékek közül tízen voltak, akik az ellátás költségeit teljes mértékben fizették, 59-en kedvezményezettek voltak, s közülük 14-en teljesen ingyenes ellátásban részesültek.

Az „osztályvizsgálatok” eredményei – 31 kitűnő, 38 jeles, 28 jó – azt mutatják, hogy az intézetben színvonalas munka folyt. Ezt alátámasztja a tanári kar évi 13 ülése (12 rendes és 1 rendkívüli), az „évharmadonként” minden tanár által beszorgáltatott „eltárgyalt tananyag” kimutatása, valamint az a tény, hogy „a tanári kar különös figyelemmel kísérte a növendékek erkölcsi magaviseletét és tanuláspolitikáját.” (Kasztnér J., 1888)

Az igazgatótanács tagjai változatlanul a korábbi hét fő, a tanári testületben Bod Péter r. tanár helyett Bányai Árpád kapott r. tanári kinevezést, s ő tanította a német nyelvet mind a 4 osztályban, valamint kezelte az intézeti könyvtárat. Maurer Lina pedig a francia tanítására érkezett az intézetbe. A 3.sz. táblázatban részben a tantárgyak felelőseit szemléltetjük, másrészt a rendelkezésre álló, jegyzett tankönyvek listáját közöljük.

3. sz. táblázat, 1887/88. tanév

Tantárgyak	I.	II.	III.	IV.	Tanár/tankönyvek
Hit- és erkölcsstan	2	2	2	1	Vincze: A ker. kath. vallástan
Nevelési tárgyak					Tanította: dr. Lázárné Kasztnér Janka
Egészségtan és lélektan	3	-	-	-	
Tanítási módszertan	-	3	-	-	
Neveléstan	-	-	2	-	
Gyakorlati nevelés	-	-	2,5	-	
Neveléstörténet és gyakorlati tanítás	-	-	-	3 6×0,5	
Magyar nyelvtan	3	-	-	-	Szinnyei József: Rendszeres M. nyelvtan
Mondattan és irálytan	-	3	-	-	Torkos László: Irálytan I.v.
Irálytan és költészettan	-	-	2	-	Néry: Stilisztika II.v. + Gregus Á.: Költészettan
Irodalomtörténet	-	-	-	2	Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irod. tört. ismeretei
Német nyelvtan	3	3	2	2	Graf Jakab: Német nyelvtan + olvasókönyvek
Számтан	2	2	-	-	Moncik - Szalóki - Schmidt: Számтан
Betűszámтан	-	-	2	2	Brassai Sámuel: Algebrai gyakorlatok
Mértan	-	1	1	1	Moncik - Szalóky: „Mértani nézlettan”
Földrajz	2	2	-	-	Hanche - Cherven: osztrák-magyar földr. tankönyv

<i>Tantárgyak</i>	I.	II.	III.	IV.	<i>Tanár/tankönyvek</i>
Hazai történelem	-	-	3	-	Tanította: Dr. Lázár Gyula
Hazai alkotmánytan	-	-	-	1	Tanította: Dr. Lázár Gyula
Világtörténelem	-	-	-	4	Mangold Lajos: Világtörténelem
Természetrajz	1	1	1	-	Tanította: Benedek Áron
Természetan	-	-	1	1	Tanította: Benedek Áron
Gazdasszonykodás és konyhakertészet	-	-	-	1	Nagy Ida gazdaasszony vezette
Zenetan					
Zongora	1	1	1	1	Tanította: Stóger Béla
Éneklés	1	1	1	1	Tanította: Stóger Béla
Zenetan	-	-	-	1	Tanította: Stóger Béla
Rajz és szépírás	2	2	2	2	Tanította: Sárdi István
Kézimunka	2	2	2	2	Tanította: Keul Sarolta/ Bartholomaides Adél
Testgyakorlás	1	1	1	1	Tanította: Bartholomaides Adél

Az önképzőkör szerves és fontos tényezője a tanítóképző intézetek tevékenységének megalakulásától kezdve. Az önképzőkör célja, hogy a tanítójelöltek az elméleti tanulmányaikat, tehetségüket a gyakorlatban kipróbálják, hogy bivatásukra élménnyel – irodalom, költészet, zene, ének, színjáték – készüljenek. Dr. Lázár Gyuláné Kasztnér Janka igazgatónő szívesen fogadta az újjáalakult önképzőkör elnöki tisztségét. Az önképzőkör működésének tradicionális szabályai tovább erősödtek. Az önképzőkör „pénztára” tagdíjából és adományokból működött, általában könyvekre, a könyvek újrakötésére, folyóiratokra költötték a bevételt. Az 1887/88-as tanévben a kör járatta a Vasárnapi Újságot, a Nemzeti Nénevelést, a Család és Iskola, a Magyar Történelmi Életrajzok folyóiratokat és a Fővárosi Lapok napilapot.

A négyéves tanítónőképzőben a diák sikeres felvételi vizsgák után kezdhetette meg a tanulmányokat. A felvételi írásbeli és szóbeli vizsga volt. Az írásbeli vizsga egy magyar nyelvtani és egy számtan dolgozat volt. Elégtelen érdemjeggyel nem lehetett szóbeli vizsgát tenni. A szóbeli vizsga tárgyát a magyar nyelvtan, a számtan, a hazai történelem és földrajz „alapvonalai” alkották.

Dr. Lázárné Kasztnér Janka igazgatónő 1890-ben összevont értesítőt jelentetett meg az 1888/89-es és az 1889/90-es tanévről. Az értesítő különös értéke, hogy az igazgatónő a tanítónőképezde 21 éves múltját értékeli a törvények, rendeletek és a gyakorlat összefüggésében. Hangsúlyozza, hogy a képezdék működésének minőségét döntően befolyásolja az intézmény vezetőjének küldetése és bivatástudata. Példának Zirczen Jankát, első mesterét, a budai képző igazgatónő tevékenységét, szervező tehetségét, célját: „az ifjú leánysereg nevelését” tekinti (Kasztnér J., 1890) Az összefoglaló értékelésre az is készítette az igazgatónőt, hogy Wlassics Gyula mi-

niszter célul tűzte ki a tanintézetek belső fejlesztését és a tanítónőképzők szervezeti szabályzatának módosítását. *Dr. Lázárné Kasztner Janka ezért a 15 éves tapasztalatai alapján az alábbi javaslatokat fogalmazta meg:*

- a vezetők lelkiismeretes kötelességérzete feltétele az intézmény színvonalas működésének;
- önálló szabályzata legyen a tanítónőképzőknek, mert a *férfi és „a női iffúság nevelésében más-más irányelveknek kell uralkodnia, ha mindjárt a nevelés végcélja azonos is”;*
- *a tanítónőképezdek igazgatóit igen „nagy felelősség terheli”,* munkakörük óriási (tanítás, igazgatás, háztartás és számadás vezetése, irodai teendők, növendékek felügyelete, nevelése);
- szükséges az intézeti nevelésben „a tömeges együttlakás hátrányait” ellensúlyozni; a családból hozott háttér következményeit tapintatosan kezelni; osztozni bánatukban, örömeikben;
- a serdülőkor az, amikor a lányoknak *„az elnéző szeretetre, de egyszersmind a leggondosabb felügyeletre van szüksége”,* ezért fontos a kedély, a lelki vidámság, a lélek ruganyossága;
- biztosítani kell az élet gazdag és színes változatosságát, a családi szellem uralkodását, a nevelők részéről az erkölcsi támaszt, a tekintélyt;
- „a nevelésben hatalmas tényező a barátságos, a csínnal és kényelemmel berendezett helyiség”, mely *az igényesség - csín és ízlés, tisztaság és rend - és nem az elkényeztetés színtere.*
- Elismeri a kormány tevékenységét, hogy a tanítónőképzők számára biztosítja az intézetekben a megfelelő belső célszerű helyiségek kialakítását, *ugyanakkor a kolozsvári tanítónőképezőnek 21 évi fennállása óta egy „primitív bérhelyisége” van,* amelyért többet fizetnek, mint egy fővárosi bérleményért. Nincs betegszoba, fürdőhelyiség, hiányzik a munkaszoba, zene- és rajzterem. Tehát szükséges az új szervezeti szabálykönyvben ezen helyiségek szükségességét rögzíteni.
- A képezdek igazgatásáról szóló *1877. évi szabályrendeletben nincs a nevelés célja meghatározva,* csak a férfi elemi és polgári képezdekre vonatkozóan a tiltott helyek látogatása, a tiltott játékok űzése. Szükséges lenne a női intézetekben a fegyelmi eljárásokkal foglalkozni.
- *„A tanítónőképző intézetek célja az legyen, hogy a képzőből kikerült tanítónők a valódi lelki műveltségnek, tisztult gondolkodásnak, a szellemi önállóságnak, valamint a jó ízlésnek és alkalmazkodni tudó jó modornak tökéjét vigyék magukkal életpályájukra.”* (Kasztner J., 1890) Ehhez az eszményi cél eléréséhez nem elég a tanítás, hanem ehhez pedagógiaileg tökéletes vezetés kell, aminek a szeretet és a bizalom, a családi nevelés az alapja.
- A feltételek javítása érdekében szükséges a művészeti nevelés, a tánc tanítása céljára egy terem, egy munkaszoba, a kaszárnyaszerű óriási hálólhelyiség he-

lyett 5-10 növendék számára berendezett hálólhelyiség. A nevelési cél eléréséhez az igazgató mellé 3 segédtanítónő kell.

- Végül Lázárné Kasztner Janka igazgató az új szabályzat megalkotását azért is szükségesnek tartja a nőket képző intézetek számára, mert eddig már bizonyított, hogy *tanítónőképzők női vezetés mellett virágoztak fel, viszont az új szabályzat mondja is ki, „hogy a tanítónőképzők igazgatónők vezetésével álljanak.”* (Kasztner J., 1890)

Az 1889. júliusi ülésen jelentette be az igazgató, hogy ezentúl 2 évenként ad ki értesítőt. Az évenkénti intézeti ülést 12 alkalommal tartották, ahol a tanítás és a nevelés menetéről, módjáról, egyöntetű eljárásairól tanácskoztak. A tanári karban változás történt: Mauer Lina helyett Péchy Erzsébet vette át a francia nyelv és a III. évfolyamban a zene tanítását.

Az 1889/90.-es év jelentős eseménye volt, hogy június 16-án *Csáky Albin gróf, vallás- és közoktatásügyi miniszter és kísérete meglátogatta az intézetet, s annak összes helyiségét.* A rendért és tisztaságért elismerését fejezte ki. Tudomást vett a bérelt intézeti épület 21 éves fennállása óta meglévő hiányosságairól, és ígéretet tett az új épület megépítésére. *Az új épület 1894-ben került átadásra.* Ebben az évben a tanári testület belépett a képezdei tanárok országos egyesületébe és dr. Lázárné Kasztner Janka részt vett az egyesület első ülésén. (1890. június)

Az intézet életét a házirend szabályozta, amely a kötelezettségek szép rendjét foglalja össze a tanítás és tanulás, a zenegyakorlás, az intézeti és utcai helyes viselkedésről, a bentlakás feltételeiről, rendjéről, a látogatások rendjéről. A 21. pontban megfogalmazottak ma is segítenének a jellemformálásban, ha alkalmaznák: „A növendékek tartoznak egymással szelídséggel, elnézéssel és udvariasan bánni. A tegezés csak kivételesen engedhető meg. Az esetlegesen előforduló egyenetlenségek alkalmával tartozik mindkét fél panaszát egymás jelenlétében az igazgatónőnek előadni, aki igazságosan igyekszik a bajt kiegyenlíteni. Minden észrevett helytelenységért kötelesek a növendékek egymást szelíden figyelmeztetni, ha ez nem használ, a helytelenkedőt nyíltan bejelenteni.” (Kasztner J., 1890)

A napirend a következő volt: „Reggel ½6-kor csengetésre fölkelés; 7 órakor közös rövid ima után reggelizés; 8-ig előkészület a tanórákra; 8-12-ig tanítás; ½1-kor ebéd; 1-2-ig szabad óra, mely időt a növendékek télen-nyáron az intézet tágas kertjében töltik; 2–4 óráig tanítás; 4-6-ig szabad idő, e közben az ozsonna elköltése; ½7-kor vacsora; 7-½9-ig leczketanulás; ½9-½10-ig szabad társalgás; ½10-kor közös ima után lefekvés. Ez általános időbeosztás azonban nem merev szigorúsággal van megkötve – ez csak a foglalkozás kerete, melyen belül a növendék szabadon mozog. Így a tanulását akár a tanosztályban, akár a kertben végezheti. A szabad óráit minden növendék tetszése szerint tölti el.” (Kasztner J., 1890)

Az igazgatótanács változatlan, a tanári testület Pap Mari érkezésén kívül változatlan. Először közli viszont az igazgató az intézet tagjainak képesítését. A képesítések a következők: *Lázárné-Kasztner Janka* polgári tanképesítéssel bíró igazgatónő;

Benedek Áron középiskolára képesített rendes tanár; *Bányay Árpád* középiskolára képesített rendes tanár; *dr. Lázár Gyula* középiskolára képesített rendes tanár; *Bartholomaidés Adél* polgári iskolákra képesített segédtanítónő; Keul Sarolta polgári képesítéssel bíró segédtanítónő; *Péchy Erzsébet* polg. képesítéssel bíró rendkívüli tanítónő; *Stóger Béla* zenetanár; *Sárdy István* rajztanár; *Pap Mari* polgári iskolákra képesített gyakorló iskolai tanítónő; *Nagy Ida* gazdasszony.

Dr. Lázárné Kasztner Janka 10 évig állt az intézmény élén. Ez alatt az idő alatt a „*Lázárné Kasztner Janka önképzőkör*” tevékenysége is folyamatosan gazdagodott. A négyhetenkénti összejöveteleken irodalmi, természetrajzi, zeneirodalmi tárgyú önálló dolgozatokat olvastak fel, szabadelőadásokat tartottak, szavaltak, zongoráztak, énekeltek, pályatételeket oldottak meg a névadó nevéhez méltóan. 1905. december 28-án hagyta jóvá dr. Csernátossi Gyula királyi tanácsos, tanfelügyelő *Heinrich Józsa igazgatónő felterjesztését*, hogy „*az intézet önképzőköre ezentúl Dr. Lázárné Kasztner Janka, az Erzsébet nőiskola érdemeiben gazdag igazgatója nevét viselje, mint aki 10 éven át volt intézetünk lelkes és buzgó vezetője és annak jó hírnevének megalapítója.*” (Értesítő, 1907)

Heinrich Józsa igazgatónő a kolozsvári M. Kir. Állami Tanítónőképző Intézet Értesítőjét az 1908-1909. tanévről Kolozsváron az *Ellenzék* könyvnyomdájában adatta ki. Az előd munkásságának követését jól példázza az 1909-ben tartott elemi népiszkolai tanképesítési vizsgálat anyaga, különös tekintettel a szépírási tételre:

1. Nevelési írásbeli tétel: „*A cselekvés szerepe az akarat nevelésében*”
2. Német nyelvi tétel: *der Hügel und der Berg*
3. Mértani írásbeli tételek: 4 altétel
4. Szépírási tétel szövege:

Áldj meg minket magyaroknak
Hatalmas nagy Istenek!
Oltalmadban ne véthessen
A magyarnak ellene,
Sem kelet sem nyugat mérge.
Sem irigység ingere,

Áldj meg minket magyaroknak
Hatalmas nagy Istene.
 Zeigt die trübe, die dunkle Seite
 Der duch oft das Leben
 Ist s vom Bild dock mir der Schatten
 Um dass Licht zu heben.

5. Román nyelvi tétel: *Petőfi Sándor rövid életrajza* (oly módon, amint az az elemi iskola 5-6. osztályában tárgyalandó)
6. Rajztétel: lerajzolandó szemléletből részletesen árnyékolással egy használt szálítóláda, rajta egy ugorkás hordó és mellette egy káposztás hordóból álló csoport. (*Heinrich J.*, 1909)

IRODALOM

- A kolozsvári Magy. Kir. Állami Tanítónőképző Intézet Értesítője az 1886-87-iki tanévről.* Szerkesztette: Lázárné Kasztner Janka, tanítónőképző intézeti igazgató. Kolozsvárt, Nyomatott Ajtai K. Albert (magyar polgár) nyomdájában. 1887. 3-6., 8. o., 10-53.o.
- A kolozsvári Magy. Kir. Állami Tanítónőképző Intézet Értesítője az 1887-88-iki tanévről.* Az igazgató-tanács megbízásából szerkesztette: Lázárné Kasztner Janka, igazgató. Kolozsvárt, Nyomatott Ajtai K. Albert (magyar polgár) nyomdájában. 1888. 5.o., 8-18.o., 44-49. o.
- A kolozsvári Magy. Kir. Állami Tanítónőképző Intézet Értesítője az 1888-89. és 1889-90-ik tanévekről.* Az igazgató-tanács megbízásából szerkesztette: Dr. Lázárné Kasztner Janka igazgató. Kolozsvárt, Ajtai K. Albert Könyvnyomdája. 1890. 4-8., 10., 12.o., 15-18., 20., 21., 22-25., 47-48.o.
- A kolozsvári Magy. Kir. Állami Tanítónőképző-Intézet Értesítője az 1906-07. tanévről.* Szerkesztette: Heinrich Józsa igazgató. Kolozsvárt, nyomatott az Ellenzék könyvnyomdájában, 1907. 5-7.o.
- A kolozsvári Magy. Kir. Állami Tanítónőképző-Intézet Értesítője az 1908-09. tanévről.* Szerkesztette: Heinrich Józsa igazgató. Kolozsvárt, nyomatott az Ellenzék könyvnyomdájában, 1909. 37-38.o.
- Berényi Irén (1926): *A Győri M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítónőképző-Intézet Értesítője az 1918/19-1921/26. évekről.* Győr, 9.o.
- Deák Árpád (2009): *A kolozsvári magyar óvónő- és tanítóképző rövid története.* In: Az erdélyi magyar tanító- és óvóképzés évszázadai 1777- 2000. Összeállította és sajtó alá rendezte: Szabó Kálmán Attila, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 279 o.
- Donáth Péter (2008): *A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből 1868-1958.* Trezor Kiadó, Budapest, 32-33.o.
- Értesítés a Kolozsvári Állami Tanítónőképezde f. é. május 26-án, június 18, 19, 20, 21, 22, 23 és 24-én tartandó közvizsgálati rendjéről, tantárgyairól és az intézet személyzetéről. Kiadta az 1878-1879. tanév végén az igazgató-tanács megbízásából Kozma József igazgató tanár. Kolozsvárt, nyomatott K. Papp Miklósnál, 1879. 2-12. o.
- Értesítés a Kolozsvári Állami Tanítónőképezde 1882/3. tanév végén. Kozma József igazgató. Kolozsvárt, Nyomatott Stein János nyomdásznál, 1883. 2-14.o.
- Lázárné Kasztner Janka: *Ajánlás.* In: Zirzen Janka Emlékkönyve. (Szerkesztették a hálás tanítványok) Budapest, 1897. A 98 oldalas könyv 68 oldalát Kasztner Janka írta.
- Kovátsné Németh Mária (2008): *Győri tanítóképzés 1778–2008.* NYME Apáczai Csere János Kar, Győr, 64-66. o.
- Szabó Kálmán Attila (szerk., 2009): *Az erdélyi magyar tanító- és óvóképzés évszázadai 1777- 2000.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 63 o.
- Sebestyénné Stetina Ilona (1888): *Kasztner Janka.* In: Paedagógiai Plutarch. (Szerkesztette: Orbán Mór), Pozsony, 187-194.o.

SZÉLJEGYZETEK A TANÍTÓKÉPZÉS TÖRTÉNETÉHEZ A BÁCSKÁBAN

KÁICH KATALIN

Amikor 2006. december 1-én az Újvidéki Tudományegyetem 14. karaként megnyitotta kapuit a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar Szabadkán, akkor gyakorlatilag egy több mint kétszáz éves hagyomány bizonyította életrevalóságát, hiszen az 1777-ben meghozott Ratio Educationis értelmében – a rendelet az Osztrák Birodalom magyarországi tartományainak állami szintű oktatásügyét igyekezett szabályozni –, az akkori Bács vármegye az elsők között tett lépéseket arra, hogy az életbe léptetett előírásoknak megfelelően rendezze a megyében élők elemi iskolai oktatását.

Az 18. század első negyedében történt tervszerű telepítések, melyek a török időkben elnéptelenedett déli országrészek benépesítésére irányultak, egy olyan multietnikus térség kialakítását valósították meg, mely az elkövetkező időkre nézve is meghatározta a mai Vajdaság demográfiai szerkezetét. Magyarok, szerbek, dalmaták – katolikus szlávok –, németek, rutének, szlovákok, románok érkeztek a Monarchia egész területéről, de franciák, spanyolok is jöttek, hogy szerencsét próbáljanak a Bánság mocsarakban gazdag területén. Nem csoda, hogy nagy részük igen hamar feladta a harcot a viszontagságokban bővelkedő környezettel, s ma már csak néhány családnév emlékeztet bennünket egykori jelenlétükre.

Az első iskolákat természetesen az egyházközösségek hozták létre. Nagyon tarka képet mutattak ezek az oktatási létesítmények. A legszámosabbak a katolikus és a pravoszláv egyház által működtetett iskolák voltak. Az oktatás minősége – ha egyáltalán beszélhetünk minden esetben minőségről –, szintén nagyon különbözött egymástól. A közzé tett Ratio Educationis, amely az anyanyelven történő kötelező elemi iskolai oktatást szorgalmazta, úgy tűnik, megfelelt a demográfiailag igen változatos képet mutató régióban élők elvárásainak, ha a legkisebbek okításának módjáról volt szó. Erre abból is lehet következtetni, hogy a vármegyei vezetőség a Ratio életbelépését követően az 1777. november 10-én Újvidéken megtartott megyegyűlésen hirdette ki az iskolareformra vonatkozó rendelkezéseket, és arról is határozott, hogy az elhanyagolt oktatásügy nehézségeinek megoldására megteszik a szükséges lépéseket. Jelesül, tekintettel az itt élő többség nemzeti és vallási hovatartozására, a tanítók képzését két helyen fogják megszervezni. *A katolikus tanítóképzést Szabadka, míg a szerbet – ortodox – a vármegye székhelye, Zombor vállalta fel.*

Az elemi iskolák rendszeres működtetésére vonatkozóan a szakemberek képzését tehát mielőbb meg kellett oldani. Köztudott ugyanis, hogy az egyházak által fenntartott iskolákban is hiányos volt a tanítók képzettsége. Az igazi probléma elsősorban az állami iskolákban jelentkezett, amelyeknek tanítói között kántorok, obsitos ka-

tonák, az első osztályt esetleg befejezett gimnáziumi tanulók, kicsapott vagy vándordíjak voltak, de az is előfordult, hogy írni-olvasni alig tudó mesteremberek is tanítóskodásra adták a fejüket. Jól jellemzi a korabeli állapotokat Pálinkás József 1969-ben közzé adott szabadkai iskolatörténete, mely egy 1770/71-ben végzett tanügyi összeírásból idéz: *„Legnehezebb ebben az iskolai munkában a tanítók biányos tudása és sokféle elfoglaltsága”*. Ezt a megállapítást követően konkretizálja az előfordult visszásságokat: *„A tanítók olyan munkákat is elvégeztek, amit mi ma el sem képzelhetünk. Rendszerint a tanító végezte a faluban a jegyzői teendőket is”*. A kettő fogalma – ludimagister – tanító/jegyző annyira összenőtt, hogy a falu népe az iskolamester alatt elsősorban a jegyzőt értette. *„E mellett a tanító kántor, karmester, énekarvezető, harangozó, végrehajtó, levélbordó, kocsmai muzsikus, Budán pl. a tanítót bízta meg a város a toronyóra karbantartásával és mindennapi felbúzásával.”* (Pálinkás, III.28. 10.o.).

Az egyház gyakran alkalmazott a városi, illetve a falusi iskolákban világi tanítókat, akiket a templomszolgák kategóriájába soroltak. Így volt ez Szabadkán is. A szabadkai plébánia 1773-ban meghozott működési szabályzata az e pontban a templomszolgák között említi az akkori fiú- és leányiskola két tanítóját. Lényegében tehát a világi tanítók is az egyház alárendeltjei voltak. A Mária Terézia uralkodása alatt szorgalmazott, az egész birodalmat érintő iskolareformok a kor kihívásaira igyekeztek választ adni. A felvilágosodás és a mechanika százada többé nem engedhette meg azt, hogy az alattvalók, mint a gazdasági élet hordozói, ne részesüljenek megfelelő képzésben. A hat és tizenkét év közötti gyermekek „kötelező oktatására” vonatkozó előírások realizálása tehát szakképzett tanítókat feltételezett. Ezért döntöttek a Bács vármegyeiek is úgy, hogy egyfelől megszervezik az ún. normaiskolákat, másfelől pedig hat hónapos tanítói tanfolyamokat indítanak a pravoszlávok, illetve a katolikusok számára.

A 18. század utolsó harmadában a mai Bácska területén kilencven elemi iskola működött, ebből 41 volt a pravoszláv. A Bánságban a szerb iskolákon kívül nagy volt a száma a német iskoláknak is. A reformok bevezetése három császárilag jóváhagyott iskolaszervezési okirat alkalmazásával történt. Nevezetesen, irányadó volt: 1. az Allgemeine Schulordnung für die deutsche Normal, Haupt und Trivialschulen ... 1774-ből, mely az osztrák iskolák átszervezését írta elő; 2. a Temesi Bánság provinciális része pravoszláv triviális kis iskoláinak iskolai szabályzata 1776-ból; 3. Ratio Educationis 1777-ből, mely a magyar kisdíjak kötelező oktatásával kapcsolatos tudnivalókat tartalmazta.

A TANÍTÓKÉPZÉS KORAI KEZDETEI

Az egykori Bács vármegyében, tehát a tanítóképzés két központjának a megválasztásában a vallás és a nemzeti hovatartozás – a nyelv – játszott meghatározó szerepet. A többségében szerbek lakta Zombor és környéke ezért lett a szerb tanító-

képzés központja, míg a katolikus többségű Szabadkának - dalmaták, magyarok, németek - a katolikus tanítóképzés jutott.

Itt mondjuk el azt is, hogy *a szerb nyelvű tanítóképzést illetően a folytonosság a jellemző, amennyiben az 1778-tól a mai napig, megszakítás nélkül realizálódott, még hozzá Zomborban*. Egy rövid szünet 1811-ben következett be, amikor Szentendrére tették át a szerb tanítók képzésének intézményét, de 1816-ban már újra a megyeszékhelyen találjuk a szerb tanintézetet.

A tanítói pályára készülők általában november 1-től április 15-ig hallgatták a különböző kurzusok előadásait. Tekintettel a már meglévő tanítók alulképzettségére, számukra nyári továbbképzést szerveztek április 15. és augusztus 20. között. *Az első szabadkai tanítóképző tanfolyamot 1778 novemberében Hofbauer Jakab és Böck Ferenc szakképzett tanítók indították útjára az ún. Budai Tanterv alapján*. Hozzájuk csatlakozott 1779-ben Novotnik Ferenc, „akit a magisztrátus egyéb teendői mellett a normában a zenei neveléssel is megbízott”. (Káich, 2008. 52.o.).

Ha netán azt gondolnánk, hogy a különböző vonatkozó határozatok életbe léptetésével rövid időn belül javulást lehetett tapasztalni az oktatás terén, akkor csalódást kell okoznunk. Ismerünk pl. egy 1786. augusztus 26-án Szabadkán kelt német nyelvű jelentést, mely a helybeli iskola állapotát méri fel, s mely igen kedvezőtlen körülményeket rögzít. *„A helybeli iskolák – olvashatjuk a többi között –, a városházával egybeépült földszintes házban vannak négy tanteremben elhelyezve, de nagyon siralmas állapotban, egyik osztálynak sincsen padlója, s így a sok járástól és söpréstől egész gödrök képződtek már a talajban. Még szomorúbb az első osztály helyzete, amelyet csak egy féllábnyi vastag közfal választ el a városi lóistállótól. A szegény kisfiúk a bódító és fejfájást okozó bűzben és a kocsisok éktelen káromkodásai mellett nem tanulhatnak nyugodtan...”. (A fordítást idézi Káich, 2008. 56.o.).*

A KÖZÉPFOKÚ TANÍTÓKÉPZÉS

A középfokú, két évig tartó tanítóképzés, melyet az egri püspök hívott életre 1828-ban, nem oldotta meg országos szinten a tanítóhiány problémáját, így a helyi jellegű tanfolyamokra továbbra is szükség volt. Nem volt másképpen ez a Bácskában sem. A zombori szerb tanítóképzés saját úton haladt. Háromszor öt hónapos képzést kaptak a leendő tanítók egészen 1815-ig, majd pedig *az 1871/72. iskolaévvél bezárólag két évre emelték a tanulmányi időt* (Аркадије Варађанин (1998):Сомборска учитељска школа, Ин: Алманах/Календар, 73.o.).

Szabadka, szükség szerint, továbbra is fenntartotta a hathónapos tanfolyamokat, s ez nyomon követhető egészen 1843-ig. Az 1842. október 26-án meghozott királyi rendelet, amely öt római katolikus tanítóképző intézet felállítását írta elő – Pest, Szeged, Miskolc, Érsekújvár, Nagykanizsa –, immár szükségtelenné tette Szabadkán az időnkénti tanfolyamokat, tekintettel a Tisza-parti város közelségére. *A folyama-*

tos magyar tanítóképzés intézményét 1871. november 25-én nyitották meg Szabadkán. A kiegyezést követően meghozott népoktatási törvény (1868), mely a 6-12 évesek tankötelezettségét írta elő a városi és falusi kisiskolák esetében, a hatosztályos képzést tűzte ki célul. Mindez, és a nők helyzetében bekövetkező/bekövetkezett változások – a nők munkába állásának lehetősége –, illetve a magasabb szintre emelendő népművelés igénye a minőséges tanítóképzés igényeként fogalmazódott meg. Külön paragrafus rendelkezett a tanítóképezdékről (81-105.§), valamint a tanítónő képezdékről is (106-115.§). A már meglévő felekezeti egyházi tanítóképzők mellett húsz állami tanító és tíz állami tanítónő képezde alapításával kívánták megoldani a hatékony népneveléssel kapcsolatos feladatokat. Ilyen körülmények között került sor, másodikként az országban, a szabadkai tanítónő képezde megnyitására. Nagy a valószínűsége annak, hogy a hely megválasztásában szerepet játszott a térség multietnikus jellege, és természetesen a katolikus magyar nyelvű tanítóképzés hagyománya. Politikai szempontból az sem volt mellékes, hogy mindössze 55 kilométerre, a vármegye központjában, Zomborban, egy jól működő, idestova száz éves tradícióval rendelkező, felekezeti alapítású szerb tanítóképző működött. A nagyon is összetett társadalmi, gazdasági és politikai helyzet tehát – pl. az 1867 után felerősödő magyarosítási törekvések –, mindenképpen hatással lehettek a hely kiválasztására.

Az Eötvös József nevével fémjelzett törvény *a hároméves tanítóképzést is bevezette*, lévén hogy az illetékesek elégedetlenek voltak a kétéves képzés eredményességével. *A zombori szerb tanítóképző az 1869/70-es tanévben vezette be a hároméves pedigrig a törvényt módosítást követően, az 1892/93-as tanévben a négyéves kötelező oktatást.* Itt említjük meg azt is, hogy szervezésbeli változásokra is sor került, amennyiben az 1896/97. tanévben külön választották a fiú- és leányosztályokat. *„1903-ban e különválasztás következményeként a tantestület is megoszlott, végül pedig 1910-ben formálisan is szétvált a Szerb Tanítóképző: Tanítóképzőre (Srpska narodna učiteljska škola), és Tanítónőképzőre (Srpska narodna učiteljska škola).”* (Káich, 2006. 103.o.).

Az első tíz évet a szabadkai állami tanítónő képezde életében az alapozás éveinek tekinthetjük. Munkája nem volt zavartalan, nehezen tudta elfogadtatni magát, hiszen egy kifejezetten katolikus környezetben kellett helyállni, egy olyan légkörben, amely nem kedvelte az állami alapítású tanintézményeket, lévén, hogy „az állami iskolák bevezetésével évszázados jogait látta veszélyeztetve az ifjúság nevelésében”. (Pálinkás, 1969. május 9. 20.o.).

A képző zárt jellegű oktatási intézmény volt, amennyiben *„A tanulókat jól felszerelt, az iskolával egybekötött intézetben helyezték el. A diákok nagy része állami segélyben is részesült a magaviselet és a tanulmányi előmenetel függvényeként. Voltak teljes fizetéssel, fél, negyed fizetéssel és ingyenesen bennlakó tanulók”.* (Pálinkás, uo.)

Újabb változást jelentett az is, hogy 1881 januárjában minisztériumi külön ren-

delettel bevezették az ún. előkészítő osztályt, ami előzménye volt a négyéves tanítóképzésnek. Ez idő tájt oldották meg, többek között, a testnevelés-problémát is egy modern tornaterem kialakításával, és bevezették a kötelező tornafelszerelést. *A város művelődési életében szintén meghatározó szerepe volt a tanintézetnek.* Nyilvános év végi vizsgákat tartottak. A szavalatok, az egyéni zenei produkciók és az intézet énekkarának fellépése nagy közkedveltségnek örvendtek a lakosság körében. A városi szervezésű rendezvényeken is felléptek a tehetséges diákok. A színházban diákelőadásokon tapsolhattak a növendékek, s eljártak a hangversenyekre is. A 19. század végére elkészült az új iskolaépület, amely minden szempontból esélyt biztosított a teljesség igényeinek megfelelő, korszerű tanítóképzésre. Ugyancsak a 19. század kilencvenes éveinek elejétől kezdve a nemzetiségi tanulóknak módjában állt az is, hogy anyanyelvükön szerezzék meg a tanítói oklevelet. Évente négy-öt diák élt is ezzel a lehetőséggel. A háború előtti években a szerb nyelv fakultatív oktatása is megoldódott. A diákok az országos rendezvényeken is képviseltették magukat. Különösen a kézimunka-kiállításokon jeleskedtek. Számos díjban, elismerésben részesültek ügyességüket, rátermettségüket bizonyítandó. A szabadkai tanítóképző az első világháború kitöréséig rangos helyet vívott ki magának a történelmi Magyarországon. A háborús körülmények, sajnos, ennek a tanintézetnek a fejlődésében is visszatesztet jelentettek, annál is inkább, mert épületének nagy részét hadicélokra – kórház – foglalták le egészen a háború befejezésig.

A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság korszakában, tehát a két világháború között a folyamatos magyar tanítóképzés ellehetetlenült mindazoknak a törvénybe iktatott, *a nemzeti kisebbségek jogait megcsorbító rendelkezéseknek, melyeket a búszas években hoztak,* s melyek között volt pl. az ún. névelemzésre vonatkozó előírás. Ennek értelmében minden –ity, -its, -ics, -ich-re végződő vezetéknevű diáknak automatikusan szerb osztályba kellett beiratkozni, függetlenül attól, hogy beszélte-e az állam nyelvét vagy sem. Az államosítás után a tanítóképző *„mint egyes tanítóképző folytatta munkáját. ... Tanári karát sem vette át az új rezsim. Szervezetileg is megváltozott. A nagy tanítóihiányra való tekintettel ideiglenesen, 1924-25-ig, a tanítás idejét három évre csökkentette a vallás- és közoktatásügyi minisztérium”.* (Pálinkás, 1969. június 20. 10.o.). A tanítás nyelve a szerb volt az újonnan beiratkozottak számára. Az előző, a magyar generáció tanulóinak legtöbbször, nem lévén különben sem szabadkai, Szegeden, Kalocsán vagy másutt folytatta tanulmányait. Továbbra is zárt jellegű intézményként működött, immár külön leány-, illetve fiú-internátussal. Közben Újvidéken is nyitottak tanítóképzőt, de amikor a súlyos anyagi helyzetre való hivatkozással a törvény értelmében be kellett zárni egyet a Vajdaság területén lévők közül 1929-ben, akkor a szabadkaira esett a választás.

A második világháború alatt, 1941-ben, tizenkét év után újra megnyitotta kapuit a tanintézet, méghozzá mint líceum-tanítóképző, melyre kétéves tanítói akadémia épült. Az akadémiai képzést a háború idején egy évre csökkentették. Lényegében egy ötéves tanítóképzésről beszélhetünk. Szabadkán az 1941/42-es tanévben nyílt el-

ső osztály, de az ismert körülmények miatt, akik beiratkoztak, nem fejezhették be tanulmányaikat. A háború éveiben újra indított oktatás jelentősége abban áll, hogy a viláégést követően a már Szabadkán útjára bocsátott tanítóképzés zavartalanul tovább folytathatta munkáját.

A szocializmus útjára lépett *Jugoszláviában* az oktatásügy megszervezése és realizálása elsődleges feladatnak számított. A nagy tanítóhiányra való tekintettel a gyorsított kiképzés révén igyekeztek a jelentkező problémákat orvosolni. A szocialista társadalom kiépítésének munkájában olyan felelősségteljes hozzáállású tanítóokra volt szükség, akik „a nép és a népi állam támogatóivá” válhattak. A *szabadkai tanítóképző feladata többek között az lett, hogy a testvériség-egység szellemében álljon a népnevelés szolgálatába. „Falai között helyet biztosított a magyar és a szláv ajkú ifjúságnak tanulmányaik saját anyanyelvükön való folytatására. ... öt magyar és öt szerbhorvát tannyelvű tagozatot nyitottak meg.”* (Pálincás, 1969. augusztus 29. 12.o.).

A magyar és a szerbhorvát tagozatot 1948-ban külön választották. Az utóbbi az 1952/53-as tanévben megszűnt. A négyéves képzést az ötéves váltotta fel. A szabadkai magyar tannyelvű tanítóképző 1953/54-ben az elsők között vállalta fel az új oktatási formát. Hamarosan újabb változás történt, amennyiben az 1957/58-as tanévben a két magyar tagozat mellett egy szerbhorvátot is megnyitottak.

AKADÉMIAI KÉPZÉS

A hetvenes évek elejét is változások kísérték. Az átszervezés eredményeként az ötévest egy kétéves akadémiai képzés zárta. Ez tette lehetővé azt is, hogy a gimnáziumot végzett tanulók, amennyiben a tanítói diploma megszerzése mellett döntöttek, beiratkozhattak a kétéves főiskolára.

A pedagógiai akadémia megalakulása. 1973-ban az általános iskolákban tanító tanárok képzését vállalta fel, azaz az ún. előadói státusz megszerzésére adott lehetőséget. A szabadkai kétéves pedagógiai akadémia hallgatói tanulmányaik befejezése révén olyan oklevelet szerezhettek, amely feljogosította őket arra, hogy az általános iskola felső négy osztályában magyar nyelvet és irodalmat, magyart, mint környezet nyelvet, valamint fizikát, kémiát vagy matematikát taníthassanak.

A MAGYAR NYELVŰ EGYETEMI SZINTŰ TANÍTÓKÉPZÉS

Az egyetemi szintű tanítóképzést a Szerb Népköztársaság képviselőházában meghozott rendelkezések értelmében az 1993/94-es tanévben vezették be. Egyetemi karokat alapítottak Zomborban, Belgrádban, Jagodinán, Vranjeben, Užiceben és Prizrenben, Szabadkán viszont nem, azt állítva, hogy az ottani főiskolán tanító tanárok képesítése nem felel meg a követelményeknek. Valamelyest enyhíteni óhajtván a magyar tanítóképzés ügye elrendezésének kérdésében, *a zombori egyetemi ka-*

ron egy év múlva lehetővé tették egy magyar tagozat megnyitását. Az 1994/95-ös tanévben mindössze hét hallgató iratkozott be az első évfolyamra. A tantárgyak nagy részét, kivéve a magyar nyelvet, irodalmat, zenét és matematikát, szerb nyelven hallgatták az egyetemre iratkozott magyar diákok. A módszertanok tantárgyainak elméleti és gyakorlati oktatása magyar nyelven történt.

A magyar nyelvű egyetemi szintű tanítóképzés kérdéskörének megoldására több mint tíz évet kellett várni. Először Zomborból Szabadkára tették át a fiókintézményként működtetett magyar tanítóképzést, ami óriási hallgatói létszámnöveléshez vezetett: hét-tíz hallgató helyett 40–50 lett. Egyre több tantárgyat hallgathattak a diákok anyanyelvükön, miközben a vajdasági magyar politikusok azon fáradoztak, hogy a magyar tanítók képzése végül is megfelelő körülmények között, lehetőleg egy önálló intézmény keretein belül kapjon végleges megoldást. A végeredményt a 2006/2007-es iskolaév hozta meg, amikor az Újvidéki Tudományegyetem 14. karaként 2006. december 1-én Újvidéken bíróságilag is bejegyezték a szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kart. Ettől kezdve az oktatás kizárólag magyar nyelven történt/történik, és az egyetemi szintű magyar tanítóképzés helyzetét megoldottnak lehet tekinteni.

IRODALOM

- Káich Katalin (2006): *A bogoyfák árnyékában*. Vajdasági Magyar Művelődési Társaság, Újvidék.
- Uő. (2008): *A tanítóképzés kezdetei Szabadkán (1778-1871)*. In: Kivezetések. Forum Könyvkiadó, Újvidék – Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka.
- Pálinkás József (1971): *A szabadkai tanítóképző történetéből*. In: A tanítóképzés száz éve Szabadkán (1871-1971). Kiadja a Jubileum-szervező bizottsága. Minerva, Szabadka.
- Uő. (1969): *A tanítóképzés két évszázada Szabadkán*. In: 7Nap, 1969.március 28., április 4., április 11., április 25., május 5., június 6., június 20., augusztus 29.
- Kovátsné Németh Mária (2008): *Győri tanítóképzés, 1778-2008*. Nyugat-magyarországi Egyetem, Apáczai Csere János Kar, Győr.
- Iványi István (1892): *Szabadka szabad királyi város története*. Bittermann József Könyvnyomdája, Szabadka, 432-434.o.
- Др. Никола М. Поткоњак (1998): *Институције за образовање учитеља у Срба (1778-1998)*. Ин: Алманах. Уређивачки одбор Учитељског Факултета, Сомбор, стр. 61-70.
- Аркадије Варађанин (1998): *Сомборска учитељска школа*. Ин: Алманах. Уређивачки одбор Учитељског Факултета, Сомбор. стр.71-74.

A LÉVAI MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMI TANÍTÓKÉPZŐ TEVÉKENYSÉGE (1868-1918)

RENCZÉS NÓRA

A magyar tanítóképzés gyökerei a 18. századig nyúlnak vissza. Mária Terézia Ratio Educationisában találjuk meg első nyomait. Készítői felismerték, hogy a tanítás mesterség, sőt művészet, és a mestert a gyakorlat teszi mesterebbé, ezért a tanítóképzést a gyakorlatra alapozták. 1845 és 1847 között nyíltak meg az első tanítóképzők (pl. a brassói, besztercei, nagyszebeni). Kezdetben igen egyszerűek, egy-két évfolyamosak voltak alig néhány tanárral. Az 1867. évi kiegyezés után sürgető szükség volt arra, hogy a közoktatás, különösen pedig a népoktatás megfelelő szellemben és terjedelemben átalakítsák. A népoktatás új rendszerében a tanítóképzés számára is kiváló hely jutott.

Az 1868. évi XXXVIII. törvény életbe lépése nyomán megalakult tanítóképzők közül jelentős oktatási intézmény lett a Lévai Magyar Királyi Állami Tanítóképző. Léva város a Felvidék része, Szlovákia délnyugati részén, Pozsonytól 134 km-re keletre és Budapesttől 113 km-re északra van.

A lévai tanítóképző létrejöttéhez jelentősen hozzájárult Léva város. A tanítóképző érdekében a kezdeményező lépést Mácsai Lukács kir. tanácsos, Bars vármegye tanfelügyelője tette meg, aki a város közgyűlésén bejelentette, hogy értesülései szerint a vallás- és közoktatásügyi miniszter hajlandó volna Léván állami tanítóképzőt felállítani, ha a város az épület céljaira megfelelő telket, az építkezéshez szükséges anyagot és munkaerőt megajánlja, valamint az ideiglenes helyiségről gondoskodik. A minisztérium kiküldte Molnár Aladár osztálytanácsost, aki a körülményeket megtekintve kedvezően nyilatkozott a miniszternél, így Léván egy tanítóképezde felállításáról határoztak. S mivelhogy az ideiglenes helyiségek kielégítőek voltak, az I. évfolyam oktatása még ugyanazon év folyamán megkezdődött, mert kinevezték az igazgatótanácsot és a tanári kart is. A tanítóképezdebe olyan növendékeket vettek fel, akik a 15-ik életévüket már betöltötték, s az anyanyelv, számvetés és földrajz ismeretében voltak, s a történelemben legalább annyi jártassággal rendelkeztek, amennyit a gimnázium, reál- vagy polgári iskola négy első osztályában tanítanak. A belépni kívánó növendék erről vagy nyilvános iskolai bizonyítványát volt köteles előmutatni, vagy felvételi vizsgát kellett tennie.

Az igazgatótanács 1870. október 1-jén megkezdte tevékenységét. Mivel azonban a képezde számára felajánlott épület helyiségei október 1-jéig foglaltak voltak, a beiratások ideje október 15-re, a rendes előadások megkezdése pedig október 20-ra tolódott. 1870. október 20-án reggel az intézmény valamennyi növendéke, tanári testülete, igazgatótanácsa *Veni Sancte*-n vett részt, ahol a Szentlélek segítségét kérték az

első tanévre. Ez a hagyomány a következő években is folytatódott, nem szűnt meg a 20. század első felében sem. *Az 1870. október 20-án nyílt intézet tanárai hivatásuk magasztán állva Léván a kulturális élet mozgatói is voltak.* Az oktatás két tanteremben folyt, az egyikben a rendes elsőéves, a másikban a rendkívüli egyéves tanfolyambeliek. Az előadásokat magyar nyelven tartatták, segédnyelvül a szükséghez képest a német vagy a tót nyelvet használták. A tanári testület Mikovich László igazgatóból, Hudec Miksa és Szabó Lajos rendes tanárokból és Pazár Károly tanárból állt.

Az I. évfolyam tantárgyai: hit- és erkölcstan, magyar nyelv, nevelési tárgyak, német nyelv, számtan, földrajz, természetrajz, ének, zene, mértani és szabadkézi rajz, szépírás, testgyakorlás, tót nyelv. (Ez utóbbi az igazgatótanács 1871. okt. 2-án tartott tanácsülés 2. pontja értelmében csak feltételesen kötelező, heti 2 órában 3 első- és 6 másodéves növendék vett részt.)

A Lévai Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet tantervében még nem szerepel az Eötvös-törvényben megszabott gazdaságtan és kertészet, valamint a vegytan. A testgyakorlást helyiség híján télen nem oktatták, más hónapokban a gimnázium igazgatójának jóindulatából a gimnázium helyiségeiben tartották. Gyakorlóiskola ekkor még nem volt, ezért a növendékek a helybeli római katolikus elemi tanoda épületben e célra berendezett tanteremben szereztek gyakorlatot. Ezt ideiglenesen Hliva János tanító segítette 5 hónapon át. *Az intézet növendékei Léváról és környékéről kerültek ki: Aranyosmarótról, Szennáról, Selmecebányáról, Szent-Benedekről, Kamocsáról, Zólyomból és Besztercebányáról.*

Az első képzést a már működő tanítók közül a nyári tanfolyam elvégzése után, 1871. október 15-én ketten szereztek meg. 1871 októberétől a képző 2 évfolyamúvá lett, kibővítve a Schirilla Ede tanító vezetése alatt álló és az evangélikus iskolában elhelyezett gyakorlóiskolával. A gyakorlóiskola tanítója heti 30-32 órai tanításra volt kötelezhető.

Az első évfolyamban 23, a másodikban 14, összesen 37 növendék tanult. Anyanyelv szerinti megoszlásuk: magyar 22, tót 12, német 3. Vallásuk szerint: 29 róm. katolikus, 4 helvét (református), 2 evangélikus, 2 zsidó.

A tanári testület ifj. Mácsai Lukács tanfelügyelővel elhatározza, hogy a tanítóképzők megszervezésekor a Rendtartási szabályok 20. § g. pontja szerinti *tudományos* kirándulást megszervezi. Mácsai Lukács bőkezű mecénásként az élelmezési költségeket nagyrészt saját zsebéből fedezte. Az utazás négy napig tartott, az út nagy részét gyalog tették meg, kocsira csak a poggyászt rakták. Megnézték Léva várát, voltak Szklenón, Szent-Benedeken, Új-Bányán. Az utolsó állomás Selmec volt.

Az 1872/73-as tanévben már három évfolyam működött, összesen 48 tanulóval. Az 1873/74-es tanév változásokkal kezdődött. Mikovich László igazgatót véglegesen Aradra helyezték, Szabó Lajos lett az új igazgató. Tanítványai „Tati“-nak nevezték, mert valóságos atyjuk volt.

Az 1873/74-es tanévben az október 1-jei tanévnyitót már az *új épületben* tartot-

ták meg, amely a Szentháromság téren állt, a város legszebb terén, átellenben a kegyesrendiek algimnáziumával. Az építkezés 3 évig tartott. A tanítóképző épülete a tér felől igen díszes, már külseje által is rendeltetésére figyelmeztető épület. A külső dísznek megfelel a minden tekintetben célszerű berendezés is.

Megalakult az *Ifjúsági Önképzőkör* 54 működő és a városi intelligenciából 40 póttaggal. Elkezdődtek az ún. *paedagógiai értekezletek*, nevezetesen a tanév folyamán a III. éves növendékek párosával hetente 6 órára mentek a gyakorló iskolába, ahol az egyikük tanított, a másikuk írásba foglalta észrevételeit a tanításról, az észrevételeiket pedig a havonta egyszer tartott értekezleten vitatták meg. A *gyakorló iskolában* az 1877/78-as tanév folyamán lehetővé vált az V. osztály felállítására 3 növendékekkel. Az intézet órarendje azzal módosult, hogy a háziipari foglalkozásokat szombat délután tartották. Bevezették a műfaragást, amit Pazár Károly rajztanár tartott, aki a nyáron állami segélyből Zay-Ugrócon egy tanfolyamon sajátította el azt, hogy majd a tanítványainak sikeresen taníthassa. Tantárgyak: hit- és erkölcstan, nevelészet, tantárgyak (emberi lelki erők ismertetése és szellemi nevelés, általános tanítástan, általános módszertan, általános és különös tanítástan, különös módszertan, a népiskola módszertana, neveléstörténelem), magyar nyelv, német nyelv, mennyiségtan, földrajz, történelem, alkotmánytan, természetrajz, természet és vegytan, ének és zene, rajzolás és szépírás, testgyakorlás. A növendékek mindannyian a városban voltak elszállásolva jobbára szegényebb sorsú kézműves polgároknál 9 utcában, 18 házban. Kevés szállásadó gazda jelentette az esetleges fegyelmi vétségeket, mert féltek a növendékek neheztelésétől és az esetleges eltávozásuktól. Az 1879-es évben a lévai tanítóképzőben a 3 évfolyamban a 90 növendékből 69 magyar, 20 tót és 1 német nemzetiségű volt. A *tanítóképző tanítási nyelve a dualizmus idején magyar volt*, mellette németet tanultak. A tót nyelvet az intézet első évében nem tanították, csak a 20. század elejétől. Ugyanakkor ezt a tanítóképző első éveiben nem kötelező tantárgyként tanulhatták.

Az 1882. évi 3998-as számú rendelettel kibocsátott miniszteri tanterv alapján a tanítóképzők 1882-től 3 évfolyamosról *4 évfolyamúra* bővültek, így szükség volt egy új tanterv bevezetésére. Nagyobb hangsúlyt fektettek a pedagógiai gyakorlatra, és újabb tantárgyakat vezettek be, mint pl. borászat, méhészet, tűzoltóság és kántorság. A tanítóknak a munkájuk mellett a népet a helyes gazdálkodásra is tanítani kellett, ezért volt szükség ezekre a gyakorlati tantárgyakra. A *képezdei gyakorlókert* mindenben rendelkezésükre állt. 600 méteren nemek, fajták szerint elosztott gyümölcsfajok, 2 ugyanilyen nagy tábla magonc, valamint a konyhakert ellátta az egész intézményt. A kertész Makay Sándor okleveles vincellér, aki phyloxera-biztos és borászati vándortanár is volt.

A tanterv kibővítése azonban nagyon leterhelte a növendékeket, ezért több oldalról is támadták. A tanárok nem mindenttudókat, hanem szakembereket akartak nevelni a növendékekből, ezért a Lévai Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet

1882. június 30-án memorandumban fogalmazta meg az ellenvetéseit, amelyeket továbbították a minisztériumba:

1. *A tananyag szűkebbre vonatván, lehetőleg 3 évfolyamban dolgoztassék fel és a IV. legnagyobb részben gyakorlatra fordítassék.*
2. *Szigorítsák a felvételi követelményeket.*
3. *Szervezzék át, reformálják meg az egyházi tanítóképzőket, mert igénytelen a felvételi követelményük és nem sokoldalúan képzett szakembereket bocsájtanak szárnyra ezáltal.*

Az 1884. évi 46594. sz. rendelet megtette az első lépést az internátusnak az állami tanítóképzőkbe való behozatalára. A lévai tanári testület is folytatott e kérdésben eszmecserét, ők a családias berendezésű internátustól várták a fejlődést, azaz, az internátusban a növendékekkel a tanárok is családjajkkal együtt lennének, de ennek létesítése meghaladta az ország pénzügyi helyzetét. A növendékek továbbra is magánházaknál laknak 30-35 különböző helyen. Évente kétszer kapnak a szülők értesítőt a tanulmányi előmenetelről, amit a szállásadó nem írhat alá.

Az 1883/1984-es tanévben *a gyakorlóiskola vezetését Svarba József tanító vette át.* A lévai tanítóképző egyike volt annak a 11 tanítóképzőnek, amely saját gyakorló iskolával rendelkezett, a többi 36 képző-intézet vagy idegen elemi iskolákban hospitáltatta növendékeit, vagy erre sem volt módja. *A gyakorló iskola hatosztályú volt a törvény kívánta berendezéssel felszerelve.* Nagy figyelmet fordítottak a jövődi tanítójelöltek hivatásukra való felkészítésére. *A gyakorlóiskola tanítója mindig egy hónappal előre kidolgozta az egyes tantárgyak témakörét, amelyet kifüggesztettek a 4. évfolyam tantermében és a tanáriban is.* A III. és a IV. évesek hetente ketten egy-egy egész órán át tanították a népiskola tantárgyait. Egy ciklus befejeztével értekezletet tartottak, ahol a kidolgozott bírálatát felolvasta a diáktárs, a gyakorló iskola igazgatója, végül a tanítóképző igazgatója, és mindez jegyzőkönyvben rögzítették. Valamennyi végzős növendéknek írásbeli előkészületet kellett készítenie, annak pedig, aki az órát tanította, részletes előkészületet. Így vontak bele mindenkit az adott tanítási óra menetébe.

Az 1900/1901-es tanévben *Szabó Lajos igazgató nyugdíjba vonult.* 42 évet tanított, ebből 30 évet a tanítóképzőnél töltött el. Szabó Lajos és utóda, *Láng Mihály igazgató* valóban atyai szerepet töltöttek be az intézetben. Nemcsak tanáccsal, hanem anyagi támogatással is igyekeztek a szülők terhén könnyíteni. Valódi nevelők voltak. Különösen megható nevelői példának lehetnek tanúi 1903 karácsonyán, amikor a különböző okokból a karácsonyi szünet alatt visszamaradt tanulók a szentestét az igazgató családjá körében töltötték. Az intézet 48 éves fennállása alatt az 1901/1902-es tanévben mutatta fel az Önképzőkör a legtöbb munkát. 65 ének- és zeneszáma, 96 szavalata, 3 szabad előadása volt és a 110 írásbeli dolgozattal meglehetősen termékeny iskolaévük volt.

A következő években a növendékek száma egyre növekedett, ezért *1907. január 29-én a városi tanács soron kívüli ülésén döntés született egy új, reprezentáci-*

ós épület felépítéséről a Kálvárián, amely az egész város díszévé válhat. Erre a célra felajánlottak 20 000 korona készpénzt és 5 hold építkezési területet. Az építkezés 1909-ben kezdődött, az alapkövételére október 25-én ünnepélyes keretek közt került sor. Emlékiratot helyeztek el az épület nyugati sarkába. A tervrajzot Földes Ede és Scheiber Miklós készítették, az építést Reisz Emil mérnök felügyelte. Az iskola építésén az olaszországi Udineből érkezett 30 kőművesmester és kőfaragó dolgozott. Az épület díszítése, lépcsőszerkezete, burkolata az olasz modern építészet jegyeit viseli. A monarchia legkorszerűbb iskolája lett. A helyi napilap, a *Lévai Őrálló* az újság hasábjain keresztül nyílt levelet intézett az intézet vezetőségéhez, amelyben javasolják, hogy a tanítóképző újonnan felépített tornyába szereltesse harangjátékot. A napilap e célból gyűjtésbe kezdett a lakosok körében. Érdekesség még, hogy Móricz Zsigmond, aki ekkor Léván tartózkodott, egy novellájáért járó honoráriummal, vagyis 50 koronával szintén részt vállalt a gyűjtésben. A harangjáték terve azonban nem valósult meg. Az 1906/1907-es tanévben az igazgató Köveskúti Jenő. Elismert költő volt, két verseskötete is megjelent a háború előtt Budapesten. Az *Árnyak* című verseskötetét Szalay Pál, akkori intézeti növendék, a tanítóképző intézet későbbi rajztanára illusztrálta. Második kötetének a *Szomorúak és vidámak* címet adta. Ismert és elismert zeneszerző volt, megzenésítette Petőfi néhány versét és Arany öt balladáját.

1907-ben a lévai tanítóképzőben a tót (szlovák) nyelv tanításának bevezetését rendelik el. Duschek Ernő, a tót nyelv oktatásával megbízott szaktanárt utasítja a tantestület, hogy a tanmenetet a direkt módszer szerint készítse el. Az összes tanuló kezdő és haladó csoportban heti 2-2 órában tanulta a nyelvet. *Mindez éppen a sokak által vitatott elmagyarosító Apponyi-törvény bevezetése után történt.* Jozef Cíger Hronský híres szlovák író és volt tanítóképezdei növendék képesítési okleveléből kitűnik, hogy a következő években is mód volt rá, hogy tót nyelvből is vizsgát tehesse.

A tanítás az új épületben az 1911/1912-es tanévben kezdődött. A háromemeletes intézményben helyet kapott a tanítóképző, a kollégium 120 növendék részére, valamint a gyakorlóiskola. Megfelelt a modern pedagógiai és higiéniai előírásoknak. Magyarország legszebb és legmodernebb intézetévé vált. Híressé tette gazdag gyűjteménye, nagy könyvtára, meteorológiai állomása, botanikus kertje, ahova a növendékek gyakorlatra jártak. Változatlanul a fiúk számára nyitotta meg kapuit a tanítóképző, amely heti óraszámra alig haladta meg a harmincat. A tanítás kizárólag délelőtt folyt 8-tól 13 óráig. Szerda és szombat délután nem kötelező sportfoglalkozás folyt, minden délután gyakorlás valamilyen hangszeren és este csendes tanulás. *A reál tantárgyak mellett tanultak műhelymunkát, több munkát külföldre küldtek kiállításokra, pl. Törökországba. A tehetséges diákok képzőművészeti munkáit megjelentették a helyi lapokban.*

Svarba József, akit 43 év tanítóskodás után 1914-ben ünnepélyes keretek közt búcsúztattak nyugdíjbavonulása alkalmából, ekkor érdemeire való tekintettel a mi-

niszter és a király elismerő irattal tüntette ki. Svarba küzdött a haladási naplók, helyi tanmenetek kötelező bevezetéséért. Több tanítói tanfolyam előadó tanára volt. *Állandó Tanmenetei* kiadási jogát és jövedelmét az intézet segélyegyesületének ajándékozta. A világháború alatt, mint nyugdíjas, újra visszajött kisegítő tanárnak. A nagy pedagógus utóda Kopcsán Mihály és Fekete József lett.

Az igazgató ekkor *Köveskuty Jenő*, akit a király 1906-ban tüntetett ki az igazgatói címmel. Hamarosan modern légkört vezetett be a diákok intézeti és otthoni, valamint társadalmi életébe. Mint gyakorlati zenész is kitűnő volt, mint elméleti azonban kiváló. *Már pápai tanár korában használták a tanítóképzők a Köveskuty-Sarudy-féle énekeskönyvet.* Régi, elfeledett népdalokat dolgozott fel. A háború kitörése után a tanári kar és a diákok egy része bevonult katonának és ez fennakadást okozott az oktatás menetében. A tanári kar így állandóan változott, az időközben otthon tartózkodó bevonult idősebb diákok tisztai vagy altisztai minőségben tették le az elmaradt vizsgáikat. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1915. évi 81.864 sz. rendeletével elhatározta, hogy az iskolai év a szabályszerű időben a háborús viszonyok ellenére is megtartandó. 1915-ben már számos hősi halottat sirattak a tanítóképző falain belül. Az 1915/1916-os tanévben az iskola tornaterme katonai szállásként működött. A Vöröskereszt Egyesület a sebesülteket az iskolai kollégiumban ápolta és ételmezte.

1918-ban véget ér az első világháború. *Magyarország egy része Léva városával együtt az újonnan létrejött Csehszlovákia részévé vált.* Az 1919. március 15-i nemzeti ünnepen a Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet növendékei a helyi lakosok támogatásával kokárdákkal tiltakoztak Lévának a Csehszlovák Köztársasághoz való hozzátartozása ellen. Még ugyanezen a napon megjelent Köveskuty Jenő igazgatónál *Otakar Šimák professzor a csehországi Kladnóból*, aki a csehszlovák kormány megbízottjaként mutatkozott be és kijelentette, hogy ezennel átveszi a tanítóképző irányítását. Otakar Šimák az intézet átvételekor számos akadályba ütközött. Az addigi igazgató, Köveskuty Jenő kijelentette, hogy csak az erőszaknak engedve adja át az intézetet. Tiltakozása jeléül az igazgató és a teljes tanári kar elutasítja, hogy csehszlovák szolgálatba lépjen. A tanári karból Duschek Ernő, Buncsek Rezső, valamint Kopcsán Mihály gyakorlóiskolai tanító is jól beszélt a tót nyelvet, mégsem tudták őket maradásra bírni. A növendékek eldönthették, folytatják-e a tanulmányaikat továbbra is az intézetben, vagy átlépnek máshová. Otakar Šimák professzor kijelentette, hogy átveszi az intézet minden ingó és ingatlan vagyonát, gyűjteményét, bútorait, botanikus kertjét, méhészetét, szőlészetét stb. A Lévai Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet sorsának alakulása ugyancsak figyelemre méltó, hiszen elég hamar lecsapott rá az államhatalom a diákok március 15-i felvonulását hozva fel ürügyül, noha a helyi főgimnázium átvételére csak az ősz folyamán került sor.

Így ér véget a Lévai Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet addig töretlen fél évszázados történelme. A tanítóképző modern módszertani kultúrájával, korszerű intézetével a környék legszínvonalasabb tanítóképzői közé tartozott. Ez főleg az itt

oktató jeles tanároknak volt köszönhető, akik számos módszertani és pedagógiai lapban publikáltak, több tankönyv szerzői vagy társszerzői voltak. A teljesség igénye nélkül említem Köveskuty Jenő *Az énektanítás vezérkönyve* (1906), *Az énektanítás módszertana* (1907) tankönyveit, Horváth Antalt, aki 12 nyelven beszélt, Padányi-Frank Antal pedagógiai könyveit. A tanítóképző igazgatói valamennyien tanították a nevelés- és módszertant, így adták védjegyüket, és felügyelték, hogy az intézmény falai közül kiváló szakemberek kerüljenek ki.

A CSEHSZLOVÁK ÁLLAMI KOEDUKÁLT TANÍTÓKÉPZŐ (1919-1939)

A tanítás a csehszlovák tannyelvűvé változtatott *Lévai Csehszlovák Állami Tanítóképző Intézetben* 1919. március 24-én folytatódott *10 szlovák növendékkel*, akik maradtak a 151 fős diákállományból. Az intézet igazgatójává a már említett Otakar Šimákot nevezte ki a csehszlovák tanügyi kormányzat. Az egy osztályban folyó oktatás lassan négyosztályossá bővült. 1919. májusában már *gyakorlóiskola* is működik, igaz, egyelőre csak 12 tanulóval.

A Csehszlovák Állami Koedukált Tanítóképző tantárgyai: hittan, neveléstan és gyakorlat, csehszlovák nyelv, földrajz, történelem és alkotmány, számtan és mérteni rajz, természetrajz, fizika és kémia, mezőgazdaság, szépirás, rajz, zeneelmélet, ének, hegedűgyakorlat, zongora, testgyakorlás, kézimunka, idegen nyelv

A Lévai Csehszlovák Koedukált Tanítóképző a megszüntetett magyar tanítóképző helyébe lépve lett a gyerekcipőben járó szlovák (csehszlovák) tanítóképzés bölcsője. *Az addigi magyar növendékek a szlovák nyelv tudása hiányában Magyarországra területén voltak kénytelenek a tanítói oklevelüket megszerezni. A tanítóképző volt tanárai egy kivétellel valamennyien Magyarországra mentek.* A Lévai Csehszlovák Koedukált Tanítóképző első tanárai csehországi iskolákból, tanítóképzőkből kerültek az új intézménybe. A legnagyobb hangsúlyt itt is a hazafias nevelésre – csak már más hazáéra –, a csehszlovák nyelv helyes használatára és a testnevelésre helyezték. Az eddig tanítókat (csak fiúkat) nevelő intézetből kikerültek az első tanítónők is, hiszen az intézmény koedukáltként működött tovább. A Lévai Csehszlovák Koedukált Tanítóképző próbálta tartani az intézet addig elért színvonalát. Minden nehézség ellenére 1919 szeptemberében a magyartalanított lévai tanítóképző már 116 növendékkel folytatta munkáját. Az iskolában nagy hagyománya volt a sportnak, mint testet és lelket erősítő eszköznek. A tanulók rendszeresen használták a hideg és a meleg zuhanyt, nyáron a városi uszodába jártak. A szabadban fociztak, röplabdáztak, teniszeztek, kézilabdáztak. Télen szánkóztak és korcsolyáztak.

1929-ben a Csehszlovák Állami Tanítóképző 10 éves fennállását ünnepelte. *Otakar Šimákot Karol Šorner váltotta fel, aki 1933. július 28-án javasolta bevezetni az órarendbe a magyar nyelvet, mint nem kötelező óra tanítását, hiszen a falusi iskolák gyerekei nem tudtak szlovákul*, de mivel az 1933/1934-es tanévre nem gyűlt össze megfelelő számú jelentkező, a javaslat nem valósult meg. Mivel ke-

vés képzett, szlovák anyanyelvű tanár volt az országban, az égető tanárhiányt Csehországból származó tanárokkal oldották meg. 1936. szeptember 1-jén Karol Šorner Prágába távozott az Amerling Állami Tanítóképzőhöz. Az igazgató távozása mindenkiket meglepett. 15 évig állt az intézet élén. 1937. szeptember 11-én a minisztérium Ludevít Žibritát nevezte ki igazgatónak.

A LÉVAI MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMI LÍCEUM ÉS TANÍTÓKÉPZŐ INTÉZET (1939-1944)

1938-ban a Bécsi Döntés alapján november 2-án Lévát Magyarországhoz csatolták. 1938. szeptember 24-én az iskola valamennyi helyiségét lefoglalták, kivéve a zenetermet és a fizikai laboratóriumot, és hadikórházat rendeztek be. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium líceumot nyitattott I. és II. osztállyal. *1938. november 3-án az Iskolaiügyi Minisztérium Pozsonyban elrendelte a Csehszlovák Állami Tanítóképző Intézet áthelyezését Újbányára.* A gyakorló iskola ezzel megszűnt. Még aznap megszállták az épületet a Csehszlovák Hadsereg alakulatai. A költöztetés november 8-ig tartott. A tanítás november 9-én már megkezdődött Újbányán a városi iskola épületében, ahol a tanítóképző ideiglenesen helyet kapott. A berendezés egy részét is átvitték. 1939. március 14-15-én a Csehszlovák Köztársaság megszűnt. A Csehszlovák Állami Koedukált Tanítóképző 20 éves fennállása alatt az intézmény a szlovák (csehszlovák) tanítóképzés bástyája volt.

A magyar nyelvet a Csehszlovák Koedukált Állami Tanítóképző működése alatt nem tanították, nem kötelező tantárgyként a német nyelvet lehetett felvenni. Ez idő alatt is azonban működtek magyar kulturális egyletek, pl. a Szlovenszkói Magyar Kulturális Egyesület, amelyek a magyarságtudat erősítésén fáradoztak. Ebből az időből fennmaradt egy meghívó a János Vitéz című előadásra, amelynek szereplői többek közt Jávor Pál, Orosz Júlia, amely bizonyítja, hogy a lévai magyarság aktív kulturális életet élt. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1939. március 11-én hivatalos leiratban értesítette Léva várost, hogy a volt tanítóképző intézet 1939 szeptemberében tanítói akadémiaival egybekapcsolt líceumot szándékozik létrehozni.

AZ ÚJRA INDULT LÉVAI MAGYAR TANÍTÓKÉPZÉS

A tanítóképző újabb időszakítása 1938-ban kezdődik, amikor az újra Magyarhonba került intézmény koedukáltsága megszűnt, újra férfinövendékek oktatására rendezkedett be, és négy évfolyamról öt évfolyamúvá vált, mert líceumként és akadémiaiként működik tovább. A líceumot a felújítási munkák után a régi-új épületben 1939. szeptember 25-én megnyitották. Vele egy időben megnyílt a tanulóotthon is. *1939 márciusában számos napilapban megjelent egy közlemény, hogy a tanítóképző fennállásának 70. évfordulója alkalmából találkozót tartanak,* amelyre szeretettel várnak minden volt tanárt és növendéket. A találkozóra július 26-án és

27-én került sor. A legidősebb öregdiák az 1884-ben még 3 évfolyamot végzett Deák Adolf volt. A népes társaságot a lévai vasútállomáson díszmagyarba és cserkésruhába öltözött fiatalok, a város lakossága, és Schubert Tódor kormányfőtanácsos üdvözölte. Emléktáblákat helyeztek el a régi tanítóképzőn, a lévai váron és a gimnáziumon. Valamennyi emléktáblát Spöttle Henrik volt lévai képzős, szobrászművész tervezte és készítette.

Az 1939/1940-es tanévben 2 osztályban 57 növendékkel folyt az oktatás. Minisztériumi rendelet szerint férfinövendékek oktatása folyt. *Az igazgató 1939. szeptember 1-jétől Khín Antal lett.* Előtte a felújítás alatt Kleiszner Pál professzor felügyelte az iskolát. A visszacsatolás után a csehszlovák tanítóképzőből egyedül Hromada János lépett át a magyar tanítóképzőbe. Az 1940-41-es tanévben a líceum első két osztálya mellett megnyílt a III. osztály is, majd a következő tanévben a IV. líceumi osztály helyett a tanítóképző akadémia IV. évfolyamát, majd 1942-1943-ban az V. évfolyamát nyitották meg.

A *gyakorlóiskolát* újból csak az 1941/1942-es tanévben nyitották meg. A tanári kar a pedagógiai gyűléseken továbbra is a tanítás modernizációját tűzte ki célul. Tervezték a film bevezetését, rendszeresen látogatták egymás óráit, majd ezeket megvitatták. A szlovák anyanyelvű diákok vizsgáztatásánál figyelembe vették a nyelvi nehézségeket. A II. világháború alatt az iskolákban tanítóihiány lett, ezért az intézet lehetővé tette a növendékeinek, hogy már az 5. évfolyam első félévének befejezése után – január 27-től – valamennyien tanítani mehessenek, és a képesítói vizsgákat szeptemberben tehessék le. Az intézetben az igazgatói mellett ún. *főigazgatói tisztelet* is betöltöttek. A *tanítóképző addigi főigazgatói*: Bessenyei Lajos (1938-39), Csaplovics József (1939-1943). Igazgatók: Kleiszner Pál (1938-39), Khín Antal (1939-40), Tóth Antal (1940-1945).

A Magyar Királyi Állami Líceum és Akadémia a budapesti Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium fennhatósága alá tartozott, de a komáromi tanfelügyelőség felügyelte. A nevelés során a hazafiságra nevelés mellett a vallási nevelésre is nagy hangsúlyt fektettek. Fontosnak tartották az oktatás korszerűsítését. Az 1940-es évek elején számos tanulmányi kirándulást, illetve filmvetítést szerveztek. Filmoktatásra vetítógépet vettek, korszerűsíteni próbálták az iskolát és a tanulóotthont is. Az intézetnek nem voltak alapítványai, a tehetséges diákoknak ösztöndíjak álltak a rendelkezésükre, mint pl. a Horthy Miklós-ösztöndíja, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanulmányi segélye. Gyarapodott az intézet hangszerállománya, harmóniumot, gordonkát, csellót vásároltak. A gazdasági gyakorlatot az iskola kertgazdaságában végezték. Amit lehetett, értékesítettek, így az iskolai kert tiszta jövedelme 5038 pengő volt.

Az oktatott tantárgyak mellett (hit- és erkölcsstan, neveléstörténelem, iskolaszervezés-tan, nevelési és tanítói gyakorlat, magyar nyelv és irodalom, nem kötelezően a szlovák nyelv, alkotmánytan, földrajz, mennyiségtan, egészségstan, gazdasági ismeretek, rajz, zene, ének, egyházi ének és zene - nem kötelező, testgyakorlat) ma-

gaviseletből és szorgalomból is kaptak jegyet. A *Petőfi Sándor Önképzőkör* több pályázatot írt ki, amelyeken pénzjutalom volt a díj. A tanulók szabadnapjaikat gyári, mezőgazdasági, építkezési, irodai munkákkal töltötték. 138 pár galambjuk, 85 nyúl, 33 család méhük volt. A legügyesebb eladó 100 pengő tiszta haszonnal emelte bankbetétjét. A tanulók kötelező leventeoktatásban vettek részt.

Az 1944/45-ös tanévben a front közelsége miatt a tanítás idő előtt megszűnt. Az iskola orosz hadikórházként szolgált tovább, de miután a katonák elmentek, szörnyű állapotban hagyták az épületet. 1945. január 28-án a járási Nemzeti Bizottság elnöke megbízást kapott, hogy átvegye az intézetet Tóth Antaltól, hogy az Akadémia-ként működjön tovább. A II. világháború után az ismét csehszlovákká vált tanítóképző intézetből *Klacsko Jenő* (aki a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemi Bölcsészhallgatók Segítő Egyesületének tiszteletbeli elnöke, a Lévai Torna Egylet alelnöke, a labdarúgó szakosztály tagja, a Vöröskereszt választmányi tagja, a kisebbségi tanítói továbbképző-tanfolyam előadója volt) *kivételével valamennyi tanár távozott az intézetből*. Újból igazgatóváltás és nemzetiségváltás történt az intézményben. Bár az épület magasan emelkedik a város fölé, s a háború alatt jó célpontul szolgált, azonban szerencsésen elkerülte a támadást.

ÚJRASZERVEZÉS A HÁBORÚ UTÁN

1945-től Csehszlovákia megalakulásával kezdődik és fejeződik be a lévai tanítóképzés utolsó korszaka. A 75 éven át minden tanévkezdéskor hagyományként felszendülő *Veni Sancte* hallgatásának megszűnésével, a vallásos nevelés befejezésével, az *újra szlovák tanítási nyelvűvé vált tanítóképzés egy rövid időre politikailag átformálódik, hogy aztán megszűnésével átadja helyét az óvónőképzőnek*. A lévai tanítóképzés legfőbb feladata minden korszakban szakmájukban kiváló, emberséges, nagy szaktudású pedagógusok nevelés volt, akik pusztán emberi létükkel mély nyomot hagyhatnak a rájuk bízott, még csiszolatlan gyermeki lelkekben.

A tanítás 1945. szeptember 24-től kezdődött újra, a tanítói akadémia ismét koelektív volt. Az I. évfolyamot 38 tanuló kezdte meg. Az akadémián a később átléptettekkel együtt 103 tanuló közül 95 szlovák, 2 cseh és 6 a más anyanyelvű. Valószínűleg ez utóbbiak voltak a magyar anyanyelvű diákok. Az 1945. október 23-i pedagógiai ülésen arról panaszkodnak a tanárok, hogy nincs megfelelő segédanyag és segédeszköz. A másik felvetett probléma az volt, hogy a magyar ajkú diákok nem tudnak megfelelően szlovákul. A tanács közös határozata alapján az ilyen problémákkal küszködőket sokat kell olvasatni, főképpen a jeles csehszlovák írók munkáit, mert ez elősegíti a hazafias érzések kibontakozását. Bevezetik az orosz nyelvet mint kötelező tantárgyat. Megindították az V. évfolyamot.

Megkezdődött az óvópedagógusok oktatása. 1947 szeptemberében megkezdik az óvónők képzése. Két első évfolyamot nyitnak, egyet az akadémia, és egyet az óvónők képző számára. Az 1947 júniusában zajló felvételin az I. évfolyamot már csak óvó-

nők számára nyitják meg. Az egész országban csak három óvónőképző működött. Kettő a Tanítóképző Akadémia mellett Léván és Pozsonyban, illetve egy intézet önállóan Zsolnán

A LÉVAI TANÍTÓKÉPZÉS MEGSZŰNÉSE

1947. szeptember 1-jén jelentős változások következnek be. Az 1947. július 15-én kelt 138357/III-1947-es számú rendelet alapján *a Tanítóképző Akadémiák fokozatosan gimnáziumokká alakultak át.* Az 1948. április 21-i rendelet alapján az akadémiák megszűnése után a tanítók a főiskolák pedagógiai részlegén képezhették magukat. Az 1949/1950-es tanévben már két óvónői első osztályt nyitnak a közel 90 jelentkezőből. Ez 1950. szeptember 1-jén kezdődött az újonnan alapított Pedagógiai Gimnáziumban. (Výročná zpráva, 1950.) *A Pedagógiai Gimnáziumot 1953-ban Pedagógiai Iskolává alakították át. Miután 1959-ben bevezették az alsó tagozatos pedagógusok főiskolai képzését, 1959 szeptemberében Léván megnyílt az óvónőképző, amely napjainkig is működik.*

Ezzel megszűnt az 1870-ben alapított lévai tanítóképzés. Az intézmény falai közül neves tanárok, tanítók kerültek ki. Többségük elemi iskolai tanítóként, igazgatóként működött, de számos növendék túlnötte hajdani tanárait, egyetemeken képezte tovább magát, középiskolai, főiskolai tanárok, írók, képzőművészek Alma Matere lett a tanítóképző. Sikerüket a színvonalas oktatásnak, a jó alapoknak köszönhették.

IRODALOM

- Eötvös, J. (1869): *Utasítás a Tankerületi Iskola-Tanácsok számára az 1868. XXXVIII. Törvényzikk végrehajtása tárgyában.* Lampel Róbert, Pest, 94-124.o.
- Faragó B. – Tóth Á. (1939): *Lévai nagy találkozóink 1939-ben.* Nyitrai és Társa, Léva, 4-75.o.
- Hefty György (1941): *Magyar Tanítók Albuma.* Harmadik bővített kiadás. Budai nyomdai műintézet, Budapest, 187 o.
- Kovátsné Németh M. (2008): *Győri tanítóképzés.* Palatia Nyomda és Kiadó Kft., Győr, 36-80.o.
- Kriek J. (1929): *Svarba József – A Bars részére.* Kézirat. Levéltári hivatkozás : Lévai Állami Levéltár. Feldolgozatlan levéltári anyag.
- Láng M. (1902): *A Lévai Állami Tanítóképző-Intézet 1900/1901. és 1901/1902. iskolai év értesítője.* Nyitrai és Társa, Léva, 3-72.o.
- Mikovich L. (1871): *Tudósítvány a Lévai Állami Tanítóképezdéről az 1870-71. tanév végén.* Nyomtatott Siegler testvéreknél, Nyitra, 3-6.o.
- Mikovich L. (1872): *Értesítvény a Lévai Állami Tanítóképezdéről az 1871-72. tanév végén.* Nyomtatott Siegler Mihálynál, Nyitra, 13-15.o.
- Mikovich L. (1873): *Értesítvény a Lévai Állami Tanítóképezdéről az 1872-73. tanév végén.* Nyomtatott Siegler Mihálynál, Nyitra, 13-16.o.

- Polonec A. (1946): *XIII. výročná zpráva Štátnej učiteľskej akademie v Leviciach školský rok 1945-46*. Nyitrai a spol., Levice, 4-32. o.
- Popély Gy. (2004): *A magyar tanügy kálváriájának kezdetei Szlovákiában az impériumváltás után(1918-1920)*. [online] Irodalmi Szemle, [cit. 2011. 10. 09].
http://www.foruminst.sk/hu/6/6/2/8245/1/1225/popely_gyula
- Popély Á. (1993): *A (cseb) szlovákiai magyarok történeti kronológiája 1918 – 1944*. [online]. [cit. 2012.08.17.].
http://www.csemadok.sk/hu/172/5/20/a_csehszlovakiai_magyarok_torteneti_kronologiaja_1918_1944/25
- Sebestyén Gy. (1896): *Elemi isk. tanító- és tanítónőképzsünk fejlődése*. Lampel R., Budapest.
- Švolíková, M. (2010): *Monografia mesta Levice : Po Viedenskej arbitráži*. Štúdio Harmony s.r.o., Banská Bystrica, 102 o.
- Szabó L. (1874): *Értesítvény a Lévai Magy. Kir. Állami Tanító-Képezdéről az 1873-74. tanév végén*. Nyitra: Nyomtatott Siegler Mihálynál, Nyitra, 21 o.)
- Szabó L. (1877): *Hatodik Értesítvény a Lévai Magy. Kir. Állami Tanítóképző-Intézetéről az 1876-77-ik tanév végén*. A Főtanoda betűivel nyomt. Debreczeny Károly, Pápa, 2-15.o.
- Szabó L. (1878): *A Lévai Állami Tanítóképző Intézet hetedik Értesítője az 1877-78-ik tanév végén*. A Reform Főtanoda betűivel ny. Debreczeny K., Pápa, 30 o.
- Szabó L. (1879): *A Lévai Állami Tanítóképző Intézet nyolczadik Értesítője az 1878-79-ik tanév végén* Nyomtatott Dukesz Lipót gyorssajtóján, Léva, 25 o.
- Szabó L. (1880): *A Lévai Állami Tanítóképző Intézet kilencedik értesítője az 1879-80-ik tanév végén*. Dukesz Lipót gyorssajtó nyomdájából, Léva, 26 o.
- Szabó L. (1886): *A Lévai M. Kir. Állami Tanítóképezde X-ik értesítője az 1885/6. tanévről*. Nyitrai és Társa, Léva, 23-27.o.
- Dr. Tóth A. (1943): *A Lévai M. Kir. Áll. Líceum és Tanítóképző-Intézet évkönyve az 1942-43. iskolai évről*. Nyitrai és Társa, Léva, 35 o.
- Dr. Tóth A. (1944): *A Lévai M. Kir. Áll. Líceum és Tanítóképző-Intézet évkönyve az 1943-44. iskolai évről*. Nyitrai és Társa, Léva, 35 o.

MÚLÓ IDŐ – MARADÓ GONDOK

SZŐCS JUDIT

OKTALANSÁG HELYETT GONDOLKODÁST A TANÜGYBEN

„Tanító, tanár! Ha tudnátok, mit jelentenek bennem ezek a szavak. Mindent. Ti építettétek a múltat. Kezetekben van a jövő. Vigyázzatok. Ne napszámosok, hanem a legutolsó helyen is apostolok legyetek.”

(Márton Áron, 1940)

Neveléstörténeti örökségünk Erdélyben oly gazdag, hogy a pusztá felsorolás is meghaladná egy dolgozat kereteit. A teljesség igénye nélkül csak az oktatás elve, szelleme, módszerei vonatkozásában villantok fel néhány adatot üzenetként a mának.

TÖRTÉNELMI VISSZAPILLANTÁS

A 11. században a gyulafehérvári káptalan iskolában a tanítás ingyenes volt, az ismeretek oktatását az egyes tanulók tehetségéhez, befogadóképességéhez igazították. A tanulókat nem életkoruk szerint csoportosították, hanem a tudás szintje alapján. Igyekeztek ösztönözni a tanulókat, hogy ne kényszerből tanuljanak, hanem szeretetből. A későbbi (14.-15.sz.) kolostori iskolákba már bevezették a szakoktatást. A 16. században, Izabella kiralynő idejében a zárdákat iskolákká alakították, (1546-ban 240 református iskola működött). Kötelezővé tették az állami oktatást. Fontossá válik az anyanyelvűség. Megjelentek a tankönyvek. Brassóban a J. Honterus által alapított Studium Coronense iskolában működött a diákok önkormányzati rendszere. Az unitáriusok vezetése alatt a kolozsvári iskolában adták elő a diákok az első magyar nyelvű iskolai színjátékot (Válaszúti György Debreceni disputa c. művét).

A 16. sz végén a kolozsvári Jezsuita Kollégium Báthori István alapítólevele révén akadémiai fokozatot nyert. Ez Erdély első egyetemének elődje. 1727-ben már a Farkas utcai épületben működött. Fizikai szertárral, könyvtárral, nyomdával, csillagvizsgálóval, bentlakással rendelkezett. Jeles diákjai voltak többek között Pázmány Péter, Mikes Kelemen. Ebben az időben a Ratio Studiorum (1599) volt a legkorszerűbb, nemzetközileg is elfogadott tanügyi rendszer, hatása máig tart. Eötvös József szerint „remekmű”. Táplálták a diákokban a nemes versenyszellemet, fejlesztették a vitatkozási, előadási képességeket. Meghonosították az iskolai diákszínjátékot. Hangsúlyossá vált a tanár meghatározó szerepe, megfogalmazódtak a tanárokkal szembeni elvárások: pontosság, hivatástudat, magas szintű tudás, barátságos magatartás. Sacchinit idézem: *„Ha azért tanítasz, hogy híredet növeljed, tanításod*

nem egyéb, mint fennbéljázás; ha azért tanítasz, hogy gyönyörködtessél, tanításod a mértéktelenségnek egy neme; ha azért tanítasz, hogy meggazdagodjál, tanításod csak fősvényiség. Ha azért tanítasz, hogy a közérdeknek, az egyén érdekének, az Isten dicsőségének szolgálj vele, akkor jótékonyság, jámborság és szeretet a Te tanításod.”

A 17. sz.-ban a protestáns iskolákban teret nyernek a közvetlenül használható, főleg természettudományi ismeretek. **Apáczai Csere János** az erdélyi protestáns tanügy kiemelkedő alakja. Az oktatás alapjának az anyanyelvet tekintette. Az általa kidolgozott tanrendszer a 19. sz. végéig fennmaradt. Fő műve a *Magyar Enciklopédia*. Személyével, elképzeléseivel a dolgozat harmadik részében foglalkozom kiemelten.

A Ratio Studiorum a 18. századra elavult. Már Mikes Kelemen is bírálta a reális és gyakorlati ismeretek hiánya miatt. Továbbá nem vette tekintetbe a nemzeti sajátosságokat, így az erdélyi műveltség kifejlődését nem mozdította elő. A jezsuita rend felszámolását követően Mária Terézia a Kegyesrendet (Kalazanci József alapította Rómában 1597-ben), azaz a piaristákat bízta meg a kolozsvári tanintézet vezetésével, akik a Ratio Educationis (1776) mérsékeltebb változata, a Norma Regia (1781) alapján szervezték meg oktató-nevelő tevékenységüket. Alkalmazkodtak a kor és a hely követelményeihez. Bevezették az iskolakötelezettséget 6-12 éves korig mindkét nem számára. Megteremtették az állami irányítású egységes tanügyi rendszert, lehetővé tették az ország minden nemzetének a saját anyanyelvű iskola létesítését. A román nyelvet is tanították. A falusi iskolákban tanították a gazdasági ismereteket is, a mezővárosi iskolákban pedig a kézműipari ismereteket, azaz a mindennapi életnek megfelelő (hasznos és szükséges) gyakorlatias oktatásra, valamint a racionális gondolkodás fejlesztésére törekedtek. Magyar és hazafias érzelműek voltak, de elutasítottak mindenféle diszkriminációt. Az erdélyi fejedelmek – Báthori István, Bethlen Gábor, János Zsigmond – támogatták az iskolahálózat fejlesztését. Lehetővé tették, hogy a továbbtanulás ne csak a nemesi ifjak kiváltsága legyen. Említésre méltó, hogy Bethlen Gábor magára vállalta a gyulafehérvári kollégium 40 diákjának ellátási költségeit. Lorántffy Zsuzsanna özv. fejedelemasszony román iskolát alapított Fogarason. Apafi Mihály újabb román iskolák alapítását támogatta „mindenhol, ahol lehet”.

A 19. sz. elején és a reformkorban napvilágot látott protestáns tantervek közös vonása az anyanyelvű oktatás kötelezővé tétele. Közös cél az erdélyi akadémia felállítása.

A 19. sz. Erdélyben is a dualizmus tanügyi rendszerével zárult. Kiépült a modern polgári oktatási rendszer. Az értelem nélküli szajkózás helyett az önálló gondolkodásra nevelés, a szemléltetés került előtérbe, a szertárak előírás szerinti fejlesztése, valamint a nagyobb diákok bevonása a tanítás folyamatába. Köteles Sámuel, Bolyai Farkas, Brassai Sámuel korszerű tankönyveket írtak. 1846-ban megalakult az első erdélyi nevelési egyesület, a Kolozsvári Nevelői Kör. Tagjai a népiskolai neveléssel, a nevelők tudományos továbbképzésével foglalkoztak. Ma a Romániai Magyar Peda-

gógusok Szövetsége követi példáját. Bevezették a szaktanári rendszert az Entwurf (a neoabszolutizmus tanügyi rendszere) hatására, ez elősegítette a középiskolák fejlődését. Megteremtődtek a modern tanügyi jogi alapjai.

A 20. sz. elején Gál Kelemen így fogalmaz: „*Minden iskolai tanítási terv a korszellemből, a néplélek világnézetéből sarjad (...). Ha megváltozik a korszellem, a világnézet, meg kell változnia a nevelés és tanítás eszményének és céljának is.*” A mai újra és újra elkezdett és véghez nem vitt reformtörekvések kudarcai a fentiek figyelembe nem vételéből fakadnak.

A nagyromániás tanügyi rendszer idején, 1918 után 900 erdélyi magyar tannyelvű elemi iskolában szűnt meg a tanítás. Felszámolták a magyar nyelvű állami felsőfokú oktatást, a magyar nyelvű oktatás jórészt a felekezeti iskolák hatáskörébe szorult. A történelmet, földrajzot román nyelven kellett tanítani. Ezt ismét bevezették, s csak az utóbbi években engedélyezte a törvény a magyarul történő oktatását ezen tárgyaknak (meddig??). A tanárokat hűségesküre, román nyelvvizsgára kényszerítették. Csak a minisztérium által jóváhagyott tankönyveket használhatták. Ma is érvényes, hogy az általunk készített tankönyvek csak segédkönyvként használhatók, ha nem nyertes pályázatok. Az érettségien gyakran még a magyarul tanult tárgyakból is románul kérdezték a diákokat. (1925-ben 33,2% volt a sikeresen érettségizők aránya).

Napjainkban is folyamatos a bizonytalanság. Visszaköszön a múlt. A miniszterek, a kormányok változnak. A nehezen megszerzett jogok egyetlen tollvonással semmisülnek meg, majd a meg nem szűnő küzdelem során részben vagy teljesen ideig-óráig újra teret nyernek.

ERDÉLY NAGY PEDAGÓGUSAI

„*Nem lehet azt eltagadni, hogy a magyarok között ne lettek volna minden időben nagy tudományú bölcs emberek.*” (Bod Péter, 1766.)

Erdély jeles pedagógusainak vitathatatlan érdeme, hogy jelentős mértékben járultak hozzá a nevelés-oktatás korszerűsítéséhez. Külhoni tanulmányaik tapasztalatai alapján ismereteiket az erdélyi sajátosságokhoz alkalmazva dolgozták ki és alkalmazták a reformokat. Az anyanyelvet tekintették a tanítás alapjául. A tanulás megszerettetésére törekedtek. A magoltatás helyett a rávezetés módszerét alkalmazták, az értelmes tanulást szorgalmazták. Nagyobb teret szenteltek a reáltudományoknak. Céljuk az életre nevelés volt. Tanítványaikat szívesen látták otthonaikban.

Szeretnék megemlíteni néhány személyiséget és munkásságuk egy-egy jellegzetességét.

Kereszturi Pál (1598-1655) a tantárgyakat nem egymás mellett, hanem egymás után tanította. Játékra, kikapcsolódásra is szentelt időt. Szokása volt tanítványait egymással taníttatni. Bod Péter szerint félapostolnak tartották (ő tanította Rákóczi fejedelem fiait).

Pápai Páriz Ferenc (1649-1716) 35 éven át vezette az enyedi kollégiumot. Pedagógusi hitvallása szerint a legfőbb erények: „*az egészséges Tudomány, a tökéletes Lelkiismeretesség, a búséges Szorgalom és a biánytalan Jóakarát*”. Az ismeretek átadásának folyamatában a példákkal történő szemléltetést, a fokozatosságot, a figyelem felkeltését és fenntartását tartotta szükségesnek. Szorgalmazta a szellemes vitatkozást a katedrán. „*Ha tanítunk, tanítsunk úgy, amint mi is tanulni kívánnánk...*” vallotta. Ösztöndíjakat szerzett, hogy külföldi tanulmányútra küldhesse tanítványait (pl. Misztótfalusi Kis Miklóst, Teleki Pált).

Kovácsnai Sándor (1730-1792) meghatározó szerepet vállalt a Methodusok kidolgozásában. Felismerte, hogy a tanulókkal való bánásmód a siker titka.

Köteles Sámuel (1770-1831) szerint a nemzet igazi felelőssége nem a vitézségben, hanem az értelmi és erkölcsi kiműveltségben áll. Hangsúlyozta a testedzés fontosságát. Azt is, hogy a memóriát nem kell sokféle ismerettel terhelni. Személye megfelelt annak a követelménynek is, hogy az igazi professzornak tudósnak is kell lennie, aki iskolán kívül is képes hatást gyakorolni kora társadalmára. Síkra szállt a szakoktatásért, a tehetség felismeréséért és annak „*magasabb grádicsra*” emeléséért. Szerinte „*A tanítónak azon kell munkálkodnia, hogy az elmét a szívvel, a teóriát a praxissal harmóniába hozza.*”

Bolyai Farkas (1775-1856) nemcsak az egyik legnagyobb magyar matematikus, hanem kiemelkedő pedagógus is. Nevelési-oktatási elveit *Tan és nevelésügy* c. tanulmányában rendszerezte. A tanítók rendelkezzenek alapos ismeretekkel, képesek legyenek ezek világos előadására. Hangsúlyozta a személyes példaadás fontosságát. A társadalommal szembeni elvárása: „*A tanító fizetése olyan legyen, hogy azon időt, mely a baza szent tulajdona, ne legyen kénytelen kenyérkeresésre fordítani.*” Az utánpótlás csak úgy biztosítható, ha „*nem úgy nézetnek, mint bérbe fogadott szolgálak (.), hanem mint az emberiség templomának építői.*” *Brassai Sámuel* (1797-1897) az utolsó erdélyi polihisztor. 100 évig élt, 10 nyelvet beszélt és 10 tantárgyat tanított. Új szellemet képviselt. A pedagógus szerepéről így ír: „*a tanító jeladó, sugalló, vezérlő, ösztönző*”. Jelszava: „*Keveset, jól és lassan!*” Tartós ismeretekre csak saját erőből lehet szert tenni. Saját költségen külföldről szerezte be kora legmodernebb kísérleti eszközeit az Unitárius Kollégium számára. Szertára gazdag anyagának java ma is alkalmas szemléltetésre. Saját könyvtárát a kollégiumnak adományozta. Új tantervet dolgozott ki, tankönyveket írt, valamint egy metodikai értekezést *Módszer és némi alkalmazásai* címmel:

„*A tanítandó eszmék a tanítvány érettségéhez szabottak legyenek*

- *Tanítsunk igazságot!*
- *Mindent a maga neme es módja szerint*
- *Nem kell trivialis, mindennap látott sőt használt tárgyakat venni fel, hanem olyanokat, a melyek bármilyen kis foku újdonság ingerével a gyermek tudásvágyát ébreszteti és készítenetni alkalmasok*
- *Legyünk fokozatosak, következetesek*

- *Soha se előlegezzünk*
- *Ismételjünk célszerűen*
- *Elvvel: csoportozzunk ovatosan*

Megjegyzés: A dolgozat első két része Fazakas István három könyve alapján készült: Tanügyi rendszerek Erdélyben a XVIII. század végéig (Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2006), Tanügyi rendszerek Erdélyben a XIX-XX. században (Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2009), Erdély nagy pedagógusai (Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2007)

FELMÉRI LAJOS (1840-1894)

A kolozsvári egyetem megalapításakor 1872-ben az egyetem pedagógiatanárává nevezték ki. A kolozsvári egyetemen töltött két évtized alatt igen tekintélyes pedagógiai irodalmi munkásságot fejtett ki. Főműve *A neveléstudomány kézikönyve*. Sürgeti a gyermek korszerű eszközökkel való megismerését, a nevelés konkrét folyamatának tudományos elemzését. A nevelés feladata, hogy az embert *művelt személyiséggé* fejlessze. Hangsúlyozza a nemzeti hagyományok nevelő szerepét. A műveltség fogalmát elhatárolja a tanultságtól. Előbbit a liberális nevelési irányzat biztosítja, míg az utóbbit az utilitarizmus. „*Az emberi lélek nem edény, melyet meg kell tölteni, hanem tűzhely, melyen lángot kell gyújtani*” - idézi Felméri Plutarkhoszt. A nevelés célját az ember olyan művelt személyiséggé való fejlesztésében látja, aki szokásai készségei és képességei révén önálló társadalmi tevékenység gyakorlására alkalmassá válik. Tudjon emberileg élni és érezni, alakuljon ki benne az emberhez méltó magatartás.

APÁCZAI CSERE JÁNOS (1625-1659)

Munkásságával sok századdal megelőzte korát, kimagaslik a nagy pedagógusok sorából. 355 évvel ezelőtti elvei célkitűzései, tervei a múltó idő tükrében ma is aktuálisak, sőt még most is megvalósulásra várnak.

Kolozsvárról jöttem ... onnan, ahol Apáczai Csere János élete utolsó éveit töltötte, kora társadalmának felemelkedését szolgálva, ahol 1656-ban *Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról* című beköszöntő beszédét tartotta. Onnan, ahol immár 355 éve alussza örök álmát egy jeltelen sírban (ahogy akkoriban a puritánokat temették) Szenczi Molnár kopjafájának, Misztótfalusi Kis Miklós, Berde Mózes kőszarkofágjának, Jósika Miklós, Dsida Jenő kriptáinak, Brassai Sámuel, Bölöni Farkas Sándor, Kós Károly síremlékeinek társaságában (hogy csak néhány nevet említsek a sok jeles személyiség közül). A Házsongárdi pantheonban Apáczait is megilletné egy méltó emlékkő - gondolta Szotyori Nagy Géza öregdiák, aki lecsíszoltatta sírkertjük legszebb obeliszkjét és rávésette rektor professzorunk és holland felesége, Aletta Van Der Maet nevét Apáczai születésének 350. évfordulójára, hogy legyen hova elhelyezni

a kegyelet koszorúit. A gondolat akkor fogalmazódhatott meg szívében, amikor gimnazistaként Kelemen Lajos neves történész vezette végig a Házsongárdban és rámutatott Nebel Mária színésznő sírjára, mondván: „minden bizonnyal valahol itt pihen Apáczai is”. Megemlítendő, hogy amikor a kisnyugdíjas megrendelő alkudni akart a kőfaragóval, az megtudván, hogy nem közpénzről van szó, így szól: „Író úr maga adta a helyet és a követ, engedje meg adhassam meg én is, ami tőlem telik” és nem fogadott el egy banit sem. (Mélyről szakadt fel a kérdés belőlem: hány ilyen kőfaragót nevelünk ma iskoláinkban?)

„Tudtam, hogy itt ringatja rég az álom, (áll még a síremléken)
S tudtam, elmúlt, nevét már nem találom.”

Áprily Lajos: Tavasz a Házsongárdi temetőben

Nemcsak nevét nem találjuk, de arcát sem, ahogy Kányádi Sándor írja *Apáczai* című versében: „Háttal áll, arcát nem láthatjuk, nem volt ideje megfordulni, hogy szoborba képbe örökíthessük...”

Saját arcmását szavakba öntve maga Apáczai „festi” meg:

„Ha mellyedben vagyon még elevenség,
Ha szívedben a virtusnak csak egy szikrája maradt,
Távul, távul legyenek minden lágy, könnyű, kényes dolgok,
Keményeket, keményeket keress!
Tűzön, vízen, kősziklákon, havasokon járj, kelj,
Scyllákat, Syrteket, Charybdiseket kergess,
Valahol ez földön nehéz dolgot hallasz, ott teremj,
Ez indulatodnak sorkából csak az balál vessen ki!”

Képmását Gy. Szabó Béla alkotta meg képzeletből fametszetben. Illik ehhez Lászlóffy Aladár kolozsvári költő, néhány sora *A dátum* című versből:

„Professzor Apáczai, térdén
az átlapozott világgal
kinéz a havazásba, keze a
penna után nyúl.”

A teljesség igénye nélkül szeretnék kiemelni néhány, ma is rendkívül időszerű gondolatot írásaiból. Az Enciklopédia előszavában írja: „Arra törekedtem, hogy (.) tanulóíffúságunknak legyen legalább egyetlen olyan könyve, melyből az egész műveltség szövedéke szárait legombolyíthatja, mégpedig anyanyelvén.”, „... nem halok meg addig, míg magyar nyelven nem közlöm a magyarokkal az összes tudományokat.”

Romániában a mai napig nem biztosítottak az anyanyelvű tankönyvek, az esetek többségében tükörfordításai a román nyelven pályázatot nyert tankönyveknek, hemzsegnek a nyelvi és helyesírási hibáktól és természetesen késve kerülnek a tanulók-

hoz. Az idei tankönyvpályázatra a magyarul írt tankönyveket digitális formában kellett bemutatni (ehhez nincs minden kis nyomdának megfelelő anyagi bázisa), és mellékelni kellett annak román fordítását. Hogyan is nézhet ki pl. egy magyar ABC-s könyv román fordításban? A sikertelen pályázatok következménye, hogy a kisiskolások tankönyvek nélkül kezdték a tanévet. A napokban tudtuk meg, hogy az elutasított tankönyvek pályázatait újravizsgálják. A hírek szerint a kiadók fellebbezéseinek negyede teljesen jogosnak bizonyult. A szaktantárgyak jó részéhez egyáltalán nincs tankönyv...

Gyulafehérvári beköszöntő beszédében írja: *„A tanítás szerencsétlen rendje” nem ösztönzi, nem formálja helyesen az értelmet – ez az oka az elmaraadásnak! Ki kell küszöbölni hát a rengeteg olyan gyakorlatot, melynek „se füle se farka” s helyette az életben hasznosítható ismereteket kell közvetíteni, hogy felzárkózhassunk az élen járó népek mögé!”*

A középerdélyi pedagógus konferencia egyik központi kérdése épp az volt, hogy a tantervek nem megfelelőek, a tanulók túlterheltek, a tananyagot meg kell rostálni. Ezt azonban a közoktatás teljes átgondolásának és átszervezésének kell megelőznie. Mai napig nincs megoldás, csak sikertelen próbálkozások sorozatának voltunk tanúi. Kolozsvári beköszöntő beszédében írja: *„Ha olyan korba cseppentünk bele, melyben a bölcsességet és annak professzorait lyukas garasra sem becsülik (...) essünk kétségbe azon? Hagyjuk faképnél az iskolát?... Nem! Szégyenen és gyalázzaton keresztül nekifeszülve az erény felé kell törekedniünk! A jelenkori gyalázzatért kétszeresen megfizet majd gyalázóinak az utókor.”*

Sajnos, ez a mai kor emberének nem vigasz. A tanári pálya nem vonzó, a tanárképzésről rengeteget értekeztünk már, s egyértelműen kijelenthető, hogy Romániában nem megfelelő a pedagógusképzés. Nincs pályaalkalmassági vizsgálat. Elenyészően kevés azok száma, akik hivatástudattal, elkötelezettséggel vállalják az oktató-nevelő munkát. Apáczai Platont idézve leszögezi: *„Az állam ügyei akkor fognak igazán jól menni, ha majd a filozófusok uralkodnak benne, és az uralkodók filozófiával foglalkoznak.”*

Apáczai a külföldi akadémiaák mintájára Erdélyben is szeretett volna egyetemet felállítani, hogy korának minden tudását nemzete javára hasznosíthassa. S természetesen az anyanyelvet akarta érvényesíteni az oktatás közép- és felső fokán is. *„... volt egy emberünk, ki kora tudományos ismereteinek színvonalán állva, rövid, de az eszmékért vívott küzdelmekben, tudományos igyekezetekben, s irodalmi munkásságban gazdag életét arra iparkodott felhasználni, hogy nemzetét a művelt nyugati népek ismereteinek, műveltségének színvonalára emelje, hogy a műveltséget és a tudományt magyarrá, a magyart művelté és tudóssá tegye,- s ez irányú emberfeletti erőfeszítéseinek áldozatává lett!”* – amint Hegedüs István írja róla 1899-ben.

55 év telt el azóta, hogy Romániában felszámolták az államilag finanszírozott önálló magyar felsőoktatást, azaz a Bolyai Tudományegyetemet. Bemutatásra került

a *Fehér könyv*, amely vázolja a magyar felsőoktatás kálváriáját. Ez a politikai döntés emberáldozatot is követelt. Szabédi László költő és Csendes Zoltán prorektor öngyilkosságba menekült. Mint adófizető állampolgároknak jogunk van az önálló magyar egyetemhez, azaz az anyanyelvű oktatáshoz minden szinten. Jogunk van/lenne bármely műveltségterület anyanyelven történő elsajátításához. Többek közt ahhoz, hogy az ének-zene oktatás hagyományainkon alapuló tanterv és tankönyv alapján történjen. (Előfordult, hogy a román tankönyvet fordították le, s ortodox imával kezdődött a tankönyv).

Apáczai egyik célkitűzése a gondolkodás forradalmasítása. Felhívja a figyelmet az oktatási rendszer oktalanságára (magoltató és lélekölő rend taposómalmá, jól „beemlézett“ érthetetlen szabályok, fene nagy tankönyvek biflázása). *„Akárcsak Comenius, a korszerű pedagógia atyamesterét, Apáczait is gyermek- és kamaszkori negatív iskolaélményei tették nagy tanítóvá és nevelővé”* – írja Dáné Tibor a Remény-füzetekben.

Apáczai máig érvényes, oktatóknak szánt üzeneteinek egyike: *„Keressen igaz, de kevés princípiumokat. Azokból igyekezzék mindent megmagyarázni. A nevezet szerint való dolgokra ottan-ottan leszálljon, hasznokat e világi életre megmutassa.”*

Konferenciasorozataink egyikének tematikája: *A pedagógus mint kompetenciafejlesztő és érték közvetítő szakember* – jelzi, mennyire fontos számunkra a gondolkodó, kreatív, világunkban könnyen tájékozódó és alkalmazkodni képes ifjú nevelése, az *„életre szükséges dolgok”* tanításának előtérbe helyezése. Apáczai a Magyar Enciklopédiában összefoglalja a tanítók és tanulók kötelelességeit is. A tanítótól megkívánja, hogy:

- példamutató, erkölcsös életet éljen,
- „elég tudós” legyen,
- ne legyen „ajándékon kapdosó”,
- tanításában világosságra, rövidsége és teljessége törekedjék,
- vegye tekintetbe tanítványainak egyéni sajátosságait,
- „magát a külömb-külömb elmékhez jól alkalmaztassa!”*
- egyszerre csak egyfélélt tanítson, de azt gyakran és alaposan,
- csak a szükséges dolgokat tanítsa és okosságával száműzze az unalmat,
- az egyszer megtanult dolgokra többször térjen vissza és a tanulók között disputációkat rendezzen,
- fegyelmezésben mértéktartó legyen,
- tanítványait mint atyjok úgy szeresse,
- adjon pihenésre is elég időt tanítványainak.

A tanulótól megkívánja, hogy:

- szeresse a tudományt,
- küzdje le a tudás megszerzésének akadályait, a bűnt, szennyyességet, félnkséget, magahittséget,

- tűzzön ki maga elé nagyszerű célt, és azt minden akadály leküzdésével állhatatosan igyekezzék megvalósítani, mert különben *„tudós ember nem lehet belőle“*,
- ne csak egyedül tanuljon, hanem másokkal együtt is,
- ne töltsön sok időt haszontalan dolgokkal,
- *„ne sokféle, hanem jó könyveket igyekezzék olvasni“*,
- állandóan gyakorolja magát a tudományban, mégpedig olvasás, előadások hallgatása, írás és mások tanítása által.

A 17. század követelményeivel vessük össze azokat a válaszokat, amelyek az ezredfordulón végzett kutatásommal kapcsolatosak.

Milyen a jó tanár? (válogatás a kolozsvári Báthory István Elméleti Líceum 10. osztályos tanulójának válaszaiból):

- látja az embert és lehetőségeit,
- a lehetőséget mutatja tanítványainak,
- érthetően magyaráz, megérteti a leckét a tanulókkal, érdekes órákat tart, változatos módszereket használ,
- a könyvek felé, a kutatás irányába tereli az érdeklődést,
- önálló munkára, önálló véleményalkotásra ösztönöz,
- anyanyelvhez, hagyományokhoz való ragaszkodásra nevel,
- állandóan képezi magát, művelt ember, ura a szakjának,
- hivatástudat („lelki megszólítotttság”), elkötelezettség jellemzi,
- hivatásból nevelő eszményi pedagógus,
- akinek az óráit nagyon várom,
- izléseesen öltözködik,
- van humorérzéke,
- tiszteli a gyerek jogait, nem túl szigorú, de az alapvető dolgokat megköveteli, következetes,
- nem tudálékos, nem bürokrata, nem büntető, nem gyanakvó, nem gúnyos, nem ideges, hanem mosolygós, barátságos, megközelíthető, gyerekszerető, nyílt, igazságos, türelmes.

Milyen az emberarcú pedagógus? (válogatás a kollégáim válaszaiból):

- emberként társat keres a gyermekben,
- nemcsak ránéz, látja is őt,
- sőt meg akarja szólítani, (nem feleltetni), azt a belső ént keresi, azt a nemes magot, amelyet hivatott életre kelteni,
- szereti és tiszteli a gyermeket,
- állandóan résen áll, figyel, képes a folyamatos megújulásra, nyitott minden változtatásra (önvizsgálat! önellenőrzés!),
- nem kiszámítható, leleményes, tartogat meglepetéseket, – nem derűlátó, de nem is pesszimista,
- alkalmazkodik a különböző emberi természetekhez,

- a jellem alakítását teszi első helyre,
- az én-kép felmutatásában tisztességes,
- rendszeresen készül az óráira, de a szokásostól eltérően is:

NEM: Mit fogok ma tanítani?

IGEN: Mire fogom nevelni a gyermeket azzal, amit ma tanítok? (akarat-edzés, tettekéesség, kötelességteljesítés, kutató-kereső- kísérletező magatartás),

- izgatja, cselekvésre ösztönzi a gyermeket,
- cselekvő iskolát teremt, az anyagot a tanuló dolgozza fel (örömet okoz, egyéni alkotás jó érzése, közösségformáló erő, kombináló készség, értelem élénkítése),
- a gyermekem keresztül képes jó irányba hatni a szülőkre, a családi környezetet (a társadalmat) is nevelni,
- megbízható (nem él vissza a gyermek bizalmával), egyaránt merész és mérsékelt,
- nem a gyerekből él, hanem érte dolgozik, eleven közösségi tudattal rendelkezik.

A kezéből kikerülő ember ne legyen a történések akarat nélküli labdája, ne a körülmények alakítsák, hanem ő alakítsa az életét. Olyan, aki tanulóként boldog, felnőttként versenyképes. Az embernek olyan műveltséget, testi-lelki kondíciót kell adni, hogy ura, s ne terméke legyen a maga teremtette világnak.

Mi az, amit ma még meg kell tanulnunk Apáczeitől? A feltétel nélküli feladatvállalást, az áldozatkészséget, a hazaszeretetet. Hitte és élte a pasteuri elvet, mely szerint a tudomány nemzetközi ugyan, de a tudósnak van hazája. Le tudott mondani a megtisztelő utrechti meghívásról, az egyetemi professzorságról és hazajött. Így vall: „*Nemcsak magunknak születtünk, hanem szüléinknek, barátainknak és hazánknak.*” Megpróbáltatások, akadályoztatások, igazságtalanságok sorozatát is el tudta viselni, elveihez tántoríthatatlanul hű maradt. Kovách Aladár írja *Téli zsoltár* című Apáczeitől szóló drámai játékában: *Kerestem magam, álmodtam, s az álomhoz akartam fölemelni a valóságot. Akartam akadémiát, univerzitást, megismételtem volna az öt kenyér és hal csodáját az új csodával: a könyvvel. Úgy akartam fény lenni, hogy szeressenek. S hogy ide száműztek, rájöttem a titokra, ami hazakergetett: a gyerekek. Az ismeretlen gyermekek. Bennük újul meg a világ.*” A szeretet pedagógájának a híve volt.

„...*megyünk hát mögötte amerre előljárói tekintetének fénykévei mutatják az irányt s az ösvényt lábunk előtt követjük mint diákjai annak idején Gyulafehérvárról Kolozsvárra jövet*” (Kányádi Sándor: Apáczei) oda, ahonnan jötem.

IRODALOM

- Király László (szerk., 1975): *Apáczai Csere János (1625-1659)*. Bp.
- Szigeti József (szerk., 1965): *Apáczai Csere János. Apáczai Csere János Válogatott munkái*. Bukarest.
- Hegedűs István (1899): *Apáczai mint paedagógus*. Bp.
- Dáné Tibor (1999): *Apáczai ajándékai*. Remény-füzetek 2.
- Orosz Lajos (szerk., 2003): *Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei*. Bp.
- Móser Zoltán (2000): *Apáczai Csere János emlékezete*. Csíkszereda.
- Áprily Lajos: *Tavasza a Házsongárdi temetőben*. Uo.
- Kányádi Sándor: *Apáczai*. Uo.
- Lászlóffy Aladár: *Az olvasó Apáczai*. Uo.
- Kovács Aladár: *Téli zsoltár*. Országos Széchényi Könyvtár, Bp.

A GYŐRI ÁLLAMI TANÍTÓNŐKÉPZÉS A 'NAGY HÁBORÚ' ALATT

VARGA JÓZSEF

Az első világháború kitörésének 100. évfordulója alkalmával emlékezünk és emlékeztetünk. A témakör természetéből adódóan elsősorban a lövészárkokban egykor harcoló katonák, és legfőképpen a hősi halottak emlékének adózunk. Azonban jól tudjuk, hogy a hátország életét is jelentősen befolyásolta a háború. Az itthon maradtak élete szintén nehezebbé vált, s a nők itthon nem csupán búslakodtak és imádkoztak, hanem sokszor erejükön felül dolgoztak családjukért, s a legkülönbözőbb módon igyekeztek segíteni a fronton lévők helyzetén is.

Az alábbiakban azt kívánom bemutatni, hogy a háború hogyan, miképpen változtatta meg a Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar elődintézményei egyikének, az 1875. október 20-án Győrben megnyílt Magyar Királyi Állami Elemi Népiskolai Tanítónőképző Intézetnek mindennapjait. Korabeli győri sajtóhírek, iskolai értesítők, valamint a fennmaradt irattári dokumentumok adatainak felhasználásával egykieszem szemléltetni a tanítónőképző tanárainak és növendékeinek hősöket segítő akcióit.

Az állami tanítónőképző és internátusa 1884-ben elkészült épületei és kertrészlete korabeli képeslapon

A tanítónőképző nemzetemelő munkájának feltételei kezdetben szerények voltak, az eredetileg nem oktatási célra készült, viszonylag rossz állapotú épületekben kezdtek meg tanulmányaikat a tanítónőjelöltek. A képzős évfolyamok számának növekedése és a kedvezőtlen épületadottságok miatt 1883-tól hozzákezdtek egy internátussal egybekötött, s oktatási célra tervezett épületek felépítéséhez, melyet 1884. október 15-én adtak át.. Csupán a testgyakorlatok helyzete nem volt még megoldott, de 1902-ben az intézet kertjében már külön tornahelyiséget is kialakítottak.

Az állami tanítónőképző 1913-ban készült új épületszárnya

Az internátusban elhelyezett növendékek létszámnövekedésével (1907-től) szükség lett az internátus és a tanítónőképző oktatásra szolgáló épületeinek különválasztására, amit 1913-ban a Megyeház utcai részen (ma Liszt Ferenc utca) egy egészen új épületegyüttes felépítésével oldottak meg. Ezért a régi (1884-ben készült), s az akkori Schwarzenberg utcára néző épület lényegében internátussá alakult, a régivel összekötött új, középső részén kétemeletesre épített (Megyeház utcai) szárnyban pedig a tanítónőképzés tantermei és a gyakorlóiskola két osztálya kapott helyet.

Ez, a tanítónőképzés minden igényét valóban kielégítő épületadottság, és a szépen kialakított, sok-sok ismeretszerzésre és felüdülésre, pihenésre is alkalmas udvari rész (gyümölcsösrel szegélyezett veteményeskerttel, játszásra és testgyakorlásra is alkalmas szabad területtel, virágágyásokkal díszített fás-ligetes résszel) állt rendelkezésre a háború kitörésének évében.

Karsay Jolán és névaláírása

A tanítónőképző élén 1902-től kezdődően Karsay Jolán igazgatónő állt. Végzettsége szerint a nyelv- és történelemtudományi szakcsoport, a kézimunka és a háziipar szakcsoport, valamint a francia nyelv tanítására volt képesített, de jól beszélt németül és angolul is.

Ő a háborút megelőző évben összesen 34 éves tanítási gyakorlattal a képző mind a négy évfolyamán a német nyelvet tanította évfolyamonként heti 2-2 órában. A képzőben a tanítás az 1911. évben (Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter idején) kiadott Tanterv és Tantervi Utasítás alapján szervezték meg. Az oktatási feladatok ellátását jól képzett tantestület (15 fő), és kifogástalan személyzet biztosította.

A tanítónőképző négy évfolyamára ekkor összesen 120 lány járt, közülük 93 volt az internátus lakója, 12 főt helyeztek el az orsolyita nővérek internátusában, és mindössze 16 győri lány volt, akik helyben, szüleiknél laktak. A tanítónőképző gyakorlóiskolája osztatlan hatosztályú elemi, két tantermes intézményként működött, benne összesen 61 kislány tanult, és további 6 lány magántanulóként. Az egyik tanteremben volt a rendes elemi iskolai oktatás, míg a másik teremben a „hospitáló képző intézeti növendékek” foglalkoztak egy-egy osztállyal, illetve évfolyammal. „Gyakorolták őket különösen a sok gyakorlatot igénylő ismeretekben és ügyességekben: u. m. az olvasásban, számolásban, versek felmondásában, rajzban, kézimunkában.” Kikérdezték tőlük „a tanított anyagot”, vagy előkészítették őket „alkalmas ismeretek felidézésével a következő tanításra”.¹ Így igyekeztek csökkenteni,

ellensúlyozni az osztatlan (összevont) tanulócsoporthat bizonyos hátrányait, hiszen ott a tanítónő mindig csak egy-egy évfolyam gyermekeivel tudott közvetlenül foglalkozni (kivéve az úgynevezett közös közvetlen órákat), mialatt a többiek úgynevezett önálló óra keretében sajátították el a tudnivalókat. A növendékek gyakorlati képzésére – mint az a korabeli feljegyzésekből is kitűnik –, nagy hangsúlyt helyeztek.

Az 1913/14. tanév a szokott rendben zajlott az intézményben. Az érvényes Tanterv és Utasítás alapján készítették el a képző óratervét és órarendjét, s értelemszerűen ehhez illesztették a gyakorlóiskolai osztály órarendjét is. Az óratervből kiolvasható, hogy a közismereti és készségtárgyak mellett az úgynevezett „pedagógiai” tárgyak az I. évfolyamon a Testtan tanításával kezdődött, majd II. évfolyamon Lélektannal, a III. évfolyamon Neveléstanal, és a IV. évfolyamon a Neveléstörténet tárggyal folytatódott. A tanítási gyakorlatok, s a hozzájuk kapcsolódó előkészítő és bírálati órák a harmadik évfolyamon jelentek meg, majd a IV. évfolyamon már külön reál és humán tárgyak bontásában, differenciáltan jelentkeztek. E gyakorlati tanítások a növendékek által tartott órákat jelölik (ma hallgatói tanítási gyakorlatok), amelyeket előkészítő óra előzött meg, s bírálati óra követett. A korabeli dokumentumokból kitűnik, hogy e gyakorlatok során a tanítónők képző egyes szaktárgyait oktató, továbbá a pedagógiai tárgyakat tanító képezdei tanárok és a gyakorlóiskolai tanítónő céltudatos és elmélyült együttműködése valósult meg.

E gyakorlatokat célszerűen egészítették ki a hospitálások (óralátogatások), a képző igazgatónőjének, egyes tanárainak és a gyakorlóiskola tanítójának úgynevezett 'mintatanításai' (bemutatóórái), melyekről a korabeli iskolai értesítők bőséges adattal rendelkeznek. Az adatokból az látható, hogy a III. éves növendékek összesen 28 órában tanítottak, a IV. évesek által tanított órák száma 127 volt a gyakorlóban, és további 13 óra az ismétlőiskolában. A képezde igazgatónője, tanárai és a gyakorlóiskola tanítónője az év folyamán 55 mintatanítást (bemutatóórát) tartott.

A fentiekben csupán néhány számadattal jelzett magas színvonalú munka mellett természetesen önképzőkörökben, tanulmányi kirándulásokon és iskolai ünnepeken nemesítették a növendékek és a kis gyakorlósok jellemét. Az évfolyamzáró és a képesítő vizsgákon is sok szép sikert hozó, zökkenőmentes tanévet június 8-án emlékezetes záróünnepséggel fejezték be. *„Édes Istenem, ki gondolta volna, hogy a ház előtt, ahonnan a jövő magyar tanítónők jártak ki-be – bosnyák katonák fognak őrt állani valaha! Pedig így történt ez az 1914. évben, amikor még a tanítónők képző kertjében nyílt a virág, de már nem a nevető szemű lányoknak, hanem a csaták komor, bátor tekintetű hőseinek. Ki hitte volna, hogy ennek a nagy háznak tornacsarnokában a tornaszerek helyett egyszer mankót támasztanak a falnak és hóféhér ágyakban imádságos kezek fonódnak össze ...”*²

A Szarajevóban elkövetett merényletről részben a hivatalos csatornákon, részben a helyi sajtó cikkeiből értesültek az intézet tanárai és növendékei. Az állami tanító-nők képzőt táviratban utasították a gyászlobogó felvonására.

Az állami tanítónőképzőnek küldött távirat a gyászlobogó kitűzéséről

Néhány nappal a merénylet hírének közlése után Szávay Gyula, az ismert győri hírlapíró³ már azt latolgatta vezércikkében, hogy vajon mi fogja követni a megdöbbenést és a gyászt. De nyíltan állást is foglalt: „... a nemzet legkomolyabb, legértékesebb rétegei magukba szálltan mérlegelik, hogy mi legyen inkább, béke, vagy háború? [...] És a fekete lehetőségek nagy össze-visszaságából kibontakozik a százszor megsértett állami önérzet, a nemzet-becsület nagy érzése, a jövődő iránt való áldozati kötelesség, a hazug és őrjöngő vészjövendölések felett érzett harag, életerőnk ösztönérzése és jövőnk bite, és behunyjuk a szemünket, összeszorítjuk a fogunkat, megmarkoljuk a kardunkat és azt mondjuk: ha így van, akkor tehat inkább ma, mint holnap, legyen háború!”⁴ S a felgyorsult események hozták a hadüzenet és a mozgósítás híreit.

A híreket olvasva lázba jöttek a férfiak, de még a lányok is! Ezt bizonyítja annak a 32 „igazi honleány”-nak a sajtóba eljuttatott levele, melyben többek között ilyeneket olvashatunk: „Mi győri leányok mily szívesen mennénk el katonáinkkal a harcra, mily szívesen áldoznánk magunkat a hazánkért és királyunkért, mily szívesen ontanánk vérünket ott, hol apáink, testvéreink és jegyeseink hullatják vérüket. [...] Mert ha jól megnéznék bennünket, olyan szálás 'vitézek' lennének köztünk, biztosíthatjuk, hogy ki mernénk állani a síkra az ellenséggel szemben. [...] Mily szívesen meghalnánk inkább a hazáért és büszkék lehetnénk, hogy még vannak ám igazi magyar leányok! Ellenben mily kellemetlen lenne mindig azt hallani, nini, mennyi vén leány. Mily büszkén énekelnénk egyszerű szürke uniformisban: Fel-fel leányok a csatára, a szent szabadság oltalmára!”⁵ A cikkben

szereplő győri lányok lelkesedésük ellenére sem mehettek a frontra, de rövidesen itthon is volt mit tenniük a katonáékért.

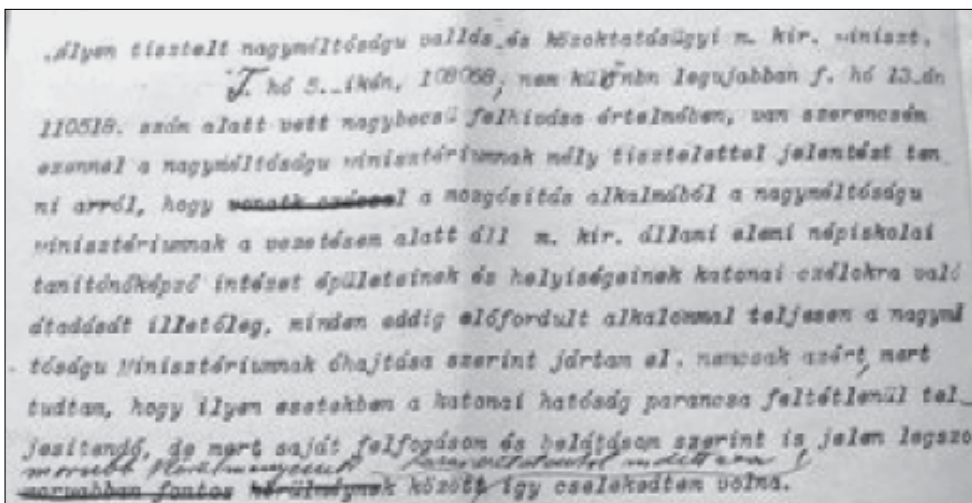
A város vezetői és az igazgatók egyeztető megbeszéléseiről, a hozott intézkedésekről a helyi sajtó segítségével folyamatosan tájékoztatták a diákokat és szüleiket. Augusztus 22-én jelent meg „Az iskolák kapunyitása” c. értesítés, melyben többek között azt olvashatjuk, hogy a tanítónőképző internátusára már szükség volt katonai kórház céljára. Ezért Matavovszky Béla, mint királyi tanácsos és tanfelügyelő a minisztériumi leiratra utalva elrendelte, hogy *„az állami tanítónőképző intézetet [...] a rendes időben, szeptember 15-ig megnyissák, még akkor is, ha felbasztánálták az épületet katonai célokra”*. Rögtön megtette a szükséges intézkedéseket, úgy, hogy a megnyitásnak ne legyen akadálya. Mint azt a sajtó közölte: Strasser Sándor, az állami felsőbb leányiskola igazgatója nagy lelkesedéssel ajánlotta fel az általa vezetett iskola épületét, ahol a tanítónőképző intézet növendékei részére a felső leányiskola növendékeivel felváltva tarthatnak előadásokat. *„Éspedig vagy délelőtt a tanítónőképzészeknek és délután a leányiskolásoknak, vagy fordítva. [...] A tanítónőképzőben a beíratásokat szeptember 12., 13. és 14. napján tartják meg, ugyanekkor lesznek a javító- és pótvizsgák. A tanév szeptember 15-ig megnyitandó. A tanítónőképző internátusát kórház céljára használgják fel. Ennél fogva a 'bennlakós' növendékeknek az intézeten kívül kell megfelelő lakásról és ellátásról gondoskodni. Azoknak a növendékeknek, akiket bennlakásra kedvezménytel vettek fel, a kedvezményt készpénzben adják ki. [...] A kir. tanfelügyelő érintkezésbe lépett az Orsolya-zárdával és az ev. szeretetházzal, hogy lehetőleg ott lehessen a növendékeket tömegesen elhelyezni. [...] Amennyiben a tarterv nem lenne betartható, a miniszter rendelete értelmében hajlandó azt redukálni. A tanítónőképzőben [...] a tanerők létszámát a katonai behívások nem apasztották.”*⁶

A terv azonban némileg módosult, mert néhány nap múlva már ezt az igazgatónői tájékoztatót olvashatták az érintettek a napilap hasábjain: *„Az áll. tanítónőképző, melynek iskolaépületében kórház van, a révfalui áll. iskola emeleti helyiségeiben kezdi meg az előadásokat. Erre a célra négy tágas terem, szertár és tanácskozó áll az intézet rendelkezésére. A képzőintézeti növendékek 12-én érkeznek Győrbe. Az előadások 15-én kezdődnek. [...] Ezennel értesítem a győri m. kir. állami elemi tanítónőképző intézethez kapcsolt elemi gyakorló iskolába beírt növendékeket, hogy folyó hó 15-én reggel nyolc órára a győrrévfalui áll. elemi iskola első emeletén részükre megjelölt teremben megjelenjenek.”*⁷

Azt, hogy az első, a nyári tervtől eltérően nem csupán az internátus épületének egy részét foglalták le, hanem az oktatási célú épületrészt is, azt a hadi helyzet alakulása, az önkéntesek elhelyezésének szükségessége és a Győrbe érkező sebesültek nem várt magas száma okozta.

Amikor 1914. augusztus 5-én Karsay Jolán igazgatónő (a többi oktatási intézmény vezetőjével együtt) kézhez kapta a minisztérium 108,068. sz. felhívását arról, hogy

tegyen jelentést a mozgósítás hatására bevonult tanerőkről és az épületek esetleges katonai célú lefoglalásáról, akkor az alábbiakat jelentette: „... a vezetésem alatt álló m. kir. állami elemi tanítónőképző intézet tanári testületének tagjai közül katonai szolgálatra a mozgósítás miatt egy sem vonult be. [...] Az iskolai célra szolgáló új épület helyiségei a katonai hatóságok intézkedései folytán a tartalékos katonák elhelyezésére már mind le vannak foglalva, sőt az internátusi célra szolgáló épületből is már három helyiség. Lakik azon kívül az intézetben egy tartalékos tiszt, kinek a tanári szobát rendeztük be. Külön gondoskodtunk a tartalékos katonatanítóknak lehetőleg való elkülönítéséről és részükre némi kényelem nyújtásáról. [...] A termeket a tartalékosok részére mind üresen kellett átadnunk, a bútorokat gondosan beraktározva, minden romlástól megőrizve tartjuk.”⁸

Részlet Karsay igazgató jelentéséből

Augusztus 13-án az igazgató a minisztérium leiratára tett jelentésében így fogalmazott: „A helyiségeknek katonai célokra való átadásakor minden esetben a minisztérium elvárásainak megfelelően jártam el. Nem azért, mert tudtam, hogy ilyen esetekben a katonai hatóság parancsa feltétlenül teljesítendő, hanem mert saját felfogásom és belátásom szerint is jelen legszomorúbb körülmények között, hazaszeretetemről indítva így cselekedtem volna.”⁹ A katonai parancsnokság megalégedését is tükröző jegyzőkönyvet mellékelve így tett jelentést az épületek lefoglalásának körülményeiről és részleteiről: „Az új épületben augusztus 2-ika óta körülbelül 600 tartalékos katona volt elszállásolva, kiknek az összes használható és nélkülözhető helyiségeket teljesen kiürítve rendelkezésükre bocsátottuk. Általunk lefoglalva csak a könyvtár, a zeneterem, a természetrajzi, földrajzi

és fizikai szertár, mint kisebb helyiségek maradtak, hova a bútorokat és tanszereket raktároztuk be. Helyet adtunk raktárnak, felszerelés, municzió és irodák részére; a tanári szobában egy gimnáziumi tanár, tartalékos hadnagynak rendeztünk be lakást, egy másik helyiségben egy őrmesternek, s őket minden módunkban lévő kényelemmel elláttuk.” És, hogy valóban tisztességesen, szeretettel bántak az intézet dolgozói és az egészségügyi személyzet is a tanítónőképzőben elhelyezett katonákkal, ezt sajtóhír is megerősíti. Mint a megjelent cikkben olvashatjuk, a szerbiai frontról „hátra” vezényelt, megfáradt katonákat helyeztek el egyik alkalommal az épületben, ahol a személyzet szeretettel fogadta és ellátta őket minden jóval. A katonák rövidesen új erőre kaptak, és már szabadságolták is őket (hogy aztán Galíciában ismét bevetésre kerülhessenek), de mielőtt elmentek, „illendőnek tartották valahogy megköszönni az élvezett jóságot. Nagy tanácskozások után az éjjel munkához is láttak. Színes papírokból vágott betűkkel, festékkel, szalagokkal, virágokkal és kis zászlócskákkal készítettek egy transparentet, s azt elhelyezték a folyosó falán, a bejárattal szemben, előre örülve a meglepetésnek, melyet a reggel bejövő nénéknek szereznek. Fent két zászló között Ófenségének arcképe, alatta pedig virágdíszes keretben ízlésesen kiállított hálanyilatkozat: *Den innigsten Dank für die liebenswürdige Pflege dem Herrn Chef Arzt, sowie den liebenswürdigen Damen und den Herren Theologen von der Patienten des 3. und 4. Istr. IR Gratz, Wien.*”¹⁰

Az igazgatónő jelentéséből tudhatjuk, hogy „...augusztus 12-ikén történt [...] mind a két épületnek tartalékkórházzá való átalakítása. A tartalékos és az átmenetileg pibentetésre vezényelt katonákat kiszállásolták,¹¹ a helyiségeket a katonák által kitisztíttatták és megkezdődött a helyiségek berendezése, mely célra az intézet összes használható ágyait, köztük a legújabbakat is, melyek még használatban sem voltak, a kórház részére átengedtük; nemkülönben rendelkezésükre bocsátottunk a szekrények közül is annyit, amennyit óhajtottak. Átadtuk a növendékeknek itt lévő matracait. [...] A kórházzá berendezést az új épület helyiségeinél kezdték, ha ezen helyiségek nem bizonyulnának elégségesnek, akkor kerül majd sor az internátusi épületre. [...] E hó 16-ikán lefoglalták az intézeti konyhát is, hol naponkint 300 emberre fognak főzni; az intézeti személyek részére a pincében lévő, növendékek gyakorló konyháját használjuk fel. Természetesen rendelkezésre bocsátjuk az összes konyhafelszerelést is, magunknak csak a legszükségesebbeket tartván meg.

Az internátusi épületben a főtörzsorvos részére a betegszobai helyiséget rendeztük be. A II. emeleten lévő fizikaszertár szolgál gyógyszerertárral, a mellette lévő kis természetrajzi szertárt a gyógyszerész lakása részére rendeztük be. A bizottság intézetünket kórházi célra nagyon alkalmasnak találta, részben a helyiségek nagy száma és a felajánlott felszerelés mennyisége folytán, részben pedig azért, mert a katonai csapatkórház szomszédságában lévén, fekvése is minden tekin-

tetben alkalmas; [...] intézetünk úgyszólván központi kórházként szolgált, mint az egész városban erre a célra használható legnagyobb helyiség.

Az intézeti épületekben eddig semmi rombolás nem történt [...] az itt szálláson volt rezervisták¹² mind szelíd természetű emberek voltak, kik rombolásra nem gondoltak. A kórházi célra történő felhasználás alkalmával még kevésbé várható rombolás, mert a helyiségek állandó felügyelet alatt lesznek. E szolgálat teljesítésére 25 póttartalékos katona kap szállást a II. emeleten lévő rajzteremben. [...] Az ápolásnál még a helybeli szeminárium klerikusai fognak segídekezni, nemkülönben vöröskeresztes hölgyek. Mi, bentlakó tanerők szintén felajánljuk majd segédkezésünket [...].¹³

S hogy milyen lehetett az élet és a Németh Miklósné „főnéne” által irányított egészségügyi személyzet hozzáállása a sebesült katonák gyógyítása során a II. sz. tartalékkórházzá alakult tanítónőképzőben, arról többek közt a helyi sajtóban olvashatunk érzelmdús pillanatképet: „A vöröskeresztes nagy házban ma lágyan megszólalt a harmónium, és az Úrnak felszentelt szolgálja misét mondott a háború beteg, sebesült hőseinek. [...] A terem közepén ott volt a kórház minden járni tudó sebesültje, s ott volt az is, aki a tudományával segít rajtuk, s ott voltak azok is, akik enyhíteni akarják a szenvedést, a jók, a fehéru ruhás angyalok, [...] akik el tudják titkolni aggodalmukat a szenvedő előtt, akik simogatni tudják a lázbeteg homlokát [...] És ez így lesz minden vasárnap, [...] és egyszer csak itt, talán éppen ebben a teremben is Te Deum-ot énekelnek a nyert csaták felett.”¹⁴

Láthattuk, hogy az első és alapvető változás a tanítónőképző háború alatti életében az, hogy az intézet „szétszórattatott”. Vagyis nem csupán arról van szó, hogy saját épületeiből áthelyezték egy másikba, hanem arról, hogy nem is egy helyen, hanem a város különböző pontjain lévő épületekben működött tovább. Azt már láttuk, hogy első lépésben az oktatás helyszínéként a révfalui állami elemi iskolát jelölték ki számára, itt volt a tanévnyitó, és ide hívták a gyakorlóiskolásokat is. Ez a helyzet azonban csupán egy hétig, egészen pontosan az első öt tanítási napig tartott – mint azt az igazgatónőnek egy későbbi jelentéséből megtudhatjuk. Ezt követően átkerültek az orsolyita nővérek Apáca utcai zárdaépületébe, s itt töltöttek hat hetet. Végül 1914. november 1-jétől 1918 áprilisáig a növendékek mind a négy évfolyamának oktatása, a gyakorlóiskolás gyermekek osztálya és a tantestület a bencés főgimnázium épületében kapott helyet.¹⁵ Mivel a főgimnázium is folytatta működését, a tanítás úgynevezett váltott rendszerben történt, vagyis délelőtt a gimnazista fiúk tanultak a tantermekben, délután 2-től 6-ig pedig a befogadott tanítónőképzősök.

Ugyanakkor bizonyos foglalkozásoknak nem tudtak ebben az épületben helyet biztosítani, ezért további termekre is szükség volt. Így például a tornatanítás az állami főreáliskolában zajlott hetente két nap ½ 9-től ½ 11-ig. A hitoktatás szintén bonyodalmakat okozott. Ezt a háború alatt úgy tudták megoldani, hogy a református, az evangélikus és az izraelita vallású növendékeket a saját vallásfelekezetük ál-

tal fenntartott elemi iskola fogadta be a hittanórák idejére, míg a katolikusok Kissné Csury Janka magániskolájában kaptak helyet.

Az épületadottságok megváltozásából szinte természetesen adódott, hogy az egész napra elosztott eddigi órarendeken és még a tantervi órakereteken is változtatni kellett. Át kellett térni a 40 perces tanórákra, s bizonyos mennyiségű redukálást is szenvedett az óraterv (a minisztérium engedélye alapján). Mint azt jelentésében az igazgatónő megfogalmazta: *„a tantervben előírt minden elméleti és gyakorlati tárgyat taníthattunk, [...] oly arányban, hogy a kiszabott heti 36 órából az I., II. és III. osztályban csak heti 3-3 órát, a IV. osztályban heti 5 órát kellett redukálnunk. [...]”*

E fenti változásokat figyelembe véve a tanítónőképzőnek a korabeli értesítőkből közölt „háborús órarendje” úgy alakult, a „jelen nehézségeit és a jövő érdekeit” úgy igyekeztek összehangolni, hogy a III. éveseknél heti egy órát fordítottak a tanítási gyakorlatra, melynek felében egy-egy növendék tanított, másik felében pedig megtörtént az óra értékelése és a következő tanítási gyakorlat előkészítése is. A IV. éveseknél a gyakorlati tanítások során heti 2 órát tanítottak a jelöltek, s heti két óra maradt a bírálatra és az előkészítésre. Ilyen beosztás mellett a próbatanítások száma a III. éveseknél évi 37, míg a végzős jelölteknél évi 127 óra volt. Mivel ez az óramennyiség a „békebeli” próbatanításokhoz képest kevesebb volt, ezért minden háborús tanévben kiemelték egy-egy különösen fontosnak ítélt tárgyat (első évben például a fogalmazás tanítását), és a próbatanításokat ezekre a tárgyakra koncentrálták. Természetesen, ezekben az években sem maradtak el a magas színvonalú mintatanítások. Ez utóbbiakat olyan tematika alapján tartották, hogy azzal is segítsék a jelöltek próbatanításait.

Ugyanakkor a gyakorlati képzésben azt is figyelembe kellett venni, hogy megváltozott a gyakorlóiskola szerkezete, ugyanis a háborús évek alatt nem indítottak V. és VI. évfolyamot. Mint azt az igazgatónő megfogalmazta: *„A napi 4 órára átengedett helyiségekben nem maradt időnk arra, hogy a gyakorlóiskola V. és VI. osztályát, valamint az ismétlő iskolát megnyissuk, és ifjúsági szervezetet szervezzünk.”¹⁶* Ennek egyik oka a szűk időkeret volt. De még ha meg is tudták volna ezt szervezni, akkor is adódott volna szakmai probléma: az őszi és téli sötét napokban a késő esti órákban mehettek volna haza a kis gyakorlósok. *„De ezen, a gyermekek védelme szempontjából meg nem engedhető esetben is, már nem volna elhelyezhető a gyakorló iskolai tanítónő két bírálati és előkészítési órája a tanítónőképzőben, mindamellelt, hogy 40 perces tanórákat számítunk [...]”* – jegyezte fel az igazgatónő.¹⁷

A minisztérium az V.-VI. évfolyam megszűnése miatt igazoló jelentést is kért, mivel álláspontja szerint csupán a helyhiány ezt a lépést nem indokolta volna. Az igazgatónő azonban részletes elemzést tartalmazó jelentést készített, amelyből egyértelművé vált, hogy elsősorban a szakmaiság elve és a szükséghelyzet volt az együttes ok. De az adott évfolyamok hiánya miatti esetleges sérelmet is ellensúlyozták azzal,

hogyan a mintatanítások, a demonstrációk és a gyakorlati tanítások idejére más iskolákból kértek V. és VI. osztályos gyermekeket, továbbá az iskolalátogatásokat (vagyis a külső iskolákban végzett hospitálásokat) is úgy szervezték, hogy elsősorban ezeken az évfolyamokon látogathassanak órákat a növendékek. A tanítónőképző választását a tanfelügyelő, mint „rendkívüli kivételes esetet” tudomásul is vette. Egyébként a gyakorlóiskolai osztály négy évfolyamán a második háborús évben is 34 kislány tanult, s a tanítónő (Damaszlovszky Mihályné) igyekezett még a hátrányos háborús helyzetet is pozitív módon kihasználni. Például a fél napi délutános tanítási rendszer miatt a szokottnál is több, szám szerint 17 tanulmányi kirándulást szervezett a gyermekeknek Győr területén egyetlen tanévben, mely kirándulásokon elsősorban a II. osztályosok földrajzi ismereteit, a lakóhelyismeretet mélyítette el, de egyben enyhítette a családok gondjait is, hiszen a szülők egy része másképpen nem tudta volna megoldani gyermeke délelőtti felügyeletét.

Ugyancsak praktikus módon oldották meg a szokott iskolai ünnepek közül például a január 29-én tartott Alkohol napi és a május 13-án tartott Madarak és fák napja alkalmával rendezett ünnepséget. Ugyanis ekkor egy-egy IV. éves növendék tartott próbatanítást, melynek keretében mind pedagógiai, mind pedig didaktikai szempontból jól előkészített beszéddel is méltatta az adott nap jelentőségét, s ügyes kérdéseivel folyamatosan fenntartotta a kisgyermek figyelmét, érdeklődését, s bevonta őket a „téma feldolgozásába”.

Az 1916/17. tanévre vonatkozó miniszteri rendelet értelmében ez a tanév csak október 1-jén kezdődött, és 1917 pünkösdig be kellett fejezni, vagyis 10-ről 8 hónapra rövidült. De így is érvényesítették a 61800. sz. rendelettel életbe léptetett, a revideált Tanterv és Utasítások didaktikai útmutatása alapján elkészült úgynevezett 'Normál tanmenet' előírásait, valamint az ezzel szorosan összefüggő 'Tanszerbeli és Könyvtárbeli felszerelések'-re vonatkozó utasítást. Sőt, ezzel egy időben léptették életbe az egytanítós elemi gyakorlóiskola új tantervét is, mely a tanítóképző intézetek új tervével került szinkronba.

Az első két háborús évben az állami tanítónőképző testülete a háborús körülményekhez igazodva, de minden tőle telhetőt megtett az intézmény színvonalas oktatási tevékenységének fenntartására. Amikor a minisztériumi tanácsos levélben fordult az intézetek tantestületéhez, minden ellenérv felsorolása nélkül eleget tettek az elvárásoknak. A 119902/1914. VI.B. számú (szept. 9-én kelt) minisztériumi leiratban ez szerepelt: *„Jóllehet a hadi állapot következtében beállott rendkívüli viszonyokból kifolyólag a tanító- és tanítónőképző intézetek tanári testülete nagyobb részének több tagja ez idő szerint el van vonva tanári tevékenységének gyakorlatától, mégis a folyó évi 31152 sz. a. kelt itteni rendelettel kiadott Rendtartási Szabályzat és Képesítő-vizsgálati Szabályzat életbeléptetése körül felmerülő nehézségek teljes kiküszöbölése érdekében felhívom a tekintetes Igazgatóságot, hogy a hivatolt szabályzatoknak annak idején elrendelt tanártestületi értekezleti tárgyalását a tanári működésükben nem gátolt tanárokkal megtartott szabály-*

*szerű értekezleteken az előírt időben és módozatok szerint folytassa le.*¹⁸ E fenti levél szövegéből legalább két következtetést le lehet vonni. Először: a minisztérium nagyon fontosnak tartotta e szabályzatokat, ezeknek a tanárok általi megtárgyalását, megvitatását és mielőbbi zökkenőmentes bevezetését. Másodsorban: ők is úgy gondolták, hogy a hadviselés csupán néhány hétig, esetleg hónapig tartó „csetepaté”, és aztán diadalmenetben történő hazamasírozás lesz. A fent említett körlevélre szeptember 29-én már jegyzőkönyv felterjesztésével válaszolt a tanítónőképző igazgatónöje. Leveléből megtudhatjuk, hogy rögzítették az összesen négy rendkívüli ülésre tervezett tárgyalássorozat témáit, mindegyikhez előadót jelöltek ki, s az első értekezletet a kir. tanfelügyelő jelenlétében már meg is tartották. A tantestületnek csupán egyetlen tagja maradt távol az értekezletről, Damaszkovszky Mihályné, betegsége miatt. Az első értekezleten a témában jól felkészült Berényi Irén tanárnő ismertette a Rendtartási szabályzatot, majd vitára terjesztette. A tantestület lelkes vitát folytatott, s elsősorban arra összpontosította figyelmét, mivel és miképpen szolgálhatja a szabályzat az intézet működésének hatékonyságát, s békeidőben történő zökkenőmentes és eredményes működését.

További jegyzőkönyvek is arról tesznek bizonyosságot, hogy nem az volt jellemző a tanítónőképzőben, hogy arról panaszkodjanak, a háborús körülmények miatt mit miért nem lehet maradéktalanul teljesíteni, sokkal inkább a tenni akarás volt a jellemző. Vagyis nem a megoldandó gazdasági, képzési és nevelési feladatok elmaradását indokolták valóban meglévő problémákkal, hanem a létező problémák megoldásához, a helyi lehetőségek alapos mérlegelését követően jól átgondolt tennivalókat rendelve hajtották végre a helyi és állami szinten is megfogalmazott feladatokat. Így többek között 1915-ben „a háború nagy eseményeitől áthatott lélekkel” tettek eleget az 1915. július 28-án kelt 7094. sz. rendeletnek, mely „alkalom adatván a nemzeti zászló mellé az osztrák, a német és török lobogók kitűzésére” hívta fel az intézetek igazgatóit, pedig – a pénzhányt nem is említve –, nem volt egyszerű feladat török lobogót vásárolni Győrben! Maradéktalanul megtartották az osztályvizsgákat és a képesítő vizsgákat is, s ha valaki betegség miatt e vizsgákon nem tudott megjelenni, a vonatkozó új rendeletek értelmében az ő pótlólagos vizsgáztatását is megszervezték.

Változást jelentett az internátus épületének lefoglalása is. Az 1914/15. tanévre felvett 112 vidéki képzős növendéket erkölcsileg is biztonságos környezetben kellett elhelyezni. Közülük 58 főt tudott befogadni az orsolyita nővérek zárdája, 8 lány kapott helyet az evangélikus szeretetotthonban, a megmaradt 46 növendékből 6 fő költözött győri rokonaihoz, s még 40 tanítónő-jelöltet kellett úgynevezett „idegen” házaknál elhelyezni. Ezt azonban nem bízták a véletlenre, s nem „albérleti hirdetések” alapján kerestek maguknak szálláshelyet a képezdészek. S bár ez a háború miatt alkalmazott átmeneti megoldás nem pótolhatta teljes egészében az internátusi nevelés biztonságát, a képző nevelői rendszeresen figyelemmel kísérték a növendékek iskolán kívüli életét. A tanítónőképző vezetése alapos utánjárással derítette fel, mely

győri családoknál lehetne elhelyezni, mégpedig az esetleges egyéni inzultusok elkerülése és a növendékek nagyobb biztonsága végett is, 4-5 fős csoportban a lányokat. A tanévek folyamán az ilyen, családoknál elhelyezettek sorsát felelősséggel nyomon követték, de gondjuk volt a zárdában elhelyezettek felügyeletére is. Mint azt az igazgató meg is fogalmazta egyik jelentésében: *„Őket szállásaikon az igazgató, a nevelő, az osztályfőnökök sűrűen látogatták és a tapasztaltakat közösen megbeszéltük. A zárdában elhelyezett növendékeinket állandóan egyik nevelőnőnk kísérte az iskolába és onnan haza. A téli sötét napokban, a 6 órás tanítási idő után, a családoknál elhelyezett növendékek hazakíséréséről szállásadók gondoskodtak. [...] Az elszállásolásra kiszemelt családok növendékeink nevelése tekintetében [...] mind megbízhatók voltak, hol rossz példát nem láttak. [...] A gondos utánajárás és minden irányban körültekintő intézkedés folytán, a jelen rendkívüli viszonyok között, melyek kétségtelenül a növendékek nevelésére voltak legbátrányosabbak, elértünk annyit, hogy magaviseletük általában nagyon kielégítő volt, fegyelmi eset egyáltalában nem fordult elő; szorgalmukban is folyamatos haladást észleltünk, amiről a vizsgálatok szép eredménye is bizonyóságot tesz.”*¹⁹

Az idegen családoknál elhelyezettek számát 1917-től már tudták csökkenteni, mert az irgalmasnővérek is tudtak befogadni 8-10 növendéket, köztük 2 Erdélyből menekült család itt tanuló lányát.

Az internátus és az intézeti konyha katonaság részére történt átadásával együtt megszűnt a tanítónőképzőben az úgynevezett „köztartás”, vagyis az étkezési lehetőség. Azok a lányok viszont, akiket családjuk kedvezőtlen anyagi helyzete miatt a háború előtt kedvezményes köztartásra vettek fel, a kedvezmény összegét – a minisztériumi instrukcióknak megfelelően – készpénzben megkapták az intézettől

A tanítónőképző tantestülete és a tanítónőjelöltek „erkölcsi és nemzeti érzelmeiktől vezérelve” a napi problémák megoldása mellett a nehézségek ellenére is kivették részüket különböző jótékonyági akciókból. Erről olvashatunk többek között az igazgató által a helyi sajtóban megjelentetett egyik felhívásban: *„A győri magyar királyi állami elemi tanítónőképző intézet növendékei a tanév megkezdése óta, a tantervtől eltérőleg, miniszteri engedéllyel, kizárólagosan a hadbavonultak részére szükséges meleg ruhák készítésével foglalkoznak. A kézimunkához való anyag költségeit eddig sajátjukból fedezték, mindamelllett hogy legnagyobb részük szegény sorsú szülők gyermeke. A növendékek áldozatkészségén kívül tetemes összeget fordítottunk erre a célra az intézeti segélyalaphól is. A meleg ruha szükséglet katonáink részére egyre fokozódik. A fokozódó szükséglettel van arányban növendékeink munkakedve is, nincs azonban már módjukban, hogy a kézimunka-anyag költségeit továbbra is a sajátjukból fedezzék! [...] A fent vázolt körülmények késztetnek arra, hogy a harctéren szenvedő katonák érdekében városunk igen tisztelt kereskedőinek ismert nagylelkűségét vegyem igénybe azzal a kérelemmel, legyenek szívesek [...] anyagot adományozni. Különösen*

szükségünk van [...] a bósapkák, érmelegítők, térdvédők készítéséhez pamutra. [...] Szívesen vesszük az ingekhez, baskötőkhez, lábravalókhoz és téli kapcákhoz szükséges flanellt és barchetet is. Hasonló kérelmet intéztek városunk jótékony egyesületeinek igen tisztelt vezetőihez is. [...] Nemkülönben szól kérelmem egyes jótevőkhez is, kik katonáink részére a harctérre meleg rubát adományozni szándékoznak [...].²⁰

A meleg, óvó rubázati cikkek készítéséhez küldött központi útmutató címlapja

A már 1914-ben megkezdett munka folytatásaként 1915-ben például kézimunka órákon és otthon, magánszorgalomból is meleg ruhaneműket készítettek a fronton harcoló katonák részére. Erre a minisztérium 131,213. számú, 1915. december 5-én kelt rendeletével tovább buzdította az intézményt. E második háborús évben még meg is könnyítették a győri tanítónőképzős lányok munkáját azzal, hogy a honvédelmi minisztérium e célra 20 kg pamutot küldött feldolgozásra. Ebből, továbbá a saját maguk által személyenként felajánlott 50-50 fillérből, s az intézeti segélyalapi 100 korona összegből és a gyűjtött pénzből beszerzett anyagok felhasználásával összesen 370 meleg ruhadarabot készítettek a növendékek.

Egy másik kezdeményezés (a kultuszminisztérium 1915. december 28-án kelt 15,232 sz. felhívásához csatlakozva) a földiszeder levelének gyűjtése volt. A pinnyédi erdőben szedett 70 kg-nyi levelet megszáritották, s a mintegy 25 kg, teafőzésre alkal-

mas alapanyagot juttattak el a katonáknak. A hadsegélyző hivatal ezért „*úgy a hazafias testületnek, mint a lelkes növendékeknek is bős katonáink nevében*” köszönétét fejezte ki (az 1916. február 3-án kelt levelében).

Amikor 1915. november 10-én megjelent a 13,000. eln. számú rendelet, mely a fronton harcoló katonák karácsonyi ajándékozására hívta fel az intézmények figyelmét, az igazgatónő nevelési szándékkal összehívta a tantestületet, a növendékeket és a kis gyakorlósokat, s felolvasta a felhívást. Ebben többek között ez állt: „*A m. kir. honvédelmi minisztérium Hadsegélyező Hivatala és a magyar Vöröskereszt egyesület a közelgő karácsonyi ünnepek alkalmából új felhívással fordul a magyar nemzethez. A közelgő karácsony ünnepi hangulatához kíván járulni azzal, hogy a harctéren küzdő hőseinknek a szeretet önkéntes adományait nyújtja. Irántuk való szeretetünk a hazafias bála forrásából fakad; ez a bála készíti a hazának minden rendű és rangú polgárát arra, hogy békés otthonában lelkes ragaszkodással gondoljon azokra, akik ezt a drága otthont vérük hullásával, nélkülözések, szenvedések, emberfölötti áldozatok árán védelmezik. [...] Távol idegenben értünk harcoló, baza sóvárgó véreink érezzék meg elhagyott otthonuk hozzájuk ragaszkodó, rájuk váró meleg tűzbélyét a lövészárkokban a hegyek kopár gerincei és idegen pusztaságok kietlenségei között. [...] A magyar tanuló ifjúság otthona boldog ünnepének fénye áradjon szét a messze harcterekre is, és [...] találják meg katonáink fiaink és leányaik szeretetének drága bizonyítékát. [...]*”²¹

A felhívás hatására a növendékek 46 korona 90 fillért, míg a tanítónőképzőhöz tartozó kis gyakorlós leánykák 18 korona 84 fillért gyűjtöttek, s ajánlottak fel e nemes célra. Az úgynevezett karácsonyi akció központi vezetősége a „hazafias ügy érdekében kifejtett ezen nemes fáradozásért” írásos köszönetet és a diákság körében kiosztható szép emléklapokat küldött.

1916. április 11-én a győri „Vashonvéd szobornál”²² tartott városi ünnepély alkalmával „szegbeverés” címén ismét 20 koronát áldoztak hazafias célokra. 1916. május elsején a Kárpátok dicső megvédésének emlékezetére tartott szép ünnepélyük végén pedig további 74 korona 60 fillért gyűjtöttek, s ezt a Néptanítók Lapjában mellékelt befizetési csekken késedelem nélkül fel is adták, amiért a „Háboruban Feldult Tűzhelyeket Ujrafelépítő Országos Bizottság” elnöksége a tanítónőképzőnek ismételt írásos köszönetét, elismerését fejezte ki. De gyűjtöttek még 20 koronát (20 filléres tagsági díjakat fizettek a növendékek) a Tüdővész Ellenek Országos Liga felhívására a háború alatt súlyosan pusztító tüdővész elleni küzdelem céljaira, s ebből küldtek a Zsófia hercegnő Gyermekszanatórium-intézetnek is.

Nem mehetünk el szó nélkül a Hadikölcsönök jegyzésére szóló felhívás hatása mellett sem. Matavovszky Katinka II. éves, Hujber Gizella III. éves és Ágoston Sarolta IV. éves növendékek 100-100 koronát jegyeztek a II. Hadikölcsönre! De hadibélyegek, Erzsébet-érmek, szövetségi hűséggyűrűk és „alkalmi levelezőlapok vásárlásával is áldoztak még háborús célokra.”²³

Természetesen, a növendékek áldozatvállalását a város vezetése és a hazafias ér-

zelmű tantestület minden tagja saját példájával is serkentette. A tanítónőképző tantestületének tagjai például a hadbavonultak családtagjai támogatására felajánlották havi bérük 1%-át (még a testület nyugdíjas tagjai is). Ez havonta 31 korona 78 fillér volt, így az 1915/16. év végéig 741 korona 81 fillért ajánlottak fel. A már említett hadikölcsönre pedig a tantestület tagjai 8800 koronát jegyeztek. Különösen kiemelkedő volt e területen Karsay Jolán igazgatónő, Damaszkovszky Mihályné gyakorlóiskolai tanítónő, Berényi Irén, Vlaszaty Ferencné tanítónők és I'só Gizella nevelőnő felajánlása. Ehazafias felajánlások az idő folyamán a romló gazdasági helyzet ellenére sem csökkentek. A későbbi években, például az V. és a VI. hadikölcsönre, a tantestület összesen már 23 000 koronát jegyzett

Szinte hihetetlen energiával tevékenykedett a tanítónőképző testülete a háborús viszonyok között. A szorosan vett nevelési és oktatási feladataik mellett a hazaszeregetésre nevelés érdekében minden segélyakcióban részt vettek, s mindebbe bevonták a növendékeket is. Sőt, még fejlesztett is az intézmény! E téren ki kell emelni azt, hogy 1916 júniusában a tanítónőképző ismételt kérelmezésére 3678 koronát engedélyezett a minisztérium olyan taneszközök és felszerelések vásárlására, melyek beszerzése még az új iskolaépület 1912. évi berendezésekor elmaradt. Ugyancsak fejlesztést jelentett, hogy ekkor, 1916-ban, a m. kir. méhészeti szaktanító előterjesztésére a mezőgazdasági minisztérium egy 18 méhcsalád befogadására alkalmas méhest adományozott a képző számára, melyet az épület kertjében kívántak elhelyezni. E fejlesztések utólag nem tűnnek ugyan aktuálisnak, hiszen átmenetileg sem az épülettel, sem a kerttel nem rendelkezett az intézmény, de akkor, 1916-ban úgy tűnt: ősztől visszakapják a saját létesítményeiket a katonaságtól. Erről az igazgatónő az alábbiakat rögzítette: *„Az intézeti életünket a hadiállapot szempontjából legjobban érdeklő 1916. évi január 18-án kelt 15,619/1916. sz. rendelet kilátásba helyezte, hogy a m. kir. Honvédelmi Minisztérium 1915. évi december 18-án kelt átirata szerint a pozsonyi cs. és kir. katonai parancsnokság a barakk-kórház elkészülte után, a jövő 1916-1917. tanévre visszaadja intézeti épületeinket rendeltetésének; legújabbban, a nagy offenzívák közbejöttével azonban a győri katonai kórházparancsnokság, hivatkozással a pozsonyi cs. és kir. katonai parancsnokság [...] 59,9041. sz. rendeletére, a már átadófélben lévő intézetünket katonai kórház céljaira újra igénybe vette, mely a rendelet szerint nem lesz hosszabb időtartamú.”*²⁴

A képző vezetősége nem alaptalanul bízott a fejlesztés lehetőségében, hiszen a sebesült katonákat június 19-én már el is szállították az épületből más kórházakba. Az épület átmenetileg teljesen kiürült, hozzáfogtak a tisztogatás előkészítéséhez, már a karbantartó munkálatokra szóló, s az igazgatónő kérésére az államépítészeti hivatal által készített részletes tervek szerint szükséges 12 602 korona 17 fillér összeget is jóváhagyta a kultuszminisztérium. A katonai helyzet azonban másként alakult, s mit tehetett a képző vezetése: *„Ilyen körülmények között megbajlunk újra a sors előtt és hitünket nem veszítve, a jobb jövőben rendületlenül bízva, ha kell, a har-*

madik háborús tanév küzdelmeit is lelkiismeretes munkával igyekszünk legyőzni.” – jegyezte meg az igazgató. Itt kell megemlíteni azt is, hogy az igazgató – bár hazafias lelkesedéssel és minden vonakodás nélkül – minden esetben azonnal teljesítette a katonai parancsnokság elvárásait, ennek ellenére az intézet felelős vezetőjeként mindent szabályszerűen, a feltételeket és a körülményeket mindig írásos jegyzőkönyvben is rögzítve adta át az épületet. Ezekben a jegyzőkönyvekben körültekintően megfogalmazták azt is, hogy az épület átengedése után milyen terheket vállal át a katonai parancsnokság (például víz- és csatornadíj, áramdíj, tisztogatás, fertőtlenítés és karbantartás költsége). Átadás alkalmával minden esetben az illetékes városi hatóságot kérte fel az igazgató, hogy – mintegy független bizottságként – legyen jelen, s az intézet vezetésével és a katonai parancsnokság képviselőjével együtt írják alá azt, pontosan mi és milyen állapotban került átadásra katonai célokra.

A harmadik háborús tanév is megkezdődött: a tanítás továbbra is Meszlényi Lampert főgimnáziumi igazgató támogatásával folyt a bencések iskolaépületében, a testgyakorlás Lenner Emil igazgató engedélyével a főreáliskolában, a r. kat. hitoktatás pedig Kissné Csúry Blanka magániskolájában zajlott. A délutáni tanítás során a sötétedés idejét figyelembe véve igyekeztek az órarendet úgy összeállítani, hogy különösen a rajz és a kézimunka órákon a növendékeknek ne kelljen a szemüket fárasztaniuk, ezért ezek az órák időben előbbre kerültek. A háború okozta rendkívüli gazdasági helyzetre való tekintettel az újabban kiadott rendelkezéseknek (106,115. sz. miniszteri rendelet; 11545.sz. eln. r.) megfelelően a tanév később (október 1-jén) kezdődött, és a (45361.sz. miniszteri rendelet értelmében a) végét is előbbre kellett hozni úgy, hogy az összes osztály- és képesítővizsgálatok már az 1917. évi pünkösdi ünnepek előtt, azaz május 26-ig befejeződjenek. A 10 hónapról 8-ra rövidült tanévben úgy kellett a tantárgyakat redukálni, hogy közben teljes mértékben érvényt tudjanak szerezni az 1916. május 26-án kelt 61800.sz. rendelettel életbe léptetett, a tanító- és tanítónőképző intézetek számára meghatározott és revidált Tanterv és Utasítások didaktikai útmutatása alapján elkészült úgynevezett 'Normál tanmenet' előírásainak, valamint az ezzel szorosan összefüggő, a 25718.sz. rendelettel bevezetett 'Tanszerbeli és Könyvtárbeli felszerelések'-re vonatkozó utasításnak. Ezzel egy időben lépett életbe az egytanítós elemi gyakorlóiskola új tanterve is, mely a tanítóképző intézetek terveivel került összhangba, s ezzel a képző és a gyakorlóiskola pedagógiai-didaktikai kapcsolata megerősödött.

Szintén új miniszteri intézkedés volt az 1917. ápr. 6-án kelt 46265.sz. rendelet, mely felhívta a tanítóképzők figyelmét, hogy a hozzájuk kapcsolt gyakorlóiskolát fokozatosan vegyessé kell alakítani. Vagyis a tanítónőképzőhöz tartozó gyakorlóba fiúkat is, a tanítóképzőhöz kapcsolódókba pedig lányokat is fel kell venni! E téren annyit tett a győri tanítónőképző, hogy az első és második osztályba „arányosan” vettek fel már fiúkat is. A tantestület többször tárgyalta a kényszerű tananyag-redukálás miatt kialakult helyzetet, és okos döntéseinek, valamint töretlen munkakedvének köszönhetően sikerrel teljesítette a tanév feladatait azzal együtt, hogy a rövid tan-

év a szokottnál is több megemlékezést, ünnepséget hozott. Ilyenek voltak: Ferenc József névnapja (okt. 4.), Erzsébet-gyászünnepély (nov. 2.), Ferenc József halála (nov. 22.) és temetése (nov. 30.), IV. Károly koronázási ünnepélye (dec. 30.), március 15-e, Zita királyné névnapja (ápr. 27.), Zita királyné születésnapja (máj. 9.), Arany János születésének 100. évfordulója (máj. 20.). Ezeken a napokon az iskolai szervezett megemlékezések és műsorok mellett (melyeket többnyire bemutató órákkal is összekapcsoltak), a székesegyházban közös szentmisén is részt vettek az oktatók, a növendékek és a kis gyakorlósok.

Az 1916/17. tanévben beiratkozott 130 növendék elhelyezése az eddigiekhez hasonlóan az orsolyita nővéreknél, az evangélikus szeretetházban és gondosan kiválasztott családoknál történt (a problémák elkerülése végett egy-egy családnál továbbra is 4-5 növendéket helyeztek el). Ehhez járult még kiváló új lehetőségként az irgalmasnővérek (Páli Szent Vincéről elnevezett Szatmári Irgalmasnővérek) internátusának néhány férőhelye.

Ebben a tanévben is tovább folyt a hadi eseményekhez, illetve a háborús viszonyokhoz kötődő felajánlások egész sora. Az V. és a VI. hadikölcsonre a tantestület összesen 23 000 koronát jegyzett, s a növendékek a katonák harctéri karácsonyának meghittebbé tételéhez 111 K 32 fillért gyűjtöttek és ajánlottak fel. A gyakorlósok 1916 decemberében jótékony célú műsort (szavalatot és zenei előadást) tartottak, aminek eredményeként a katonáknak 5000 db cigarettát küldtek. Csupán a meleg ruhanevelő készítése maradt el, mivel a szükséges alapanyag az időben történő megrendelés ellenére sem érkezett meg. Ezért úgy döntöttek, hogy amennyiben még továbbra is szükség lenne rá, akkor a növendékek ezeket az 1917/18. tanév kezdetén fogják elkészíteni.

És valóban szükség lett rá!

Az 1917/18. tanévet is a hadiállapotoknak megfelelően, az előbbieken már leírt helyeken kezdték meg a növendékek szeptember 2. és 3. napján a javító-, különbözeti és magánvizsgákkal. Szeptember 4-én volt a beiratkozás, 5-én az ünnepélyes tanévnyitási tanévnyitó istentisztelettel, s 6-án kezdődtek az előadások, valamint a gyakorlósok rendes tanítási napjai. Az előző évekéhez hasonlóan alakult a nem győri növendékek elszállásolása is.

Az épületek katonai célú felhasználásának terhe alól csakhamar megszabadult a tanítónőképző. Mint azt az igazgatónő éves jelentésében leírta: megvalósultak „*kilátásba helyezett reményeink, mert a katonai parancsnokság október 11-én átadta saját céljaira mindkét épületünket, miután október 5-én azokat teljesen kiürítette. Az átadás alkalmával az épületek kitisztogatását, helyreállítását, a károk megtérítését, a megromlott részek kijavítását a katonai parancsnokság teljesen magára vállalta [...]*.” S ugyanúgy, mint az épület katonai célra történő átadásakor, most a visszaadaskor is ragaszkodott az igazgatónő a közös bizottsági szemléhez a későbbi viták elkerülése, és természetesen az intézmény érdekeinek érvényesítése szempontjából. A helyreállítással kapcsolatos munkálatokról, s ezek költségkihatá-

sáról a m. kir. államépítészeti hivatallal készítettett felmérést és költségtervezetet, s ezt fogadtatta el először a minisztériummal, végül – így már viszonylag könnyedén – a helyi katonai parancsnoksággal is.

Ez a gondos előkészítés természetesen nem azt jelentette, hogy 1917 októberének közepén már vissza is állt volna minden a háborút megelőző helyzetbe, mert mint azt ugyancsak az igazgatónö beszámolójában olvashatjuk: *„A helyreállítással járó, elképzelhetőleg nagy munkák elbúzódtak [...] a leghidegebb téli időbe, hogy az internátusba csak a januári szünet után, február 4-én költöztünk be, míg az iskola továbbra is, mégpedig április 24-ig a főgimnázium épületében maradt, mert kokszi hiányában az iskolaépületet fűteniünk nem lehetett. Szent György napján történt meg tehát az intézetnek végleges beköltözése saját hajlékába, mely eseménnyel az intézetnek nagyon emlékezetes szakasza nyert befejezést.”*²⁵

A háborúval összefüggő személyi változásokat az eddig eltelt háborús évekhez hasonlóan az új, az 1917/18. tanév sem hozott, csupán betegség, haláleset (Irtzing Ferencné) miatti helyettesítések, vagy áthelyezések következtében történt némi változás az intézet tantestületében. Így a leendő tanítónők képzése a tanév végére már kedvező épületadottságok, valamint tárgyi és személyi feltételek mellett folyhatott.

Az egyre kilátástalanabb háború azonban továbbra is szedte áldozatait, igényelte az itthon lévők áldozatkészségét, felajánlásait. Az iskola szinte valamennyi ünnepségét, megemlékezését ebben az évben is áthatotta a háború gondolata. Az ünnepségeken aktív szereplőként mindig bevonták azokat a növendékeket, akiknek családtagjai közt volt fronton harcoló katona, sebesült, sőt, már hősi halott is! E szereplések érzelmi ereje felmérhetetlen hatást gyakorolt a növendékekre és az ünnepély valamennyi résztvevőjére. 1917. november 2-án, Halottak napján, a harctereken elesett hősök gyászünnepélyét tartották iskolai keretben. Mentés Domonkos r. k. vallásánár értékes hazafias eszméket tartalmazó lelkes beszéde nagy hatással volt a tanári karra éppúgy, mint a növendékekre. A gyászünnepélyt követően 47 K 87 fillért gyűjtöttek hazánk és szövetségeseink vitéz katonái sírjainak gondozására.²⁶

Jótekonysági céllal volt összekapcsolva az 1918. évi március 15-i ünnepség is. Ekkor a növendékek a győri Rokkant Katonák Kertvárosa²⁷ részére árusított 30 filléres kis nemzeti zászlókat tűztek ruhájukra, s a kis zászlók vásárlásából összegyűlt 50 K-t jutatták el a nemes célra.

Mint azt a minisztérium által kiküldött, 65 kérdést tartalmazó jelentőiben az igazgatónö megfogalmazta, a háborús évek alatt csak a minisztériumi rendelet alapján, a háború következtében beállt rendkívüli és különleges közgazdasági viszonyok miatt rövidült meg a tanév szorgalmi ideje, de a tanítást sosem kellett megszakítania az igazgatónönek és 14 kollégájának. A saját épületek átadása miatt a szertárak használatára nem nyílt lehetőség, ez nehezítette a képzési feladatok színvonalas teljesítését, de ennek ellenére a követelményeknek eleget tudtak tenni. Arra a kérdésre, hogy miképpen hatott a háború a növendékek érzelmeire és szellemi fejlődésére, az

igazgatónó kifejtette, hogy a kezdeti nehézségek után „*a háború második éve a növendékek szellemi állapotára annyiban megerősítő hatással volt, hogy az első háborús tanév élményei által mintegy megedzve néztek az új munka elé és nyugodtabban dolgoztak. De mindinkább hő vággyal remélték a rendes viszonyok visszatértét, és óhajtották az áldott békét. A háborús viszonyok miatt békevágyaiknak, reményüknek teljesüléséért dolgoztak és gyakori szép jelét adták szorgalmuknak, ismereteik tágultak és szellemi fejlődésük is előbbre jutott.[...] Szellemi fejlődésükben jól látható komolyság volt észlelhető. Magatartásuk teljesen kielégítő volt, szorgalmuk a tanévek végéig fokozatosan nagyobb volt. [...] A háború a növendékek érzelmi állapotát, különösen azért is, mert a legtöbbször családjá a háborúban közvetlenül érdekelve volt, a legnagyobb érdeklődés mellett folytonosan ébren tartotta, amelyre a tantestület minden tagja tanításával és nevelésével gondosan kereste is az alkalmat. Aggodalom betegségek, részvét fájdalom és balálozások, majd öröm szerencsés megmenekülések esetén, de mindenképpen a baza sorsáért lelkesedés foglalkoztatta felváltva lelküket.*”

Összességében tehát – mint azt az igazgatónó részletesen is megfogalmazta –, sok probléma nehezítette a tanítónőjelöltek képzését, de azon igyekeztek úrrá lenni, s nem engedni a képzés színvonalából. Ami pedig a tanítónőképző tantestületnek eszmei hozzáállást illeti, idézem Karsay Jolán igazgatónó ma is tanulságul szolgáló szavait:²⁸

„Minden életkörülménynek van vagy pozitív vagy negatív hatása a nevelésre. A háború példájának elrettentő képéből az ellenséges indulatok szörnyűséges következményeiről; a béke gondolatának felidézésével az annak nyomában fakadó emberszeretet és fejlődő kultúra áldásos hatásáról beszéltünk a növendékeknek, az édes magyar baza szeretetének mindig ébrentartása mellett a honleányi erények termékeny talaját készítettük elő lelkükben. Mindenképpen pedig a gondviselő hatalmas Istenben való erős, megingathatatlan hitre serkentettük őket, hogy nevelésük alapja az élet legmostohább körülményei között is a tiszta erkölcsön épült érzelmek lehessen.”

JEGYZETEK

- ¹ Karsay Jolán (szerk.): A Győri Magyar Kir. Elemi Népiskolai Tanítónőképző Intézet értesítője az 1913-1914-ik tanévről, 66.o.
- ² Oszoly Jolán: *Mise a tanítónőképzőben*. Győri Hirlap, 1914. november 9.
- ³ *Szávay Gyula* (1861-1935): író, költő, a Győri Kereskedelmi Kamara alapítója, a Garabonciás c. élclap, valamint a Győri Hirlap c. politikai napilap alapító szerkesztője, a Kisfaludy Társaság és a Petőfi Társaság tagja.
- ⁴ Szávay Gyula: *Dönt a sors*. Győri Hirlap, 1914. július 26.
- ⁵ Győri Hirlap, 1914. október 23.
- ⁶ *Az iskolák kapunyitása*. Győri Hirlap, 1914. augusztus 27.

- 7 Győri Hirlap, 1914. szeptember 1.
- 8 Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar (NYME ACSJ) Irattára 1b. Ikt. iratok 1913- 1915. 2.d. 12.
- 9 NYME ACSJ Kar Irattára 1b.Ikt. iratok 1913-1915. 2.d. 12.
- 10 Győri Hirlap, 1914. X. 28.
- 11 A tartalékosokat és a hátravont egységek katonáit költöztették ki az épületből.
- 12 Rezervista: tartalékba helyezett, tartalékos katona.
- 13 NYME ACSJ Kar Irattára 1b. Ikt. iratok 1913-1915. 2.d. 12
- 14 Oszoly Jolán: Mise a tanítónőképzőben. Győri Hirlap, 1914. november 10.
- 15 Kimutatás az 1914-1915. és 1916-1917. év háborús adatairól. NYME ACSJ Kar Irattára 1b. Ikt. iratok 1915-1916. 2.d.
- 16 Karsay Jolán (szerk.): A Győri Magyar Kir. Elemi Népiskolai Tanítónőképző Intézet értesítője az 1915-1916-ik tanévről. Győr, 1915. 3.o.
- 17 Karsay: i.m. 1915. 3.o.
- 18 NYME ACSJ Kar Irattára. 1.b Ikt. iratok 1913-15/2.d.
- 19 Karsay Jolán (szerk.): A Győri Magyar Kir. Elemi Népiskolai Tanítónőképző Intézet értesítője az 1915-1916-ik tanévről. Győr, 1916. 31.o.
- 20 A tanítónőképző intézet a katonákért. Győri Hirlap, 1914. október 21.
- 21 NYME ACSJ Kar Irattára. 1.b. Ikt. iratok. 1913-1915./ 2d.
- 22 Az úgynevezett 'vashonvéd' az egész országban elterjedt, fából készült, katonát ábrázoló szobor volt, melybe a hadiözvegyek és a hadiárvak javára adakozók egy-egy szöveget verhettek. E szövegek, mintegy vaspikkelyek borították a honvéd szobrát. A győri vashonvéd szobrát Erdélyi István őrmester faragta, s egy támadóállásba helyezkedő szuronyos honvédet ábrázolt. A szobor felavatására a Bisinger sétányon került sor 1915-ben. Az ünnepségen Farkas Mátyás mondta az ünnepi beszédet, s Szodfridt József főispán verte bele az első szöveget. Később a szobrot áthelyezték a sétány Szent István úti részére, mert helyére 1934-ben felállították az Országzászlót. Az áthelyezett szobor egészen a II. világháború végéig látható volt, ekkor lebontották.
- 23 Karsay: i.m. 1916. 5.o.
- 24 Karsay: i.m. 1916. 10.o.
- 25 Karsay Jolán (szerk.): A Győri Magyar Kir. Elemi Népiskolai Tanítónőképző Intézet értesítője az 1917–1918-ik tanévről. Győr, 1918. 4.o.
- 26 Karsay: i.m. 1918. 5.o.
- 27 Szodfridt József főispán és Krausz Henrik (a győri Hadigyűjtő Iroda vezetője) kezdeményezésére Győrszabadhegyen (a mai József Attila és Templom utca által határolt területen) győri és Győr vármegyei olyan katonák számára, akik a volt cs. és kir. 19. gyalogezred, a volt cs. és kir. 11. vadászszázalaj, a volt cs. és kir 5. és 9. huszárezred, a m. kir. veszprémi 31. népfelkelő gyalogezred. a m. kir. pápai 7. huszárezred kötelékében harcoltak és a háborúban teljesített szolgálatuk következtében váltak rokkanttá (csonkított, béna, 'belbeteg') szoba, konyhából és a szükséges mellékhelyiségekkel rendelkező, 300 négyszögöl nagyságú telken épített házakból álló Kertvárost létesítettek. V.ö.: Korcsmáros Nándor: Károly-bakák. Budapest, 1917.; Komáromi Lapok, 1918. december 21. 5.o.
- 28 NYME ACSJ Kar irattára. 1.b Iktatott iratok 1915-1916. 2.d.

ÖNAZONOSSÁG ÉS FENNMARADÁS – AZ 1956-BAN LÉTESÍTETT MAGYAR KÖZÉPISKOLÁK ÖRÖKSÉGE

DEÁK ERNŐ

A forradalom leverését követően 1958. április 30-ig 210 000 személy hagyta el Magyarországot, s közülük legtöbben Ausztriában kerestek menedéket, kisebbik részük Jugoszlávián keresztül került Nyugatra. 1957 februári felmérés szerint a menekülteknek kereken 60%-a 30 évesnél fiatalabb volt, több mint 6%-uk még nem töltötte be a 14. életévét. Más adatok szerint 64 934 regisztrált, ill. a közülük 41 290 statisztikailag felmért menekültből (nagy részük addigra tovább vándorolt harmadik országokba), 2553 volt gyermek vagy fiataikorú, 3046 (7,87%) egyetemista vagy főiskolai hallgató, ill. középiskolás. Ennek megfelelően a menekülteknek csaknem a fele (48,88%) volt nőtlen vagy hajadon; a 14 éven felüliek csoportjában közel 2/3-os aránnyal (63,63%) vezettek a férfiak a valamivel több mint 1/3-ot (36,37%) kitevő nőkkel szemben. Az osztrák belügyminisztérium menekültügyekkel megbízott osztályának vezetője, Willibald Liehr jelentése szerint 1957 májusának elején 3665 tizennégy-tizennyolc év közötti fiatakorúból 2494 volt a fiú, 1171 a lány, s e számok is megközelítőleg 2:1 arányt mutattak a fiúk javára. Szintén 1957-ből, október 28-i jelentés szerint 1438 volt a 15-18 év közöttiek száma. A legnépesebb korosztályt az 1940-es évjárat alkotta. Ugyanezen időpontban 1212 fiatakorút különböző nevelőotthonokban helyeztek el, ill. járt (osztrák) iskolákba.

A menekültügyekben illetékes osztrák és nemzetközi szervezetek gondozói idejekorán kezdték szorgalmazni a szülők nélküli gyermekek és fiatakorúak különválasztását, hogy megóvják őket a táborigényes szállások nyomorúságától. Így születtek meg a tervek (tanonc)otthonok és iskolák létesítésére, természetesen azzal a céllal is, hogy a fiatalok szakmát tanulhassanak, vagy éppenséggel elvégezhessék a középiskolát. Előbbiek csak részben fogadtak be magyarokat, ugyanis német ajkú osztrák fiataloknak szolgáltak otthonul. Ez az utalás azért is fontos, mert a „munkásfiatalok“ kerültek leghamarabb érintkezésbe az osztrák társadalommal, új környezetükben gyorsabban nőttek bele az osztrák hétköznapi életbe, s ami megítélésükben nem hanyagolható el, a megszakadt magyar nevelésük megkönnyítette a beilleszkedéssel együttjáró asszimilációt. Egyedi esetektől, ill. személyes kapcsolatoktól eltekintve nem fektettek hangsúlyt magyarságuk közösségi ápolására.

A (közép)iskolákban elhelyezett fiatalok akár érettségiig, vagyis éveken át magyar „környezetben“ éltek, és ez tartósan kihatott a későbbi életükre. Röviddel a II. világháború után *Innsbruckban* létesített egyetlen magyar (közép)iskola alig húsz tanulóval kezdte meg az 1956/57-es tanévet. A felsorolt számokból viszont világosan

kitetszik, hogy ez az intézmény a magyar menekült diákok töredékének befogadására sem bizonyult elegendőnek. Sürgősen cselekedni kellett, már csak azért is, mert történetesen a Sopronban tanuló fiataloknak akkora csoportja hagyta el Magyarországot, hogy őket tanáraikkal együtt a felső-ausztriai Obertraunban lévő Szövetségi Sportiskola (Bundessportschule) épületeiben helyezték el, és ennek következtében itt – Innsbruck mellett – már 1956 novemberében megkezdődhetett a tanítás. Fontos ezzel kapcsolatban előre bocsátani azt, hogy az oktatás nyelve magyar volt.

Az akkori viszonyokra a rögtönzés és az átmeneti megoldások voltak jellemzőek. Mint már utaltam rá, a kettős cél, a megfelelő környezet biztosítása és a (közé)iskolai tanulmányok befejezése gyors cselekvésre készítette az illetékeseket. Az ügyintézésre iskolabizottság alakult, amelynek a megfelelő helyiségek felderítése mellett az anyagi feltételek megteremtése volt elsősangú feladata. A közös tervezés eredményeképpen – természetesen nemzetközi közreműködéssel –, a már meglévő innsbrucki iskola bővítését is szem előtt tartva, *négy másik középiskola is létesült*; és mindegyik Ausztria nyugati tartományában kapott elhelyezést. Legnyugatabbra Tirolban a *Grän-i magyar gimnázium* volt, amelynek a fenntartását a franciák vállalták. Ugyancsak Tirolban, Innsbruck közelében állították fel *norvég vezetéssel a Wiesenhof-i magyar gimnáziumot*. Jellegénél és rendeltetésénél fogva csak rövid időre volt igénybe vehető a *Obertraun-i épületegyüttes*, éppen ezért minél előbb „végleges” megoldást kellett keresni a másfélszáznál több tanuló számára. Az ő esetükben a hollandok léptek a színre, és iskolaegyesületet alapítva a Kelet-Tirol – Karintia határán, 1200 m magasan fekvő Bad Iselsbeg gyógyfürdőt vásárolták meg a hozzá tartozó több hektáros területtel. Az itt meglévő objektumokhoz új épületeket kellett emelni (ebédlő, iskolaépület), ezáltal fiú- és leányinternátus együttese mellett teljes üzemeltetésű oktatási központ jött létre a vadonban. A Felső-Ausztriában lévő *Kammerben berendezett Magyar Reálgimnáziumot* szintén iskolafenntartó egyesület alapításával a *linzi Caritas* működtette, ugyancsak nemzetközi segítők bevonásával.

1957 márciusában az Oktatásügyi Minisztérium körlevélben fordult valamennyi osztrák oktatási intézményhez, hogy jelentsék be, hány magyar található tanulóik között. Ennek eredményeként összesen 3044 elemi és polgári, valamint középiskolás hollétéről vehettek tudomást. Ez utóbbiak száma 861 volt. 1957 májusában mind az öt magyar iskola teljes felállításban üzemelt összesen 746 tanulóval. Innsbruckban az egyetem teológia karának alagsorában rendezték be az iskolai osztályokat, a diákok (nemek szerint) különböző otthonokban lakhattak. A négy másik iskola internátussal együtt működött.

Innsbruck	211 tanuló 28,3%
Grän	88 tanuló 11,8%
Wiesenhof	112 tanuló 15,0%
Iselsberg	168 tanuló 22,5%
Kammer	167 tanuló 22,4%

A felsoroltak létszáma kiegészült további 220 tanulóval, akik Bécsben a Caritas, ill. az osztrák Rettet das Kind Társaság gondozásában részesültek. Az összlétszám ennek megfelelően 966-ra tehető. Mint már utaltam rá, a magyar középiskolákban magyar volt az oktatás nyelve. Bécsben a diákok ugyan közös otthonban laktak, ellenben osztrák, azaz német nyelvű iskolákba jártak.

A felsorolt öt középiskola tanulóinak összetétele nemek szerint különböző képet mutat. A *746 tanuló*ból *584 volt a fiú, 162 a lány* (78,3%, ill. 21,7%). A nyolcosztályos innsbrucki, ill. iselsbergi iskolától eltekintve Gränben, Wiesenhofban és Kammerben csak felső osztályok indultak (igaz, Kammerben IV. osztály is létezett). Mindháromban csak fiúk tanultak; Innsbruckban a 78 lány a tanulók 37%-át érte el, Iselsbergben viszont 85:83 volt az arány, tehát majdnem egyensúlyban volt a lányok száma a fiúkéval.

Gränben a tanulók 92,1%-a, Wiesenhofban 93,7%-a, Kammerben 88%-a szülők nélkül érkezett Ausztriába, de a 77,2%-kal Innsbruckban is túlságosan magas volt ez az arány. Egyedül Iselsberg mutatott kedvezőbb képet, igaz, 54,8%-ukkal itt is többségben voltak a szülők nélküli diákok. 14,3%-uknak mindkét, 30,9%-uknak egyik szülője élt Ausztriában.

Attól függetlenül, hogy melyik osztályba jártak, a diákok életkorukat tekintve nagy különbséget mutattak. 1958-ban 57 olyan diák tanult, akik érettségijük idejére már betöltötték a 21. évüket, de akadt olyan is, aki, 28-29 évesen tette le az érettségi vizsgákat.

Az 1957 májusi adatok nyilvánvalóan az akkori állományokat tükrözik, ugyanis rendkívül nagy volt a számbeli ingadozás. Így például *a kammeri gimnáziumban összesen 351 fiatal fordult* meg. Származásukra vonatkozóan példaként álljanak itt szintén a kammeri gimnázium adatai: 157 diák (44,73%) született Budapesten, 93 (26,49%) más városokban, 101 (28,78%) pedig vidékről került Ausztriába. A vidékieknek több mint a fele dunántúli volt. A magyarországi városok jobbára a Dunántúlon voltak (Sopron, Székesfehérvár, Szombathely, Győr), mások Kolozsvárról, Kassáról, Újvidékről származtak, de akadt, aki Bukarestet, Párizst, sőt, az angliai Kingstont adta meg a születési helyéül. *Családi körülményeiket illetően sokan voltak a fél- vagy teljesen árvák, ill. elvált szülők gyermekei.*

Hiába volt meg az eredeti szándék az újonnan létesített iskolák folyamatos üzemeltetésére, nem utolsósorban a fenntartási költségek csupán átmeneti megoldásokat tettek lehetővé, meg egyébként sem gondolt senki folyamatosságra, abban az értelemben, hogy a felnövő magyar származású gyermekek is magyarul tanulhassanak. *Az iselsbergi kivételével valamennyi iskola bérlemény volt,* így nem okozott gondot az épületek feladása, és természetesen ezzel egyidejűleg az iskolák felszámolása. A Grän-i iskola csupán egy tanévet élt meg, de 1958-ban megszűnt a Wiesenhof-i és a kammeri középiskola is. Az érettségi előtt álló osztályokat részben Innsbruckban, részben Bad Iselsbergben helyezték el. Utóbbi még két évig állt fenn, s a diákok maradékát Innsbruckba irányították, míg végül *1963-ban ezt a*

legtöbb fennálló intézményt is feloszlatták. Akik addigra még nem jutottak el az érettségiig, részben osztrák iskolába kerültek, részben a németországi Burg Kastl-i Magyar Reálgimnáziumban készültek tanulmányaik befejezésére.

A kammeri példára utalva a többi magyar iskolában időszakosan tanuló diákok számát természetesen jóval nagyobbra lehet tenni az 1957. májusi állománynál. Biztosan nem túlzás két-, kétésfélszeres nagyságot említeni, vagyis legalább kétezer fiatal járt, ha csak legfeljebb egy tanév vagy néhány hónap erejéig valamelyik magyar középiskolába. Ez a becslés már csak azért is tűnik reálisnak, mivel az összevont „iskolatanács“ 1957 januárjában összesen 1000 tanulóra méretezte a tervezett iskolák befogadóképességét. Ezekkel az adatokkal összehasonlítva figyelemreméltó az érettségizett diákok összetétele, ill. végösszege:

Az Unterdellach-i érettségi kurzus végzettjei		31
Innsbruck	1956-1963	431 [443]
Grän	1957	36
Wiesenhof	1957-1958	90
Kammer	1957-1958	93
Iselsberg	(1956) 1957-59	184
	összesen:	865 [877]

Említést tettem a Bécsben tanuló magyar diákokról, akik nem szerepelnek a felállításban, mindenesetre, feltételezve, hogy a 220-ból hasonlóképpen legalább 50% leérettségizett, ez annyit jelent gyakorlatilag, hogy 1956 folyamányaként legalább 1000 fiatal magyar menekült fejezte be középiskolai tanulmányait Ausztriában.

AZ 56-OS MAGYAR IFJÚSÁG

Bármilyen indítékkal hagyták is el a fiatalok Magyarországot, a forradalom életreszólóan nyomot hagyott életükben. Jellemző egyik Budapestről érkezett diák, aki sok év után is úgy nyilatkozott: 13 évesen a harcok szünetében járták a pesti utcákat, s amit láttak, tapasztaltak egyik napról a másikra felnőtté avatta őket. A menekülés izgalmai természetesen valamennyi menekültet megviselték. Ezt a kettősséget tükrözi az egyik osztrák szakértő nyilatkozata:

„Az egyes nevelőintézetekben elszállásolt egyedülálló gyermekeken és fiatalokurúakon, akiknek többségét közvetlen a magyar határhoz közeli gyűjtőtáborokból szedték össze, kezdetben erősen érződött a harcok és a kalandos menekülés hatása. Egyáltalán nem gyermekeknek, sokkal inkább a háború szünetében pihenő öreg harcosoknak hatottak, amikor komor arckifejezéssel, bomlokukba húzott sapkával az asztalt körülülve kártyáztak. Egészen más képet mutattak, mint a magyar szabadságharc sajtóban megrajzolt, ünnepezt bőséi.“

Nem egészen mellékes megjegyezni, hogy 1956 után mindamellert felemelő volt magyarnak lenni. Amit ez a megközelítés tartalmaz, közérthetően fejezi ki Claus

Gatterer, aki 1956. november 2-án a Salzburger Nachrichtenben megjelent vezércikkében a következőképpen érvel:

„Ma szeretteink sírja előtt állva meghajolunk alázattal és köszönettel a magyar szabadságharc halottai előtt is. Előttük fejet hajva megköszönjük az áldozatukat, és szentül fogadjuk, hogy minden erőnkkel s a jövőbe vetett erős hittel megvédjük a saját és az ő szabadságukat is, nemcsak közös múltunk miatt, hanem erős, kikezdtetetlen testvériség nevében, amely a népek közötti közös barátságon alapszik, annak a testvériségnek a nevében, amely a segítőkészség nemes gyümölcseit termette, miközben Magyarország ifjúsága a szabadságért harcolt, hullatta vérének és áldozta életét. Aki tegnap még azt állította, hogy Európa halott, ma örömmel ismerheti be, hogy mégis él. Aki tegnap kételkedett a fiatalságban, ma már tudhatja, hogy nyugodtan rábízhatja jövőjét. A magyar szabadságharc visszaadta hitünket és reményünket.“

A segítőkészségnek egyedülálló megnyilvánulásait tapasztalhattuk nap mint nap. Akár csirkefogó is lehetett valaki, de ha magyar menekültként érkezett és fiatal volt, az osztrákok benne látták a „pesti srác” megszemélyesítőjét. Hadd említsem meg ennek egyik személyes példáját: ismeretlen férfi szedett fel kettőnket egyik burgenlandi faluban. Kívánságunkat teljesítve elvitt minket Bécsbe. Mielőtt leadott volna bennünket valamelyik tömegszálláson, vendéglőbe tért be velünk. Vacsora után, a fizetéskor a pincérasszony a borralalójából 20-20 schillinget adott. (Akkor 100 forintnak kb. 1 schilling volt az értéke.)

A MAGYAR KÖZÉPISKOLÁK BERENDEZÉSE ÉS LÉGKÖRE

A magyar menekülteknek „kijáró” csodálatot érthető módon fokozatosan a józan mérlegelés váltotta fel, különösen azok részéről, akik feladatot vállaltak a menekültek elhelyezésének megszervezésében, a róluk való gondoskodásban. A menekült-hullám olyan méretű kihívást jelentett Ausztria számára, hogy az elkerülhetetlen rögtözések – nemzetközi segédlettel –, nem mindig jelentettek szerencsés megoldásokat. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azonban, hogy a rögtönzés szükségből fakadt, így a magyar középiskolák létesítésének gondolata is eleve szükségmegoldásokat eredményezett.

A legfontosabb, miután a fiatalok számára otthont teremtettek, az volt, hogy az összeverődött, már Magyarországon gyökértelen fiatalokból közösséget formáljanak ami bizonyos fegyelemmel, ill. fegyelmezőssel járt. A magyarországi nevelési módszerek után nem okozott meglepetést egyes esetekben a szigorúság, ami testi fenytéssel is járt. Azok, akik céltudatosan foglaltak helyet az egyes iskolák padjaiban, tudták, hogy még a nyűgös, kellemetlen megnyilvánulások is az érdekeiket szolgálták. Az általános légkörben uralkodó volt 1956 szelleme, olyannyira, hogy nem egy esetben a diákság lépett fel olyan tanárokkal szemben, akik – szemükben – vétettek a forradalom tisztasága ellen. Kammerben általános sztrájk tört ki a tanulóifjú-

ság körében, és követelték annak a tanárnak az azonnal eltávolítását, aki valamelyik órán úgy vélekedett, október 23-án a csöcselék vonult ki az utcára. Másik esetben Iselsbergben léptek sztrájkba a diákok az igazgató ellen, mert (saját megfogalmazásuk szerint) nem tartották méltónak a forradalom tűzében megtisztult magyar ifjúság nevelésére.

Ebben a légkörben egészen természetes volt a *nemzeti jeles napok* (március 15., október 23., november 4.) tanítási szünettel járó megünneplése/megemlékeztése, amit a diákság maga szervezett meg. Feldíszítették a kiszemelt termet (ebédlőt), az ünnepély a Himnusszal kezdődött és a Szózáttal ért véget. Gränben és Iselsbergben nagyméretű keresztet állítottak fel az elesettek emlékezetére. Utóbbi helyen huszonegy óras díszőrséget szerveztek, amit a holland igazgató az éjszakára nem engedélyezett, de ennek ellenére megtartották. (Az ezt megszegőket mégsem sújtotta büntetéssel.)

Az *iskolai hétköznapiok* természetesen a napi tanuláshoz igazodtak. Reggel hét órákor volt ébresztő, fél nyolckor a reggeli, nyolc órákor kezdődött a tanítás. A tisztálkodást és a reggelit azért is lehetett aránylag rövid időben megszabni, mivel a hálók és az ebédlő, sőt esetenként (Grän, Wiesenhof, Kammer) az iskola is egy fedél alatt volt. Az 5-6 órás oktatás leteltével következett az ebéd, majd a szabadidő. 15.30 órától 19 óráig stúdium volt, 19.30-kor vacsora. Utána szintén mindenki belátása szerint tölthette idejét, aztán 21 órákor takarodó volt, 21.30 órákor pedig villanyoltás.

A *tananyag* az általános, ill. a középiskolák tárgyait követte, csakhogy nagy hiány volt tankönyvekből. Csak késve látták el az iskolákat a II. világháború előtt Magyarországon használt és Grazban utánnomásban kiadott tankönyvekkel. Addig is a tanárok tollba mondták, jobb esetben a táblára írták fel a tananyagot. A fluktuációt említve nem kellett csodálkozni azon, ha a szűkre szabott mozgástér helyett nem kevesen inkább a táborélet kötetlenségének bizonytalanságát választották. A hullámszásnak egyik formája volt az átköltözés vagy áthelyezés egyik iskolából a másikba, ahol jobb, mindenesetre más körülmények kecsegtettek. Csakis az iskolafenntartók felelősségérzetére vall, hogy az esetenként büntetésnek szánt eltávolítás ellenére gondoskodtak arról, hogy az érintettek más iskolában folytathassák tanulmányaikat. Ennek súlyosabb megnyilvánulása volt a tanoncotthonban való elhelyezés.

MAGYARSÁGTUDAT

1956 élményével terhelten bizonyos fokú védettséget jelentettek az *iskolákhoz kapcsolódó otthonok*. Egészen sajtóságos kis magyar világok jöttek létre osztrák környezetben, ami a mindennapok ismétlődése ellenére sem vált megszokottá. Egyrészt kíváncsivá tette a menekülteket, másrészt idegen maradt, különösen abban a tekintetben, hogy német nyelvtudás hiányában alig alakuhattak ki személyes kapcsolatok. Az osztrákok meg egzotikus lényeknek tekintették a vasárnaponként osz-

tályonként katonás menetoszlopban templomba igyekvőket (Kammer). Természetesen a misék is magyar nyelvűek voltak.

Mégis a szükségmegoldásként létrejött otthonok emberi szinten lehetőség szerint pótolták a családi fészket, a hazát. Ebben végső soron az egyúttal nevelői szolgálatot is ellátó tanerőkre hárult az a feladat, amit esetenként csak *egyes tanárok* tudtak betölteni. Ők is menekültek voltak, tele egzisztenciális gonddal, nem tudva, mi vár rájuk az iskolák megszűnte után. Utólag érthető volt hallgatásuk, egymással szembeni elzárkózásuk, amit részben még Magyarországról cipeltek magukkal. Főként a személyes párbeszéd hiányoztak, amikor egy-egy tanár érdeklődött egyes diákok személyes gondolatai iránt. Szokásosabbak voltak az osztályon belüli megnyilatkozások, amikor valamelyik tanár a tananyagtól eltérően fejtette ki gondolatait.

Ezzel összefüggésben tanulságos a *tanári kar összetétele Kammerban*. Az önéletrajzokból érdekes személyiségek bontakoznak ki, akiket már koruknál fogva is legfeljebb a teljes elutasítás szintjéig érintett meg a kommunista rendszer. Az átlagos életkor 46-47 év volt, a legfiatalabb tanár 1956-ban 23, a legidősebb 70 éves volt. Volt, akitől félték (szigorúsága, fegyelmezései miatt), más tiszteket (komolysága, felkészültsége, kora miatt), és volt, akit szerettek. Utóbbiak közé sorolható a székely származású Mihály János, Mihók bácsi, aki latin- és történelemtanárként oktatott és fegyelmezett, ismételten kitérve arra, hogy ő Isten előtt felelősséggel tartozik azért, mi lesz növendékeiből. Sümegh Lothár igazgató, bencés, világítótoronynak minősítette a kammeri gimnáziumot, aminek fényét, szellemét az egész világra ki kell sugároznia az érettségi után a világban szétszóródó diákoknak.

Zsótér Gábor testneveléstanár inkább szájával fenyegetőzve fegyelmezett. Tornaterem hiányában télen inkább elméleti oktatásban részesítette az osztályt. Egyik alkalommal a török kor utáni végveszélybe sodródott országgal kezdte, amikor nem csak megyéni országrészek váltak lakatlanná, hanem a betelepülések révén kisebbségbe került a magyarság. És mégis, az I. világháborúig többségbe került a magyar lakosság. Fiúk, mindez a magyar anyáknak köszönhető, ők gondoskodtak arról, hogy ne pusztuljon ki a magyarság – zárta le következtetését.

Említést érdemel *Rombányi Árpád* innsbrucki igazgató, aki kémiát tanított, azt is németül, mindamellet nagyon szárazon adott elő, igaz, az előadott tananyagot magyarul is elmagyarázta. 1945-ös menekült volt és úgy tudták róla, hungarista, de ennek semmi nyoma nem érződött az iskola légkörén, habár rá meghatározóan hatott a két világháború közti Magyarország szelleme. Egyik alkalommal ez a száraz ember megszakítva a tananyag traktálását, merengésbe kezdett, kijelentve: Fiúk, lesz még szabad Magyarország! Én már nem élem meg (67 éves volt), de ti igen.

Ez a „*bazafias szellem*” jellemezte valamennyi iskolát. A hollandok által fenntartott Iselsbergben ez legfeljebb a nemzeti ünnepek alkalmából nyilvánult meg, nem csupán az ünnepi beszédek által, hanem a szavaltatok kiválasztásában is. A közismert negyvennyolcas versek mellett, többek között Tompa Mihály A golyáéhoz, és A madár fiaihoz, és főként Reményik Sándor szólt hozzánk. És természetesen nagy

hatással voltak ránk Ady hazafiasnak ismert alkotásai. Sajátságos átértelmezésben kelt szárnyra Gyóni Géza Csak egy éjszakára c. vádirata. Ebben az összefüggésben *elméletileg a fő hangsúly a magyarra és a történelemre helyeződött*. A szakismere-
teken túlmenően mégsem állítható, hogy kimondottan nacionalista szellemben folyt a tanítás.

PÁRTOSKODÁS – VÍZVÁLASZTÓ

Az 1957 januárjában alakult innsbrucki székhelyű Magyar-Osztrák Iskolaegye-
sület memorandumja távlatokban fogalmazta meg a magyar menekültiskolák
rendeltetését:

*„Magyarországon fegyverrel a kezükben barcoltak a főiskolai hallgatók, a fi-
atal munkások, a szakmunkástanulók és a diákok. Mikor az ellenség túlereje
következtében elbukott a forradalom, fiatalok ezrei keltek át a határon, csak-
hogy megmentsek a pusztá létüket. Ezek a kommunista rezsim alatt felnövő fia-
talok abhoz a generációhoz tartoznak, akik egyszer majd meg fogják határozni
Magyarország jövőjét. Ezek a magyar fiatalok idegen világból érkeztek hozzánk,
óriási bordereje van tehát annak, hogy megnyissuk számukra a szabad világ
szellemi erőit.“*

Ezek a célkitűzések, még ha illuzórikusnak tűntek is, mintegy erkölcsi erőre
emelték 1956 szellemének megőrzését és továbbadását, amit az említett keretek kö-
zött és módon ápoltak az iskolák, természetesen különböző hatásokon.

A magyar „bazafias szellem“ nem részesült osztatlan fogadtatásban, ami kü-
lönösképpen megmutatkozott az iselsbergi – egyébiránt Juliana holland királynőről
elnevezett – Magyar Reálgimnáziumot fenntartó iskolagyeesület holland és osztrák
vezetői között. Miután a diákság követelésére leváltott magyar igazgató helyébe hol-
land igazgató került, aki feleségével egyetemben nem tudott magyarul, nyilvánvaló-
an magyar oldalról kapott információk alapján egyre kedvezőtlenebbé vált az iskola
megítélése. Ennek egyik, a menekültek lelki terheltségére jellemző sajnálatos jára-
déka volt az az eset, amikor az egyik diákot bántalmazni kezdték osztálytársai. Két
okot hoztak fel ellene indokul: egyik az volt, hogy nagyon lekicsinylően nyilatkozott
a menekült magyar iskolákról, s nem volt hajlandó énekelni a magyar himnuszt,
a másik, mivel jól tudott németül, az igazgató feleségének bizalmába férközött, aki
előtt – feltételezték róla –, kitergette az osztály ügyeit, többek között az ő ellene
folytatott fellépéseket zsidó származása miatt.

Az eset nagy port vert fel, s következményeiben biztosan hozzájárult az egyre ros-
szabb anyagi helyzet révén is az iskolák továbbvitelének kedvezőtlen elbírálásához.
Az 1959. március 20-i ülésen felszólaló H. Becudé elnökségi tag szenvedélyesen in-
dokolta meg a magyar menekültiskolák minél előbbi felszámolását. A kritikussá vá-
ló anyagi helyzet mellett egyik indok az a jelentés volt, amely szerint a végzősök
annyira hiányos német nyelvismerettel kerülnek az egyetemekre, hogy nagy nehéz-

ségekkel kell megküzdeniük. Ennek közvetlen kihatásaként azonnali hatállyal elrendelték a heti három német órán túlmenően a német nyelvű oktatást egyre több tantárgyban. Az ügyeletes tanároknak – nyelvtudásuktól függetlenül –, kötelezővé tették, hogy az órákon kívül is németül társalogjanak a diákokkal. Becudé az ülés jegyzőkönyve szerint a következőképpen érvelt:

„Az iselsbergi iskolát azzal a elképzeléssel hozták létre, hogy a tanulók nem sokáig maradnak Ausztriában. Ezért létesítették ezt a magyar iskolát. Most azonban úgy látszik, hogy a gyerekek egyelőre nem térhetnek vissza Magyarországra, és talán még hosszú éveken át Ausztriában kell maradniuk. Minél gyorsabban alkalmazkodnak tehát a gyerekek az osztrák viszonyokhoz, annál jobb ez nekik.”

Még markánsabban fogalmazta meg elutasító magatartását az iskola sajátos megítélésében: *„Ezen kívül az iskolában a magyar sovinizmusra nevelnek, amely jóval túlmegy a józan, illetve normális patriotizmus határán. A legjobb megoldás az lenne, ha a gyermekeket osztrák családoknál vagy osztrák intézetekben helyeznék el, és normális osztrák oktatásban részesülnének. Így jobban megtanulnának németül, és jobban megértik és megszokják majd az osztrák mentalitást.”*

Mint már fentebb vázoltam, a menekült magyar iskolák eleve átmeneti megoldási lehetőségeket kínáltak. A két első célkitűzést, vagyis a fiatalkorúaknak külön otthonokban való elhelyezését és a továbbtanulást nagy részének a tanulmányaik befejezésével biztosították. Minden egyéb már túllépett az elképzelések határán. A Kádár-rendszer konszolidációja révén lehetetlenné vált a visszatérés Magyarországra. A magyar menekültek, nevezetesen a fiatalok érettségivel a legértelmesebbnek tartották a beiratkozást valamelyik osztrák egyetemre vagy főiskolára. Eltekintve nyelvtudásuktól, nagyon fontosnak bizonyult Heinrich Drimmel oktatásügyi miniszternek az egyetemek és főiskolák rektoraihoz intézett 1957. március 27-én kelt levele, amelyben az 1945. évi oktatási rendelet 7 §-a értelmében kinyilvánítja, hogy a magyar menekültiskolák végzősei bár külföldiekként, de az osztrák hallgatókkal hasonló bánásmódban részesüljenek, vagyis elfogadták a magyar iskolák érettségi bizonyítványait. Az azonban mégsem hagyható figyelmen kívül, hogy nem kevesen utólagosan tanultak szakmát, nem is említve azokat, akik a kivándorlásban keresték a boldogulásukat.

VEKTOROK

Minden „hazafias“ megnyilvánulás ellenére nem születtek életre szóló szabályok, utasítások. Valamennyi magyar diáknak saját magának kellett eldöntenie, hogy a Magyarországról magukkal hozott örökséggel hogyan bánjanak. A menekültiskolák padjaiban eltöltött hónapok-évek mindazon által mintegy konzerválták magyar hovatartozásukat. Hontalanokká tulajdonképpen akkor váltak, amikor kiváltak az

iskolák kötelékéből, és nagyrészt nem csak Ausztriában, hanem egész Európában, sőt, Amerikában szóródtak szét. Mindenki a maga útját járta, mégis, több, mint fél évszázad elteltével is visszacsengenek azok a mondatok, amiket a magyar menekültek mentoraként ismertté vált Hanns Inama-Sternegg fogalmazott meg 1957 júliusában: *„Még ha napjainkban némely körök pártfogolják is a fiatal menekülteknek a lehető leggyorsabb beilleszkedését az osztrák iskolákba, figyelmük elsiklik afelett, hogy a tényleges viszonyok mindezt lehetetlenné teszik. Ebhez jön még az, hogy a magyarságuk megtartása éppúgy kötelessége a szabad világnak, mint az, hogy gondoskodjon a menekültek élelmezéséről és elhelyezéséről.”*

Egyénenként természetesen más és más intenzitással találtak termékeny talajra az emberséges bánásmód, a tudás mellett az iskolában szerzett élmények. Nem árt, mint értéket emlékezetbe idézni mindezt, egyben emlékeztetni arra, amit Hanák Tibor felmérései alapján vallottak 1958-ban az innsbrucki Magyar Reálgimnázium tanulói:

„...bár a magyar fiatalok körében nem ismeretlenek a nacionalizmus eszméi, mégis az egységes Európa mellett szállnak síkra. Nem tudni, hogyan teremtettek összhangot az egyesült Európa gondolata és a nemzeti eszmék között, de hát a fiatalok gondolkodása még nem differenciálódott teljes egészében, és nem mentes az ellentmondásoktól sem. Az azonban tény, hogy a magyar diákok döntő többségénél (90,7%) az egyesült Európa pozitív visszhangra talál.”

Több mint fél évszázad elteltével emlékezni és emlékeztetni azokra a tragikusan magasztos évekre biztatást is jelent, hiszen sok minden, ami akkor utópiának tűnt, alapvonalaiban megvalósult. *Legfeljebb abban a tekintetben nyugtalaníthat bárkit is a múlt, vajon mit kezdett azzal az örökséggel, és mennyivel járult hozzá Radnóti szavaival élve ahhoz, hogy ez a világ más legyen.*

A MAGYAR „KISISKOLÁK” SORSA SZLOVÁKIÁBAN

ALBERT SÁNDOR

ALAPISKOLÁK (ÁLTALÁNOS ISKOLÁK)

A 2013/2014-es tanévben 261 magyar tanítási nyelvű alapiskola működött. Eből 122 (46,74%) alsó tagozatos, 1.-4. évfolyamokkal működő ún. kisiskola, és 139 (53,26%) teljes szervezettségű 1.-9. évfolyamokkal működő alapiskola. A magyar tanítási nyelvű alapiskolákban összesen 29 492 diák tanult. Közülük 2 940-en (9,97%) az alsó tagozatos kisiskolákat látogatták.

Az alapiskolák döntő többsége (95,80%-a) állami fenntartású. Az egyházi fenntartású intézmények száma 11 (4,20%), ebből 3 kisiskola és 8 teljes szervezettségű alapiskola. Magánszemély, ill. alapítvány nem működtet magyar tanítási nyelvű alapiskolát. *A kisiskolák létszáma csak egyetlen esetben haladta meg a 100 főt, miközben több intézmény kevesebb, mint 10 tanulóval működik.*

A finanszírozás szempontjából ez a tény egyre nagyobb problémát jelent, ezért az iskolahálózat optimalizálása (racionalizálása) elkerülhetetlen, állítja az Iskolaiügyi Minisztérium, de ezt ajánlják az OECD szakemberei is (www.minedu.sk).

A 2013. december 4-én elfogadott közoktatási törvény (T.t. 245/2008) módosítása meghatározza az iskolák osztályainak minimális létszámát, és ezzel biztosította a jogi kereteket az osztályok bezárásához, ill. az osztályindítás megtagadásához.

A minimális és maximális tanulói létszámok alakulása a 2013. december 4-én elfogadott törvénymódosítás után. A törvény hatályba lépése: 2015. szeptember 1.

Alapiskolák

Évfolyamok	Alsótagozatos (1.-4. évf.) alapiskolák	Teljes szervezettségű (1.-9. évf.) alapiskolák
Nulladik	6 (4) – 16	8 (6) – 16
Első	11 (9) – 22	11 (9) – 22
Két évfolyam tanulóiból összevont osztály (1.-2. évf. vagy 3.-4. évf.)	12 (10) – 24	-
második-negyedik ötödik-kenyedik	13 (11) – 25 -	13 (11) – 25 15 (13) – 29

Megjegyzés

A zárójelben feltüntetett létszám akkor érvényes, ha a községben vegyes (szlovák-magyar) iskola, ill. szlovák és magyar iskola is működik.

Aminimális létszám tovább csökkenthető, ha

- a) 6 km-es távolságon belül nincs hasonló iskolatípus;
- b) 6 km-es távolságon belül nincs nemzetiségi (tehát magyar) iskola;
- c) a tanulók több, mint 80%-a szociálisan hátrányos környezetből származik;
- d) egyéb „különlegesnek” számító esetben.

AZ ISKOLÁK SZÁMÁRA LEVONHATÓ TANULSÁG

El kell készíteni a „B”-tervet. El kell döntenünk, hogy mit tegyünk akkor, ha a „mi” iskolánk is veszélybe kerül. *Lehetőségek:*

- a) *Kitartunk a végsőig* (amíg az iskolánkat be nem zárják).
- b) Tárgyalásokat kezdünk a szomszédos kisiskolával, kisiskolákkal egy *összevont kisiskola* létrehozásáról.
- c) *Becsatlakozunk egy közeli* (a legközelebbi) *teljes szervezettségű iskolába*.
- d) *Tárgyalásokat kezdünk a régió iskoláival, polgármestereivel, szülőkkel stb.* egy nagyobb létszámú (párhuzamos osztályokkal működő) *kistérségi iskola létrehozásáról*.
- e) *Tárgyalásokat kezdünk a régió alap- és középiskoláival, polgármestereivel, szülőkkel stb. egy iskolaközpont* létrehozásáról.
- f) Egyéb megoldást keresünk (?).

Nagyon fontos az időtényező (a minimális létszámokat meghatározó törvény-módosítás ugyanis 2015. szeptember 1-jén hatályba lép)! Ki kell használnunk a lépéselőnyt, ezért a „B”-terv kidolgozása nem tűr halasztást!

Megoldási elképzelések: Remélem, az olvasó nem tekinti majd ördögtől valónak a továbbiakban megfogalmazott elképzeléseket. Nem a „*tutit*” akarjuk megmondani. Egyszerűen csak *egy közös gondolkodást szeretnénk elindítani a hogyan továbbról. A leírtakat tehát vitaindítónak szánjuk*, egy olyan anyagnak, amelytől elrugaszkodhatunk iskolánk jövőképeinek megfogalmazásakor. *A javaslatok kidolgozásakor iskoláink jelenlegi állapotából, a tanulói létszámokból indultunk ki.* Figyelembe vettük a közoktatási törvény (245/2008 T. t.) adta kereteket és az oktatásügyről készített, *Jelentésben megfogalmazott stratégiai elképzeléseket* (jövőképet), valamint az OECD ajánlásait.

A kérdés tehát az, *hogy mi legyen a „hivatalok” által bezárásra ítélt iskoláinkkal?* Ismerve a hivatali (minisztériumi, fenntartói) praktikákat, a kislétszámú iskolák elleni támadások valószínűleg a jövőben is ismétlődni fognak. A 2013 decemberében elfogadott közoktatási törvény módosítása meghatározza az iskolák osztályainak minimális létszámát, és ezzel biztosította a jogi kereteket a bezáráshoz, ill. az osztályindítás megtagadásához.

Ezeket az intézkedéseket viszont nem szabad megvárnunk! Célravezetőbbnek tartjuk a megelőzést, még ha sok munkával jár is. Véleményünk szerint nekünk kell megfogalmazni azt, hogy milyen iskolahálózatot, milyen iskolákat kívánunk mű-

ködtetni és hogyan képzeljük el iskoláink színvonalának és minőségének javítását. De még ez sem elég! Tenni kell érte! Mert „*A hajó is előbb-utóbb a sziklához csapódik, ha a sorsra bízunk. Vedd kezedbe az irányítást, hogy a motor erejét kihasználva a kívánt célállomásra kormányozd a hajót.*” – fogalmazta meg Rhonda Byrne.

A következőkben felvázolt javaslataink célja nem a jelenlegi hálózat „leépítése”, ahogy azt egyesek próbálják beállítani. Éppen ellenkezőleg, iskoláink „szakmai megerősítése” a cél. A színvonal és a minőség szempontjából egyáltalán nem mindegy, hogy több tucat „vérszegény” intézményt működtetünk, vagy ennél kevesebb, de lehetőleg párhuzamos osztályokkal rendelkező, színesebb pedagógiai programokat kínáló, magas színvonalú és jó minőségű iskolákat, esetleg iskolaközpontokat tartunk fenn.

Megjegyzés

A javaslatok természetesen nem érintik a több száz tanulóval rendelkező, ma is ismert és szakmailag elismert iskolákat!

Természetesen, tegyünk meg minden tőlünk telhetőt a kisiskolák fennmaradása érdekében. Ha kell, vonuljunk ki az utcára, de addig is dolgozzuk ki saját elképzeléseinket, és érveljünk mellettük. Tegyük le a minisztérium asztalára érveinket: miért érdemes, miért szükséges a magasabb költségek ellenére is megtartani a kisiskolákat.

Ha ez nem megy, akkor próbáljuk legalább az első két évfolyamot megmenteni ott, ahol nagyobb távolságra kellene utaztatni a 6-7 éves gyerekeket. Ha ez sem hatja meg a hatalmi pozícióból tárgyaló minisztériumot, akkor üljenek egy asztalhoz az érintett községek polgármesterei, iskolaigazgatói, szülői munkaközösségek vezetői stb., és keressék a lehető legelfogadhatóbb megoldást. Döntsék el maguk, hogy az alsó tagozatos kisiskolák egy kistérségi alsó tagozatos kisiskolába, vagy a legközelebbi teljes szervezettségű alapiskolába tagolódjanak-e be. Tervezzék meg az ideális buszjáratot és a költségmegosztást stb., majd ezt az anyagot, tehát saját elképzeléseinket tegyük le az asztalra.

Hasonlóképpen a kislétszámú, teljes szervezettségű alapiskolák esetében is menjünk elébe a történéseknek. Az előzőekhez hasonlóan mi döntsük el, hogy milyen legyen, és hol legyen a kistérségi (összevont) iskola.

A teljes szervezettségű iskolák esetében érdemes lenne talán azon is elgondolkodni, hogy ahol a kisebb távolságok ezt lehetővé teszik (ahol sűrűbb az iskolahálózat), minél nagyobb létszámú, párhuzamos osztályokkal működő alapiskolákat hozunk létre. Szakmai szempontból a nagyobb iskola mindenképpen előnyösebb, hiszen a programkínálata színesebbé válhat.

„*Magyar iskolák a legjobbak között*” – adta hírül az Új Szó (2014. július 31.). Országos szinten a tíz legjobb eredményt produkáló alapiskola közé bekerült az érsekújvári Czuczor Gergely Alapiskola (381 tanuló).

Megyei bontásban is jól szerepeltek a magyar iskolák. Nagyszombat megyében két dunaszerdahelyi iskola, a Szabó Gyula Alapiskola (637 tanuló) és a Vámbéry Alapiskola (638 tanuló) végzett az első helyeken, de az első tízben találjuk a bősi Alapiskolát (288 tanuló) is. Nyitra megyében az említett érsekújvári Czuczor Gergely Alapiskola lett az első, a lévai Alapiskola (157 tanuló) a második helyezett, de a komáromi Eötvös Utcai Alapiskola (414 tanuló) is bejutott az első tízbe.

Megjegyzés

Az alapiskolák rangsorolását a Tesztelés 9 eredményei alapján állították össze, és csak azok az iskolák szerepelnek a rangsorban, amelyekben az utóbbi négy évben legalább 80 diák vett részt a Tesztelésben. A lista a 2013/14-es tanévet tükrözi. Ebből a rangorból viszont az is kiderül, hogy a nagyobb létszámú intézmények sikeresebbek, eredményesebbek voltak. Ez is a „nagyobb” iskolák létrehozása mellett szól.

KÖZÉPISKOLÁK

Véleményünk szerint a közoktatás *legerősebb láncszeme a középiskola kell, hogy legyen.* Itt születnek az első szerelmek és örök barátságok. Az iskola szellemisége és egy-egy példaképnek számító pedagógus meghatározhatja a gyerek további sorsát, egész életpályáját. Példaként említhetjük az egykori kassai Ipariskolát, amelynek legendás összetartó ereje a pedagógusok emberségének és az iskola szellemiségének „*terméke*”. De említhetjük a komáromi gimnázium hagyományörzését és a természettudományokban elért kimagasló eredményeit, a budapesti Fasori és Fazekas gimnáziumokat, ahonnan Nobel-díjasok egész sora került ki.

A szlovákiai magyar közoktatás és a *felvidéki magyarság elemi érdeke* a jó középiskolai hálózat, *a magas színvonalú és jó minőségű középiskola!*

a) Gimnáziumok

Szlovákiában jelenleg 19 önálló magyar tanítási nyelvű gimnázium működik, ebből öt egyházi és egy magánintézményként. Ezekben az előző (2013/14-es) tanévben összesen 2 769 diák tanult. A vegyes (szlovák és magyar) osztályokkal működő gimnáziumok száma hét. Közöttük nincs sem egyházi, sem magánintézmény. A vegyes gimnáziumok magyar osztályaiban 835 diák tanult magyar nyelven. *Az elmúlt tanévben tehát a buszonbat gimnáziumban 3 604 diák tanult magyar nyelven.*

A problémát az jelenti, hogy a magyar tanítási nyelvű gimnáziumok osztályaiban feleannyi diák tanul, mint az országos átlag! Gimnáziumaink többsége tehát nagyon alacsony létszámmal működik (Szepsi 26 tanuló, Szenc 31 tanuló, Gúta 34 tanuló, Rozsnyó 51 tanuló stb).

Megjegyzés

A 2013 decemberében elfogadott törvénymódosítás értelmében a középiskolák minimális osztálylétszáma 17. Az alacsony tanulói létszámok egyrészt finanszírozási problémákkal járnak, de ami ennél is komolyabb gond, hogy nem teszik lehetővé a színesebb pedagógiai programok kínálatát. Tehát a színvonalra, ill. a minőségre is kihatással vannak.

Véleményünk szerint „*a kevesebb valószínűleg több lenne*”. Ezért át kell gondolnunk a kislétszámú, évfolyamonként csak egy-egy osztállyal működő gimnáziumok további sorsát. Ha egy iskola létszámának növelése a közeljövőben sem tűnik reálisnak, mert kevés az iskola iránt érdeklődő tanuló, akkor fontoljuk meg két (vagy több) szomszédos iskola összevonását, integrálását. Természetesen nagy körültekintést igényel a helyszín kiválasztása (elsősorban a bejárás miatt), de ennél is fontosabb, hogy egy ilyen összevont iskolában évfolyamonként 2-3 párhuzamos osztály működhessen. Bővülne a kínálat és a tanulók többféle tanulmányi programból választhatnának (ahány osztály, annyi program). Ez növelné a tanulók belső motiváltságát, hiszen zömében olyan tantárgyak közül választhatnának, amelyeket szívesen tanulnak, ill. amelyek segítenék a megálmodott szakmára, ill. az egyetemre való felkészülést és bejutást.

Ismételten hangsúlyozzuk, hogy az iskolák összevonása érdekeket sért (pl. kettő, három helyett csak egy igazgatóra van szükség), és a tantestületben növeli a bizonytalanságot (milyen új tantárgyakat kell felvennem, esetleg milyen tantárgyakat kell átadnom egy másik kollégának), ezért nagy körültekintéssel kell eljárni. Hangsúlyozni szeretnénk azt is, hogy *az összevonás csak az érintett felek közös akaratából, ill. beleegyezésével valósítható meg.*

A kellőképpen nem előkészített integrációs kísérletek eleve kudarcra vannak ítélve, és tiltakozások hullámát válthatják ki. Ez viszont inkább árt, mint használ az ügynek, mert csak elmérgesíti az iskolák közötti kapcsolatot, a város és az iskolák kapcsolatát, de megterheli a pedagógusok közötti kapcsolatrendszeret is.

Az összevonás elsődleges célja a kínálat bővítése, az oktatás hatékonyságának növelése és az átjárhatóság (az egyik irányzatról a másikra) kell, hogy legyen. Az összevonás után nő a biztonságérzet. Nem kell már minden tanévkezdéskor attól rettegni, vajon lesz-e elég jelentkező, nyithatunk-e osztályt, túléljük-e ezt a tanévet is. Nem lényegtelenek persze a fenntartó és az oktatásügyi tárca által preferált gazdasági szempontok (megtakarítás) sem.

Hasonló elgondolás alapján két szomszédos vegyes iskola magyar osztályaiból is létrehozható egy önálló, évfolyamonként legalább két párhuzamos osztállyal működő magyar tanítási nyelvű gimnázium. Az említett szakmai előnyökön kívül ez a megoldás elősegítené a tanulók magyarságtudatának erősítését is.

A NYOLCÉVES GIMNÁZIUMOK JÖVŐJÉRŐL

Az ezredfordulót követően egy érdekes jelenségnek lehettünk tanúi. Megnyíltak a lehetőségek az egyházi és a magániskolák előtt, de az állami intézmények hálózata is bővült, miközben a gyereklétszámok csökkentek. Megindult az ádáz küzdelem a tanulókért. Ennek egyik mellékhajtása volt a nyolcéves gimnáziumok megjelenése a piacon.

Szakmai szempontból ez a kínálat bővítését is jelentheti, de saját bevallásuk szerint az igazgatók egy részét elsősorban a túlélés motiválta. Több községben (egy-egy régióban) konfliktusok is keletkeztek e lépés nyomán, hiszen a nyolcéves gimnáziumok az alapiskolákból merítettek. Már az ötödik évfolyamból elvitték a jó tanulókat és ez negatívan befolyásolta a megmaradt tanulók tanulmányi eredményeit, és végső soron a képzettségi szintjüket is, arról nem is szólva, hogy a lecsökkent tanulói létszám miatt a kisiskolák fenntarthatósága vált kétségessé.

Az OECD ajánlásaiban a nyolcéves gimnáziumok bizonyos fokú leépítése szerepel. Az oktatásügyi tárca *Jelentésében* is hosszan tartó problémaként tartják számon azt, hogy a nyolcéves gimnáziumok elszívják az alapiskolák legjobb tanulóit. *Számolni kell tehát azzal, hogy a közeljövőben (de már ma is) jelentős nyomást fejtenek ki az említett képzések leépítéséért.*

b) Szakközépiskolák

A 2013/14-es tanévben *11 önálló magyar tanítási nyelvű szakközépiskola* működött Szlovákiában, és további *30 intézmény kínált magyar nyelvű oktatási programokat is*. A 41 intézményben összesen 7 644 diák tanult magyar nyelven. Sajnos, a magyar nemzetiségű tanulók 31,57%-a (3 525 diák) nem magyar tanítási nyelvű szakközépiskolában tanult. Ennek egyik oka az oktatási programok beszűkült kínálata.

A szakközépiskolák esetében is problémát jelentenek az alacsony osztálylétszámok, ezért több önálló szakközépiskolát és a vegyes iskolák több *magyar* osztályát a bezárás veszélye fenyegeti. Az érettségivel végződő szakközépiskolák esetében (ipariskolák, kereskedelmi akadémiák stb.) hasonló megoldást javasolunk, mint a gimnáziumok esetében.

A két-hároméves szakmunkásképzők esetében viszont egyénileg kell eljárni, hiszen ezekben ún. duális képzés folyik. Az elméleti képzés az iskolákban van, a gyakorlati képzést viszont különböző vállalkozások, szolgáltató vagy gyártó üzemek végzik.

AZ ISKOLAKÖZPONTOKRÓL

A gazdaságilag fejlett országokban már évtizedek óta ún. *iskolaközpontokat* működtetnek. Az adott régió tanulói az alapiskola elvégzése után nem különböző szakiskolába jelentkeznek, hanem az oktatási központban (iskolaközpontban) folytatják tanulmányaikat, ahol a régió számára szükséges valamennyi szakmát oktatják. Ez lényegesen megkönnyíti az alapiskolák végzőseinek és szüleiknek a dolgát. A nem átgondolt döntés, vagy elhibázott pályaválasztás a tanulmányi idő alatt is módosítható, hiszen az intézményen belül biztosított az átjárhatóság, a pályamódosítás.

Magyarországon is történt hasonló elmozdulás az új évezred küszöbén. Szolnokon például öt szakközépiskolát vontak össze egy iskolaközpontba csaknem 3000 tanulóval.

Gúth Ferenc, az iskolaközpont igazgatója erről a következőképpen nyilatkozik: A Szolnoki Műszaki Szakközép- és Szakiskola 2008-ban jött létre öt önállóan működött szakképző iskola összevonásával. Az intézményben ekkor közel 3000 diák tanult, 250 tanár és 70 technikai alkalmazott dolgozott. . .

. . .Az a sokszínűség, ami jelenleg iskolánkat jellemzi, egyben az erőssége. Iskolánk kibasználtsága 90%-os, nem kevés szakképző van a megyében, amelyik 20-25%-os kibasználtságú.

. . .Személyes tapasztalatom és meggyőződés, hogy az ilyen nagy intézmények életképesek, gazdaságosan működtethetők, lehetőséget teremtenek a tantestületek jobb foglalkoztatásához és a diákok tagozatok és szakmák közötti átjárásához. Színvonaluk és hatékonyságuk a kisebb méretű iskolákhoz képest jobb.

Az viszont kétségtelen, hogy más vezetési módszerrel működtethető egy integrált intézmény, mint egy kis létszámú iskola.

Hasonló méretű (létszámú) intézmények működnek Békéscsabán, Kecskeméten, Szegeden stb. Elképzelhetőnek tartjuk azt is, hogy pl. a kis létszámú gimnázium nem egy távolabb eső, hasonlóan kis létszámú gimnáziummal integrálódik, hanem becsatlakozik a helyi iskolaközpontba.

A NÉVTAN HELYE ÉS SZEREPE A TANÍTÓKÉPZÉS TANTERVÉBEN

VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA

A NÉVTAN FONTOSSÁGA A TANÍTÓKÉPZÉSSEN

Mikor halt meg Kovács János? Ez egy Zilahy Lajos tollából származó szép és különleges elbeszélés címe. Engem ez az írás kötött véglegesen a névtanhoz. A mű elolvasása után értettem meg a névben rejlő erőt, a névvel foglalkozó tudomány fontosságát. A tanítóképzős hallgatókat oktattva pedig olyan tapasztalatokat gyűjtöttem, amelyekből leszűrhettem, hogy a különböző névfajták vizsgálata vonzza és lelkesíti őket. *Megállapíthattam, hogy a névtan a nyelvészetnek az a területe, amelyik szinte minden hallgatót megérint, akik aztán szenvedélyesen és aktívan kutatják, gyűjtik, vagy legalább szívesen hallgatják a nevek kímálta ismereteket.* Ez a tárgy sikerélményhez juttat oktatót és hallgatót egyaránt. Talán már ez is elég indok lehetne a tantervben való szerepeltetéshez, hiszen az aktív munkálkodás, tevékenykedtetés, a kutatómunka megismerése, az adatok rendszerezése és bemutatása önmagában is fontos eredmény. Azonban további indokokat is fel lehet sorakoztatni, amiért a névtannak megfelelő súllyal jelen kell lennie a leendő tanítók tantervében. Az alábbiakban a névtan kurzus tantervbe iktatásának indokai közül fejtek ki néhányat.

A névtan, az onomasztika, a nyelvészetnek egy fiatal területe, csak néhány évtizede tekintik önálló tudománynak. A névtannak azonban nemcsak a nyelvészeti vonatkozásai fontosak és hasznosak a kisiskolásokat tanító leendő szakemberek számára, hanem interdiszciplináris voltánál fogva különböző tudományokat, tantárgyakat kapcsol össze, azaz komplex ismereteket közvetít, lényeges összefüggéseket hoz felszínre. Éppen ezért átfogó, összefüggésekre rámutató szemléletet kíván mind az oktatótól, mind a hallgatótól, sőt majd a kisdiaáktól is. Minden pedagógusnak, de a tanítónak különösen szüksége van erre az egységes, holisztikus látásmódra, hiszen ő az, aki több éven át naponta négy-öt órában együtt van a gyermekekkel, ő vezeti be tanítványait a különböző tudományok és ismeretek világába, neki van legtöbb lehetősége a gyermeki személyiség fejlesztésére. A tanító lehet az, akinek a munkájában nem a tantárgyak különbözőségén van a hangsúly, hanem éppen ellenkezőleg, ő tudja megmutatni a tanulóknak az egyes, egymástól eltérő tananyagtartalmú tárgyak közötti összefüggéseket. A jó tanító hozzásegítheti a kisdiaákot ahhoz a hasznos felismeréshez, hogy például az olvasásórán megszerzett ismeretek hasznosíthatók a környezetismeret-órán vagy fordítva.

Természetesen először a tanítói hivatásra készülő hallgatókat kell meggyőzni a

névtan „hasznosságáról”. A névtan tanítása, tanulása mellett szóló fontos érv, hogy segítségével a hallgatók elmélyíthetik nyelvészeti ismereteiket. Jelese a szó-fajtani, jelentéstani és alaktani gyakorlatok (a tulajdonnév fogalma, jelentése, a tulajdonnevek köznevesülése, a szótövek, toldalékok fajtái, funkciói), valamint a helyesírási és nyelvtörténeti, de akár a szociolingvisztikai feladatok kiindulása is lehet a névtan. A földrajzi nevek vagy a hagyomány szerint írt családnevek helyesírása még a nyelvtanhoz kötődik, a név és társadalom összefüggése, a különböző névfajták élete, változása, a változások okai, más-más korok névadási, névhasználati szokásainak megfigyelése már a szociolingvisztika területére vezet. Az egyes időszakok névadási módja, vonatkozzon ez településnevekre (Gyarmat, Tárnok, Dénesfa, Szentmiklós, Fertőszentmiklós), utca- vagy intézménynevekre (Szent László utca, Felszabadulás utca, Lenin Termelőszövetkezet) a névadó, névhasználó közösség értékrendjét, gondolkodását mutatja meg. A különböző társadalmi rétegekről sokat elárul a keresztnévek kiválasztása – például napjainkban más réteg választja a Bendegúz, más a Renátó és más a László keresztnévet –, azok becézése vagy éppen a családnevek megváltoztatása. A nemek közti nyelvhasználati eltérés, a nyelv és hagyomány kapcsolatához fűződő más-más viszony is megmutatkozik a névdivat kapcsán. A névtan szociolingvisztikai közelítése pedig jelzi a névtudomány összetettségét, hiszen a népességmozgások nyomai megőrződtek a helynevekben (Magyarpolány, Tótkeresztúr, Németbánya), a dűlőnevekben vagy a települések családnév-anyagában. Mindezek feltárása a történelmi, demográfiai, helytörténeti vizsgálatok körébe vezet. A hallgató akár a helynevek, akár a személy- vagy intézménynevek világát kutatja, a szülőföldről, a lakóhelyéről tud meg nagyon sok újat. Tapasztalatom szerint a névtani téma kutatása megérinti a lelküket. Az elődök, ősök gondolkodásának vagy életmódjának, illetve az egykori tájnak a megismerése megragadja őket, és szívesen kutatnak, szívesen gyűjtenek.

A névtan rendkívül sok művelődéstörténeti értéket is rejt magában. Egy név eredetének a magyarázata, vagy a névadás indítékának a feltárása, vagy a név jelentésének az elemzése régi korok, régi történetek, egykori szokások világát idézi fel. Szüksége van erre egy tanítónak? Természetesen, igen a válasz. Amikor a kisgyermeknek népdalokat tanít, és történelmi mondákat, népmeséket magyaráz, vagy az időjáráshoz kapcsolódó megfigyeléseket beszélnek meg, esetleg rajzórán egy jeles ünnep anyagát állítják össze, minden esetben igen nagy szüksége van ezekre a kultúrtörténeti ismeretekre.

EGY NÉVTANI KURZUS LEHETSÉGES TEMATIKÁJA

Az írásom következő részében egy két féléves névtani tárgy első félévének tematikáját mutatom be. Az első féléves, heti 2 órás kurzust Bevezetés a névtudományba címen hirdetjük meg. A szabadon választható tárgyat a magyar műveltségterületi képzésben részt vevő tanító szakos hallgatóknak ajánlom, ők ugyanis az első hat

évfolyamon taníthatják a magyar nyelvet, tehát alapos anyanyelvi ismeretekre kell szert tenniük a képzésük időszakában. Ebben sokat segíthet a névtani kurzus.

A névtan tudományába bevezető szemináriumon az onomasztika alapfogalmival, történetiségével, a névrendszer áttekintésével foglalkozunk. A tananyag a névtan és más nyelvészeti területek, valamint egyéb tudományok (kiemelten a művelődéstörténet) kapcsolatát, a névtan és a társadalom összefüggéseit is érinti. A félév során a hallgatók megismerik a tulajdonnév fogalmát, a névtudomány tárgyát, a névtani kutatások célját, a nevek csoportjait. Az általános névtani alapismeretek mellett az őszi félévben a hallgatók a személynevekről kapnak részletesebb ismereteket, a tavasziban pedig a hely- és egyéb névfajtákról. Az első félév tematikája érinti ugyan a helynév fogalmát, típusait is, de csupán a személynevek könnyebb feldolgozása érdekében kerül bele az első félév tananyagába. A szeminárium következő féléves időszakában térünk ki részletesen az egyéb névfajtákra.

A feldolgozott anyagokkal azt a célt kívánom elérni, hogy a tanító szakos hallgatók értsék a névadás, a névhasználat társadalmi meghatározottságát, a névválasztás motivációját, a névdivat, a névesztétika, valamint az ezek háttéréként jelentkező társadalmi és személyes értékrend közötti szoros kapcsolatot.

Tantárgyi követelményként fogalmazom meg, hogy a hallgatók ismerjék meg az alapvető szakirodalmat, egy kiválasztott témában mélyedjenek el, azt mutassák be társaiknak, illetve a feldolgozott kutatási eredményt a források pontos megjelölésével együtt írásban nyújtják be. Így a névtani alapozás mellett az előadói készségük, valamint a kutatómódszertanhoz szükséges kompetenciák is fejlődnek. Ennek megfelelően a hallgatók az első órán a kijelölt témák közül választanak egyet. A választott témából a megadott – de tovább bővíthető – szakirodalom alapján felkészülnek, és a kijelölt időpontban az órán bemutatják. Az előadott anyagot írásban 8-10 oldalban kidolgozzák, és a félév zárásakor nyomtatott vagy elektronikus formában beadják.

A kurzus vizsgával zárul. A vizsgán számot kell adniuk az oktató irányításával évközben feldolgozott előadások anyagáról. A vizsgán nyújtott teljesítményen túl az érdemjegy részét képezi (50 százalékban) az évközi beszámoló és az elkészített írásbeli névtani dolgozat.

Az alábbiakban a névtani szeminárium anyagát 15 hétre feldolgozva a felhasznált irodalommal együtt mutatom be.

1. *A névtudomány definíciója, tárgya, a kutatás célja, módszerei. A tulajdonnév fogalma, fajtái*

Irodalom

Bényei Ágnes 2000. A tulajdonnevek jelentéséről. Magyar Nyelvjárások 38: 35–40.

Benkő Loránd 1967. A magyar tulajdonnevek története. In: Bárczi–Benkő–Berrár: A magyar nyelv története. Budapest. 378–84.

Hajdú Mihály 1994. Magyar tulajdonnevek. Budapest.

- Hajdú Mihály 1998. A tulajdonnév „meghatározása”. Névtani Értesítő 5–12.
 Hajdú Mihály 2003. Általános és magyar névtan. Budapest. 38–45.
 Hegedűs Attila 1999. Mi a tulajdonnév? (II.) Névtani Értesítő 21: 314–7.
 Hoffmann István 2008. A személynévrendszerek leírásához. Magyar Nyelvjárások XLVI: 5–20.
 Keszler Borbála 1993. A tulajdonnév-jelölés történetéhez. Névtani Értesítő 15: 172–77.
 Soltész Katalin, J. 1979. A tulajdonnév funkciója és jelentése. Budapest.

2. *A névtudomány európai és magyarországi története. A magyarországi névtan legjelentősebb személyiségei, a legfontosabb névtudományi munkák*

Hallgatói feladat: Betekintés az alább felsorolt munkákba, a művek rövid ismertetése. Kálmán Béla: A nevek világa; Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II.; Kázmér Miklós: Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század; Ladó János–Bíró Ágnes: Magyar utónévkönyv; Fercsik Erzsébet–Raátz Judit: Keresztnevek enciklopédiája; Hajdú Mihály: Családneveink enciklopédiája

Irodalom

- Fercsik Erzsébet–Raátz Judit 2009. Keresztnevek enciklopédiája. Budapest.
 Gergely Piroska, B. 1997. Az újabb kori magyar személynévszintézisek megalapozása. In: Gergely Piroska, B.–Hajdú Mihály szerk., V. Magyar Névtudományi Konferencia. Budapest–Miskolc. 10–23.
 Hajdú Mihály 2003. Általános és magyar névtan. Budapest. 17–38.
 Hajdú Mihály 2010. Családneveink enciklopédiája. Budapest.
 Kálmán Béla 1989. A nevek világa. Debrecen.
 Kázmér Miklós 1993. Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század. Budapest
 Kiss Lajos 1988. Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II., Budapest.
 Ladó János–Bíró Ágnes 1998. Magyar utónévkönyv. Budapest.

3. *A névtan és társtudományai I.*

A névtan és a nyelvtudomány különböző területeinek kapcsolata: nyelvtörténet, nyelvjárástörténet, lexikológia stb. A helyesírás-történet emlékei a névtani adatokban

Hallgatói feladat: A személy-, hely- és egyéb nevekre vonatkozó mai helyírási szabályok bemutatása. A közép- és újmagyarkori helyesírásra példaként összegyűjtött személynévek írásmódjának értelmezése

Irodalom

- Bozsik Gabriella 1999–2000. Az intézménynevek helyesírásának alakulása az akadémiai helyesírási szabályzatok alapján (1832–1994). In: Bozsik Gabriella–V. Raisz Róza szerk., Helyesírás és tanárképzés. Eger. 40–6.
 Hajdú Mihály 1991. A magyar névtudomány a nyelvjárástörténet-kutatás szolgál-

latában. In: Kiss Jenő–Szücs László szerk., *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Budapest. 250–4.

Kiss Jenő 1993. Név- és nyelvjárástani észrevételek. *Névtani Értesítő* 15: 177–80.

Kniezsa István 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Budapest.

Ördög Ferenc 2008. XVIII. századi családnevek írásmódjának helyesírás-történeti rétegei. In: Kiss Jenő szerk., *Válogatott tanulmányok*. Nagykanizsa. 279–82.

4. A névtan és társtudományai II.

A névtan és a nyelvtudomány különböző területeinek kapcsolata: a névtudomány és a szociolingvisztika

A név, a névhasználat társadalmi meghatározottsága. A személynevek vizsgálata a társadalmi rétegezethez, a lakóhely, a vallási hovatartozás, a nemek és az életkor szerinti elkülönítés alapján

Hallgatói feladat: A nemek és életkor szerinti keresztnévhasználat vizsgálata

A hallgatók összegyűjtik évfolyamtársaik és szülei keresztnévét, rendszerezik a neveket változatosságuk, eredetük, jelentésük, hangzásuk és hangulatuk alapján, megkeresik a névadás indítékát. Összehasonlítják a két generáció, illetve a két nem eltérő névválasztását

Irodalom

Büky Béla 1974. Névadás és lakóhely. *Magyar Nyelvőr* 98: 5–13.

Gergely Piroska, B. 1999. Vallási és etnikai összefüggések a magyar és a szász keresztnévhasználatban. *Névtani Értesítő* 21: 213–24.

Kiss Jenő 1995. Egy és más a névhasználatról. In: Kiss Jenő szerk., *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest. 278–87.

Ördög Ferenc 2008. A keresztnév-divat településtörténeti, tisztelettörténeti és szociológiai motivációi a XVII–XVIII. században. In: Kiss Jenő szerk., *Válogatott tanulmányok*. Nagykanizsa. 184–91.

Varga Józsefné 2002. Személynevek szociolingvisztikai összefüggésben. *Névtani Értesítő* 24: 55–67.

Zelliger Erzsébet 2002. A történeti szociolingvisztika egyetemi oktatása. In: Hoffmann István–Juhász Dezső–Péntek János szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvészlelet*. Debrecen–Yyvaskylä 303–7.

5. A névtan és társtudományai III.

A névtudomány és a művelődéstörténet. A névtan „megkövült művelődéstörténet” (Melich János)

A nevekben felhalmozódott kultúrtörténeti tartalmak feltárása. A kalendáriumok, naptárak, mártírológiumok kialakulása, hatásuk a névválasztásra. A reformáció és ellenreformáció nyomai a személynevekben. Az egyházi, majd polgári anyakönyvezés. A névdivatok kialakulásának, élettartamának hátteréről

Hallgatói feladat: A családtagok, rokonok család- és keresztnévének jelentése, eredete. A nevekben rejlő művelődéstörténeti információk feltárása, bemutatása

Irodalom

- Bálint Sándor 1977. Ünnepi kalendárium. I–III. Budapest.
 Fekete Antal 1973. Keresztnéveink, védőszentjeink. Budapest.
 Gesztelyi Tamás szerk. 1991. Egyházak és vallások a mai Magyarországon. Budapest.
 Horpácsi Illés 1989. Kultusz és divat szerepe a névadásban. In: Balogh Lajos–Ördög Ferenc szerk., Névtudomány és művelődéstörténet. Budapest. 234–7.
 Kallós Ede 1943. Nevek és napok. Budapest.
 Korompay Klára 1971. Olivánt. Magyar Nyelv 67: 187–94.
 Korompay Klára 1972. Elefánt. Magyar Nyelv 68: 147–9.
 Mező András 1995. Patrociniumi helységneveink és névadóik mennyiségi összefüggései. Névtani Értesítő 17: 25–9.
 Mikesy Sándor 1969. Tisztelettörténet és névtudomány. Magyar Nyelv 65: 444–8.
 Mollay Károly 1962. Középkori soproni naptárak. Soproni Szemle 16: 215–26.; 299–331.
 Ördög Ferenc 1985. A magyar céhek patrónusválasztásának hagiográfiai, ikonográfiai és művelődéstörténeti indítékai. In: Békési Imre szerk., Név és Névkutatás. MNyTK. 170. Budapest. 201–22

6. A névtudományi kutatások forrásai

Oklevéltárak, okmánytárak, török adóösszeírások, népesség-összeírások, egyházi és polgári anyakönyvek

Hallgatói feladat: A II. József által elrendelt győri összeírás tanulmányozása, a benne levő adatok névtani hasznosíthatóságának bemutatása

Irodalom

- Bálint Sándor 1963. Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei. MNyTK.105. Budapest.
 Botos János 1995. 100 éves az állami anyakönyvezés. 1895–1995. Budapest.
 Hajdú Mihály 2003. Általános és magyar névtan. Budapest. 340–7.
 Kálmán Béla 1993. „Canonica visitatio”-k mint névtani források. Névtani Értesítő 15:166–7.
 Ördög Ferenc 1991–93. Zala megye népesség-összeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei. 1745–1771. I–IV. Budapest.
 Ördög Ferenc 1990. A római és a görög katolikus egyház anyakönyvezésének kezdetei a Magyar Szent Korona országaiban. In: Kiss Jenő szerk., Válogatott tanulmányok. Nagykanizsa. 205–11.
 Sándor Anna 2006. Miről vallanak egy török adóösszeírás zoboralji nevei? In: Vörös Ferenc szerk., Vallanak a nevek múlttól és jelenről. Budapest–Nyitra.

7. A tulajdonnevek fajtái I.

A helynevek típusai. A helynevek és a személynevek kapcsolata: a személynévi alapszavú helynevek és helynévi származású személynevek

Hallgatói feladat: Mintavétel saját lakóhelyük kül- vagy belterületi neveiből
Irodalom

Csánki Dezső 1890–1910. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III. Budapest.

N. Fodor János 2004. Adalékok a helynévi eredetű családnevek kialakulásához – A Gutkeled nemzetség szőlátmonostori ágának családnevei. Névtani Értesítő 26: 31–45.

Hoffmann István–Tóth Valéria szerk. 2004–2009. Helynévtörténeti tanulmányok 1–4. Debrecen

Juhász Dezső 1997. Tájnevek régi családneveinkben. In: Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára. Budapest, 176–81.

Kiss Lajos 1988. Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II. Budapest.

Lengyel Alfréd 1944. Pusztult falvak, eltűnt helynevek Győr megyében. Győr.

Mező András 1999. Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz. Nyíregyháza.

Ördög Ferenc 1997. Helynevekből keletkezett családnevek -i képzővel és anélkül. V. Névtudományi Konferencia 77–81.

Szabó László 1993. Földrajzi nevekből keletkezett családnevek az Őrségben. Névtani Értesítő 15: 284–8.

Varga Józsefné 2005. Győr-Moson-Sopron megye településnév-rendszere. Magyar Névtani Dolgozatok 195. Budapest.

8. A tulajdonnevek fajtái II.

A személynévrendszer. A családnevek kialakulása, a családnévhasználat megszilárdulása, a családnevek rendszerezése

Hallgatói feladat: A családnevek gyakorlati vizsgálata az 1998-as győri telefonkönyv családnévanyaga alapján

Irodalom

Gergely Piroska, B. 1981. A kalotaszegi magyar családnevek rendszertani és funkcionális vizsgálata. Budapest.

Hajdú Mihály 2003. Általános és magyar névtan. Budapest. 732–877.

Kázmér Miklós 1993. Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század Budapest.

Kniezsa István 2003. Helynév- és családnévvizsgálatok. Budapest. 255–268.

Varga Józsefné Horváth Mária 2006 Történeti személynevek a Rábaközéből (1690–1895). Győr.

9. A keresztnév/ egyéni név fogalma, művelődéstörténeti háttere. A névadás, névválasztás, névdívat

Hallgatói feladat: Az évfolyamtársak keresztnévhasználata. A keresztnévadás indítéka, a választott keresztnévek eredet szerinti csoportosítása

Irodalom

Bura László 1996. A névdivat nemzedéki változásai. Magyar Nyelvjárások 33: 71–92.

Fercsik Erzsébet–Raátz Judit 1997. Hogy hívnak? Könyv a keresztnevekről. Budapest.

Gergely Piroska, B. 2003 A felekezetek hatása az erdélyi keresztnévhasználatra a reformáció és ellenreformáció korában. Budapest–Miskolc.

Hajdú Mihály 2003. Általános és magyar névtan. Budapest. 347–637.

Hankovszky Béláné 1978. Rábaszentmihály keresztnévei (1725–1970.) MSZA. 17.

Hoffmann István 2008. A személynévrendszerek leírásához. Magyar Nyelvjárások XLVI: 5–20.

Juhász Dezső 1978. Nagykorú keresztnévei 1700–1899. MSZA. 25.

Korompay Klára 1980. Név és névváltozat a keresztnévek történeti vizsgálatában Nyelvtudományi Értekezések. 104: 519–24.

Ladó János–Bíró Ágnes 1998. Magyar utónévkönyv. Budapest.

Varga Józsefné 2001. A vadosfai evangélikus és az osli római katolikus születési anyakönyvek XIX. századi keresztnévei. Névtani Értesítő 23: 37–55.

10. *A személynévrendszer további elemei: a becenevek*

Hallgatói feladat: Napjaink becenévdívatja. Gyűjtőmunka: a kortársak keresztnévének becéző névformái. Az összegyűjtött névalakok rendszerezése, ismertetése

Irodalom

Bíró Ágnes 1993. Anyakönyvezett becézőnevek. Névtani Értesítő15: 63–6.

Gergely Piroska, B. 2005. Kalotaszeg magyar kereszt- és becenevei. Budapest–Miskolc.

Hajdú Mihály 1974. Magyar becézőnevek. Budapest.

Hajdú Mihály 2003. Általános és magyar névtan. Budapest. 638–731.

Rácz Endre 1967. Megjegyzések a magyar becézőnevek alakulásmódjairól. Magyar Nyelv 63: 292–7.

Tolnai Vilmos 1927. Becézőnevek és a nyelvújítás. Magyar Nyelv XXXIII: 171–3.

11. *A személynévrendszer további elemei: a megkülönböztető nevek*

Hallgatói feladat: Ragadványnevek az iskolában vagy a lakóhelyen. A gyűjtött és rendszerezett anyag bemutatása

Irodalom

Bachát László 1992. A tanári ragadványnevekről. In: Farkas Ferenc szerk., Tulajdonnév-használatunk. Budapest.

Balázs Judit 1977. Rábaszentandrás mai család- és ragadványnevei. MSZA. 15.

Bauko János 2009. Ragadványnév-vizsgálatok kétnyelvű környezetben. Nyitra–Budapest.

Bokor József 1983. Sopronkövesd ragadványnevei. MSZA. 60.

Gergely Piroska, B. 1977. A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere. Bukarest.

Hegedűs Attila 2001. Ragadványnév-vizsgálat szociálpszichológiai keretben. In: Kovácsné Németh Mária szerk., Tanulmánykötet. Győr.

Juhász Dezső 1994. Egy adalék a névvel való csúfolódás történetéhez. Névtani Értesítő 16: 91–3.

Ördög Ferenc 1974. A ragadványnévadás nyelvi eszközeiről. In: Imre Samu–Szathmári István–Szűts László szerk., Jelentés és stilsztika. Budapest.

Posgay Ildikó 1972. Rábacsanakai ragadványnevek. Acta Iuvenum 2: 11-31.

12. Névváltozások, névváltoztatások, névpolitika

A névváltoztatások időszakai, társadalmi háttere. A változtatás és a választás indítéka. Az elhagyott és a választott nevek típusai

Hallgatói feladat: Névváltoztatások Győrben a két világháború közötti időszakban. Gyűjtőmunka a Városi Levéltár anyagai alapján

Irodalom

Farkas Tamás 1999. A névválasztás szempontjai a magyar családnév-változtatásokban. Névtani Értesítő 21: 200–4.

Farkas Tamás 2003. Név és névváltoztatás – vicc és valóság. Névtani Értesítő 25: 153–60.

Farkas Tamás 2005. Családnév-változtatás a 20. század második felében. Névtani Értesítő 27: 62–71.

Farkas Tamás 2008. Szemlélet és terminológia a névkutatásban: a hivatalos magyar családnév-változtatások kérdései. In: Bölcskei Andrea–N. Császi Ildikó szerk., Név és valóság. Budapest. 332–42.

Forgács Krisztina 1987. Zsidó névmagyarosítás a XX. század harmincas éveiben. Névtani Értesítő 12: 149–161.

Fülöp László 1985. Idegen családnevek magyarosodása a Kapos völgyében. Névtani Értesítő 10: 47–53.

Hajdú Mihály 1994. Családnév-változtatások szociológiai hátteréhez. Névtani Értesítő 16: 5–12.

Karády Viktor – Kozma István 2002. Név és nemzet. Budapest.

Kozma István 2007. A hivatalos családnév-változtatások indokrendszerének vizsgálatáról. Névtani Értesítő 29: 87–107.

Varga Józsefné Horváth Mária 2008. Családnév-változtatások Győrben a reformkorban és a 19. század második felében. In: Névváltoztatás – Társadalom – Történelem. A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban (szerk.: Farkas Tamás és Kozma István): 237–253. Budapest.

Vörös Ottó 2006. A névhasználat tervezésének néhány kérdése kisebbségi, két-nyelvűségi környezetben. In: *Nyelv, nemzet, identitás I.* Budapest–Debrecen.

13. *Az asszonynevek és az asszonynévhasználat története*

Hallgatói feladat: A férjezett nők mai névhasználati lehetőségei. A gyűjtőmunka eredményének ismertetése

Irodalom

Fercsik Erzsébet 2002. A házas nők névviselése a XX. század utolsó éveiben – öt év statisztikáinak tükrében. *Névtani Értesítő* 24: 99–107.

Fercsik Erzsébet 2003. A nők hivatalos megnevezése a XVII–XVIII. századi bozsorkányperek okirataiban, vagyis az ördöghi inczelkedesből büös, bajos eördögös Asszoniok neveiről. *Névtani Értesítő* 115–122.

Fercsik Erzsébet 2008. A női nevek kutatása a magyar névtudományban (1958–2007). In: Bölcskei Andrea–N. Császi Ildikó szerk., *Név és valóság.* Budapest. 342–9.

Gergely Piroska, B. 1993. Az erdélyi asszonyok régi megnevezéseiről. *Névtani Értesítő* 15: 118–125.

Gergely Piroska, B. 2003. A protestáns jellegű névhasználat a XVIII. századi női nevek körében. *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára.* Budapest, 590–598.

Hajdú Mihály 2000. Művészasszonyok névhasználat a Szentendrén. *Névtani Értesítő* 22: 45–50.

Hajdú Mihály 2003. *Általános és magyar névtan* Budapest. 744–51.

Papp László 1960. A nők megnevezése a XVI. század második felében. *Magyar Nyelvjárások* 6: 56–89.

14. *Névlélektan, stilisztika, esztétika*

Hallgatói feladat: Gyűjtő- és kérdőíves munka. Miért szép? Miért nem szép? Miért tetszik/tetszett? A család- és keresztnév összhangja, vélemények a keresztnévről

Irodalom

Büky Béla 1989. A lélekfogalom és a lélek-megnyilvánulási tünetek legkorábbi névtani nyomai. In: Balogh Lajos–Ördög Ferenc szerk., *Névtudomány és művelődéstörténet.* Budapest.

Gergely Piroska, B. 1996. Névkultúra és névízlésünk. In: V. Raisz Rózsa szerk., *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón.* Budapest. 124–33.

Hajdú Mihály 2002. Névlélektan. In: Hoffmann István–Juhász Dezső–Péntek János szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet.* Debrecen–Yvaskylä 43–72.

Kornyané Szoboszlai Ágnes 1999. Nevek emléke – emlékek neve. *Névtani Értesítő* 21: 256–62.

Kovalovszky Miklós 1993. A nevek szinesztéziája. *Névtani Értesítő* 15: 194–7.

Laczkó Krisztina 1992. Emlékek és élmények szerepe a keresztnév választásban. *Névtani Értesítő* 14: 75–83.

A. Molnár Ferenc 1999. Finn és magyar névtörténeti megjegyzések. (Az Ilona név történetéhez és egyéb adalékok). Névtani Értesítő 21: 244–7.

Takács Szilvia 2005. A nevek mágiája. Névtani Értesítő 27: 248–55.

Tóth Imre 1967. A legszebb magyar név. Magyar Nyelvőr 91: 122–32.

Zlinszky Aladár 1927. A névvarázs. Magyar Nyelv 23: 100–9.

15. *A személynévhasználatra, a keresztnévválasztásra vonatkozó törvények és szabályok (fordítási, helyesírási stb.)*

Hallgatói feladat: Kérdőíves véleménygyűjtés napjaink névhasználatára vonatkozó szabályok ismeretéről

Irodalom

Raázt Judit 1996. A névválasztás különleges esetei. Névtani Értesítő 18: 75–85.

Raázt Judit 2003. Acél vagy Zserald? Az újonnan anyakönyvezhető férfineveinkről. Névtani Értesítő 25: 181–5.

Raázt Judit 2004. Új névformákkal az Európai Unióba!? Névtani Értesítő 26: 66–73.

Ladó János–Bíró Ágnes 1998. Magyar utónévkönyv. Budapest.

A fenti tematikára épülő kurzus a névtudomány alapismereteit közvetíti, valamint bevezet a személynevek világába. A második féléves anyag – hasonlóan az elsőhöz –, oktatói és hallgatói közös tevékenységre épít. Részletesen vizsgálja a helynevek rendszerét, valamint értelmezi az egyéb névfajtákat (intézmény-, márka-, állat-, csillag- nevek, címek, irodalmi névadás). A két félév anyaga megfelelő tudás birtokába juttatja a hallgatókat. Emellett természetesen a grammatikai, stilisztikai, nyelvtörténeti és más egyéb nyelvészeti óráikon a nevekben rejlő lehetőségeket rendszeresen hasznosítjuk.

A NÉVTANI ISMERETEK ALKALMAZÁSA A TANÍTÁS SORÁN

Kamatozik-e a tanítóképzés időszakában összegyűjtött névtani tudás a tanítás során? Csakis igen lehet a válasz. Röviden, a teljesség igénye nélkül kitérek arra, hogy a végzett tanító hogyan tudja hasznosítani munkájában a névtani ismereteit. A magyar nyelvi műveltségterületen szakképzettséget szerzett tanító az anyanyelvi ismereteket az első hat évfolyamon taníthatja. A 6–12 éves korosztálynak nagyon sok passzív névtani ismerete van. Egy felkészült, jól képzett tanító ezeket aktivizálni tudja. Sokszínű, érdekes névtani feladatsorok segítségével nem csak az anyanyelvi ismeretek gyakorlását érheti el a pedagógus, hanem azt a gondolatot is megerősítheti, hogy nem kell az egyes tantárgyakat mereven szétválasztani, hanem rá kell ébreszteni a gyermeket arra, hogy a tárgyak ismeretanyagai egymással kapcsolatban állnak, összefüggenek. A meglévő passzív ismeretek hasznosítható tudássá alakítása, valamint a tantárgyak kapcsolódási pontjainak felfedezése lelkesíti a gyermekeket (sőt a szü-

lőket is!). Ebből következik, hogy a tantárgyak közötti átjárhatóság támogatja a tanulás folyamatát, hiszen a gyermekek motiváltabban gyűjtik és rögzítik az ismereteket. Egy példával igazolom a leírtakat. A kisdíákok feladatul kapják, hogy gyűjtsenek személynevet is tartalmazó növény- vagy rovarneveket (aranka, katicabogár, szentjánosbogár stb.). Az ilyen feladat egyrészt a felfedezés öröme hozza, azaz motiváltságot eredményez, másrészt helyesírási, szófaji, alaktani, jelentéstani gyakorlatként is kiváló, de egyúttal a környezet-, illetve természetismeret tárgyakból származó tudásukat is felelevenítik, és a néprajz, a kultúrtörténet világa is előkerülhet, vagy az énekek (Katalinka, szállj el...) szövegének megfigyelése, és akár a történelmi tudás is felszínre hozható.

Egy következő, a tanulás folyamatát ugyancsak segítő lehetőség abban rejlik, hogy a névtan érdekes. A gyerekek érdeklődését gyorsan felkelti a névtan bármelyik területe, mivel őket vagy a családtagokat és a barátokat érintő ismereteket közvetít, valamint a környezetüket, vagy a családjuk és a lakóhelyük múltját ismerik meg általa. Az érdekessége miatt alkalmas már a kisiskolások körében is munkáltatásra. Az élmény, a személyes tapasztalat szenvedélyes gyűjtőmunkára ösztönzi a gyermekeket. Az adatok feltárása, összegyűjtése, aztán a rendszerezése, majd a bemutatása hozzásegíti őket ahhoz, hogy megtanuljanak kutatni, önállóan véleményt alkotni., és azt másokkal megosztani.

De nemcsak didaktikai, hanem fontos nevelési célokat is megvalósíthat a névtani gyűjtés, tevékenység, feladatmegoldás útján egy tanító. Ez lehet az önzonosság, az identitástudat alakítása, a családhoz, a szülőföldhöz kötődés megerősítése, a gyökerek, a múlt megismerése. Néhány példát idézek az elmondottak megvilágítására. Már az első osztályos gyermek számára is vonzó feladat a saját neve után kutatni: miért kapta ezt a keresztnévet, mit is jelenthet, kinek volt még ugyanez a neve a családban, milyen híres emberek viselték ezt a nevet stb. A néhány évvel idősebb kisdíákok összeállíthatja a családfát. Szomorú tapasztalatként éltem meg többször, hogy a gyermekek egy része a nagyszülei teljes nevét sem ismeri, nem beszélve távolabbi felmenőkről. Pedig fontos lenne ez a tudás, a sokat emlegetett érzelmi intelligenciát is erősítené. Talán még a szülők is szívesen együttműködnének ennek a feladatnak a sikeres megoldásában. És minden tanító képes arra, hogy további ötletekkel gyarapítsa a feladatok sorát. Az osztálytársak keresztnéve, az unokatestvérek, a szülők, a nagyszülők korosztályában a rokoni kapcsolatok feltérképezése, ez alapján a névdivat, a névgyakorosság megállapítása. Ugyanígy összegyűjthetik a felmenők, rokonok, családnevét, de a lakóhely jelenlegi és a korábbi utca-, intézményneveit, talán itt-ott még a város- vagy határrészek nevének gyűjtéséhez is talál segítséget a tanuló. A hasonló jellegű feladatok mind a magyarságtudatot, az elődök tiszteletét, a szülőföldhöz kötődést erősítik. Hiszen tisztelni, szeretni azt tudjuk, amit ismerünk!

A kompetencia alapú oktatás világában a névtani feladatokkal fontos területeket fejleszthetünk. A sok lehetőségből néhányat – véleményem szerint a jövőnk, a társadalmunk szempontjából igen lényegeset – emelek ki. Ilyen lehet a *szociális kompe-*

tencia fejlesztése, ugyanis az idézett gyűjtőmunkák erősítik az egymásra figyelmet. Például azzal, hogy a kisdíjak ugyanazon lépcsőházban vagy utcában élők nevét gyűjti össze, rendszerezi, ezáltal megismeri az ott élőket, és – remélhetően – köszönni is fog nekik! Ha csoportmunkában vagy egy közös projektben dolgoznak, akkor segíti az együttműködést. De a *kommunikációs kompetencia* is középpontba kerül: fejlődik a gyerekek kérdéskultúrája, a személyek megszólításának és említésének a gyakorlása folytán a viselkedési normát tanulják meg. Egy-egy környezetre vonatkozó névtani feladat kapcsán a diákokban megerősíthetjük a tiszta környezet utáni igényt, a *környezettudatos* magatartást. A 8–10–12 éves gyerekekben egész életükre meg lehet alapozni azt a gondolatot, hogy a környezetszennyezésbe beletartozik a nyelvi környezetszennyezés is. A helyesírási hibával leírt üzletnevek (erre szívesen vadásznak a gyerekek), a magyar ember számára érthetetlen intézmény- vagy márkanevek, mind a legnagyobb kincsünket, a magyar nyelvet károsítják. Pozitív megközelítésből kiindulva is ráirányíthatjuk a figyelmet a tiszta nyelvi környezetre: nem a hibát, hanem a szépet, az esztétikailag kifogástalant, az értéket kerestetjük meg. Hirdethetünk egy versenyt számukra a hangzásában, tartalmában legszebb, legérdekesebb magyar márká-, utca-, intézménynév megtalálására.

A fentiekben azt igyekeztem bemutatni, hogy a névtani feladatok érdekességük folytán nagymértékben segíthetik a tanulás folyamatát és fejleszthetik a különböző képességeket. Természetesen nem feledkezhetünk meg arról, hogy a névtan egy nyelvtudományi terület, tehát az anyanyelv fejlesztésére szintén kiválóan alkalmas. Már első osztálytól kezdve alakítja a tulajdonnév fogalmát, hiszen az olvasókönyv szókincsének jelentős hányada e kategóriába tartozik. Később szókincsfejlesztési gyakorlatként gyűjtethetünk állatneveket vagy személy- és helyneveket tartalmazó közmondásokat, szólásokat. A szófajtan területén a főnév fajtáinak megértéséhez a gyerekek által gyűjtött nevek jó példákat nyújthatnak. A jelentéstani, alaktani ismeretek elmélyítésére, a helyesírás gyakorlására szintén felhasználhatjuk a névtan kínálta lehetőségeket. Még akár egy kis nyelvtörténetet is vihetünk a tananyagba: a hangrend és az illeszkedés tanításakor a településnevek helyhatározó ragjának a megfigyelése segítségével (Győrben, de: Szilban). A mesék névadási indítékainak „magyarázata” fejlesztheti a gyerekek fantáziáját, az értelmezésként alkotott szövegeik pedig a fogalmazási készségüket.

A *szótárhasználatot* – tapasztalatom szerint – szeretik a gyerekek. A 4–6. osztályosok már élvezettel búvárkodnak, bonyolultabb feladatokra is szívesen vállalkoznak. A különböző szótárak használatára is rá kell nevelnünk az ifjúságot. (Nyilván, az internetes keresés, szótározás is megfelelő lehet, ha megbízható!) Több hasznos, a névtanhoz kapcsolható szótár és enciklopédia jelent meg napjaikban. Ezek nemcsak a szótározási gyakorlatot fejlesztik, hanem ugyanakkor rengeteg új névtani ismeretet közvetítenek, és a gyűjtőmunka forrásai is lehetnek. (Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára; Ladó János–Bíró Ágnes: Magyar utónévkönyv; Fercsik Er-

zsébet–Raátz Judit: Keresztnevek enciklopédiája; Hajdú Mihály: Családneveink enciklopédiája; A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára).

Arra a kérdésre, hogy kell-e a kisgyermeknek névtani ismeret, tudás, egyértelműen igennel kell válaszolnunk. Hiszen a névtan érdekes, ennél fogva a kiskölkölést is ismeretszerzésre motiválja. A névtan sokrétűsége, a különböző ismeretek közötti összefüggések felfedezése támogatja a tanulás folyamatát, de eközben gyakorolja és fejleszti anyanyelvét, és a tapasztalatai, élményei folytán erősebben kötődik a hagyományokhoz, a környezetéhez. Tehát névtanhoz kapcsolódó tevékenységek mind a tanítást, mind pedig – ami ma talán még fontosabb – a nevelést segíti.

Összegezve megállapítható, hogy a tanítóképzésben a névtan önálló tantárgyként való oktatásának csak előnyei vannak. Kedvet ébreszt a kutatáshoz, a környezet, a múlt megismeréséhez, komplex tudást kíván meg a kutatótól, ebből következően egységes, összefüggésekben való látásmódot alakít ki. Eközben elmélyíti a nyelvtani ismereteket, tudatosabbá teszi a nyelvi szerkezetekről, nyelvi képekről, nyelvtörténeti jelenségekről kialakult ismereteket. A névtani adatok megértéséhez a hallgatónak tágas, nyitott, folyton bővülő művelődéstörténeti tájékozottságra van szüksége. A műveltség, a múlt, a hagyományok ismerete – a pedagóguspályán nélkülözhetetlen – toleráns magatartást eredményez. Hosszan lehetne még sorolni a névtan megismeréséből következő sok-sok pozitívumot, de talán az első helyre a tanítás minőségének emelkedését kell tennünk. A gyűjtő- és rendszerező munkából származó sok tudás és tapasztalat megkönnyíti az anyanyelv elsajátítás folyamatát, az irodalmi művek, a történeti mondák értelmezését. Egy pedagógusképző intézmény legfőbb célja – főként akkor, ha névadójául Apáczai Csere Jánost választotta –, éppen a jó tanító kiművelése kell, hogy legyen.

Napjainkban azt tapasztaljuk, hogy fiataljaink egyre kevesebbet tudnak a múltunkról, a kultúránkról. A névtan pedig – mint megkövült művelődéstörténet –, kiválóan alkalmas magyarságtudatunk, önazonosságunk, az anyanyelvünk-höz való ragaszkodásunk erősítésére.

NEVELÉS, KÖNYV, POLITIKA (1945-1956)

GERGELY FERENC

„Ment-e a könyv által a világ előbb?”

(Vörösmarty Mihály)

Ez, és ennek tágabb értelmezése az emberiség írott története során ismételten töprengésre készítette a bölcseleket.¹ A válaszok mind a mai napig ellentmondóak: pesszimisták vagy bizakodók. Ami vitathatatlan: a kommunikáció az emberré válás folyamatának szerves része, lendítő ereje, nélkülözhetetlen feltétele volt. Ennek formái és eszközei gazdagodtak az idő múltával (testbeszéd, hang, kép, írás stb.). Csak a hangsúlyok tevődtek át az adott kor szellemiségétől befolyásoltan. Az elvont gondolkodás képességének kibontakozása, a városi életforma (termelés, kereskedelem, kormányzás) az i.e. 6000-3000 között kikényszerítette az írást és szűk társadalmi körben az olvasni tudás elsajátítását. A könyvek² és olvasóik száma csekély volt, a könyvtárakat is csak az avatottak látogatták. Az i.e. 2. századtól beszélhetünk a mai értelemben vett könyvről. A középkor kezdeti századait a szóbeli és a vizuális kommunikáció uralta. Egyedül Bizánc képviselte a folytonosságot. A középkori városi élet fellendülése, a polgárság anyagi gyarapodása és nyomában a növekvő kulturális igények a 15. században megteremtette az általános feltételeit a könyv gyors és viszonylag olcsó előállításának. A 14. században egész Európában elterjedt papír és Gutenbergék szellemi erőfeszítései meghozták a várt eredményt. A nyomtatott könyv elindult hódító útjára. Hazánkban a döntő lépést Hess András tette meg a *Chronica Hungarorum* 1473-ban történt kiadásával.

A könyvnek többféle meghatározása ismert. Az UNESCO³ szerint a könyv *„Olyan szövegből és ábrából álló, fizikai (papír) információbordozójú, nem periodikus (irodalmi vagy szakmai célú) publikáció, amely 49 vagy több oldalból áll, terjedelmi szempontból a borítót nem számítva. A könyv nyomdaipari sokszorosítással előállított tömegtermék.”* A Magyar Nyelv Értelmező Szótárában a következő meghatározás olvasható: *„Nagyobb terjedelmű szellemi alkotás vagy több kisebb írásművet magában foglaló írott vagy nyomtatott íveknek, leveleknek egyik szélükön tartósan összefűzött egysége, amelyet rendszerint boríték, fedél véd... olyan élet, lélek megnyilatkozás stb., amelyben nincs titkolni való, amelyhez mindenki hozzáférhet, mint szellemi alkotás, különösen, mint a nevelés, a művelődés eszköze.”* Átvitt, irodalmi értelemben: *„Az élet, a természet, a történelem könyve: maga az élet, a természet, a történelem, mint a reá vonatkozó ismeretek, vagy a belőle levonható tanulságok foglalata.”⁴*

Mi úgy véljük, a könyv a világ megismerésének, a közösségi összetartozás erősíté-

sének, az ember bonyolult létezésének és társadalma gondjaival, bajaival, örömeivel és sikereivel való azonosulás egyik eszköze, az egyén és a közösség érzelmi és értelmi gazdagodásának forrása, az esendő emberi emlékezet támasza, az eliramló múlt őrzője, s a jövő egyengetője, a transzcendens és a földi világ kapcsolatának bizonyítéka, szolgálója az emberi faj fennmaradásának.

A könyv lehet áldás, de átok is. Képes építeni és rombolni, felemelni és sárba taszítani, használni és ártani, nemesíteni és nemtelenné tenni. Lehet fel-, és lehet kihasználni. Lehet a gyógyítás, ugyanakkor a halál eszköze is. Az, hogy ki (kik), mikor, mire használják, használhatják, az egyén, a társadalom és a mindenkori állam uralkodó elitjének közös, de nem azonos mértékű felelőssége. A demokráciákban döntően a könyv építő hatásai érvényesülnek, míg a diktatúrákban az 'ordas eszmék' terjedésének, híveik mozgósításának szolgái. A Biblia és a Mein Kampf köré sorolhatjuk, az árnyalatokról sem feledkezve meg, a könyv évszázadainak természetét. Az első a szeretetet és a békét, a második a gyűlöletet és a tömegmészárlás szükségességét hirdeti, dicsőíti. Az olvasó ember szabad választási lehetőségét lehet korlátozni, volt is, van is erre példa és élő gyakorlat, de a 'kiskapuk' mindig fellelhetők. A 'totális' lélekmérgezés kísérletei az emberiség történelme során sohasem jártak a kívánt sikerrel. Az életösztönrel párosult érdekek végül is mindig győzedelmeskedtek a gyűlöletre építő erőszak felett.

Tárgyunk, a szovjet befolyási törekvések a magyar kulturális életbe, megköveteli a 'példakép' gyakorlatának tömör bemutatását. Szerencsénkre Jörg Baberowszki döbbenetes erővel ábrázolja a szovjet kulturális forradalomnak ezt a területét is.⁵ *„Am az új ember nemcsak tiszta volt (ti. az előzőekben a testkultuszról ír), hanem egyszerűs mind olvasott is, könyvekkel vette körül magát, és mindent elolvasott, amit a párt megengedett neki. A bolsevik vezetők egy percig sem kételkedtek benne, hogy a szovjet birodalom lakosságát a biztos romlásba taszítaná, ha hagynák, hogy a piac döntse el, hogy mit olvashat a nép. A bolsevik elit felfogása szerint a könyv nevelőeszköz a diktatúra kezében... A Szovjetunió történetének korai szakaszában a könyvgyűjtés és regényolvasás közmegegyezés tárgya volt. Olvasni nem élvezetből kellett... A könyv nem lehetett más, csakis tudományos érdeklődés tárgya... arra is szükség volt, hogy eltüntessenek minden olyan olvasmányt, amely konkurenciát jelentett... A húszas évek végétől kezdve Szovjetunió-szerre rendre kifosztották a könyvtárakat, a könyveket elégették vagy másféleképpen semmisítették meg...”*

A magyar kommunisták és támogatóik ezt a példát igyekeztek követni a szovjet illetékesek hathatós támogatását élvezve, időnként éles bírálatuk terhe alatt görnyedezve.

A könyv hasznosítása a régi, burzsoá rendszer gyökeres felszámolására irányuló kultúrforradalmi-agitatori hajszában részben könnyű, másrészt nehéz volt. Könnyítette a kommunista kultúrpolitika irányítóinak és végrehajtóinak dolgát az emberekből kiölhetetlen információs éhség. Tanulni, szórakozni, sírni és nevetni kí-

vántak, különösen a 2. világháború borzalmai után. Kitorölhetetlen irodalmi élményeik voltak, kedvelt külföldi és magyar szerzőik, akiknek a műveit kisebb-nagyobb magánkönyvtáraikban (könyvespolcaikon) őrizték, s hagyományozták utódaikra. Tudományosan megalapozott, vagy csak ösztönös kritikai érzékkel rendelkeztek, ennek alapján válogattak. Ugyanakkor alkalmazkodniuk is kellett a kibontakozó új politikai rendszerhez és ennek kulturális törekvéseihez, legalábbis látszólag. A felszabadultakat, a feltörekvőket, a törtetőket és a helyezkedőket a megfelelni vágyás sarkallta. Irodalmi 'érdeklődésüket' ez valamilyen mértékben befolyásolta. És, koránt sem utolsó sorban, az előző politikai rezsim kártékony egyoldalúságai jogos felszámolásának igénye is hatott a könyvekhez való viszonyuk alakulásában, alakításában.

A gondolat, a közlendő felmerülésétől annak könyv formában való terjesztéséig hosszú volt az út. Elő kellett állítani hozzá a papírt számtalan minőségben, egyre növekvő mennyiségben hazai papírgyárakban, vagy beszerezni importárúként. Kelltek hozzá nyomdák, szakemberek, egyre tökéletesebb termékek előállítására alkalmas gépek, gépsorok, kiadók, tőkés vállalkozók, akik üzletet láttak a könyv termelésében, árusításában, és alkotók: tudósok, írók, képzőművészek (illusztrátorok) lektorok, szerkesztők, reklámügynökségek, szakemberek (könyvügynökök), kritikusok. A sikerben, kudarcban egyaránt kiemelkedő szerepe volt/van a könyvkereskedőknek, a könyvkereskedelmi hálózatoknak. Általában a kiadást, vagy csak egyes műveket támogatók között megtalálhatók: magánemberek, vállalatok, alapítványok, egyházak, tudományos intézmények (akadémiák, egyetemek stb.) és az állami költségvetés. Ez utóbbi piactudományi körülmények között szerény, tervgazdasági viszonyok között szinte kizárólagos. A piac felvevőképességének ingadozásai befolyásolták a termelést: a mennyiségét és a minőségét egyaránt. Az állami költségvetésnek is reagálnia kellett a kereslet-kínálat hullámozására a mindenkori kormányzat helyzetmegítélése alapján. Az egész könyvüzlet alapját természetesen a fogyasztók, az olvasók képezik. A fogyasztókat pedig számtalan tényező 'állítja elő' a családoktól a pedagógusoktól át a termelésben való sikeres szereplés kényszeréig. A könyvekben rejlő információk megfejtésének képessége az olvasás elsajátításától a szövegek mélyrétegeibe való elmélyült szövegelemzésig terjedő skálán ábrázolható. Az írás-olvasás megjelenésétől kezdve nem lineáris fejlődést mutat e két képesség birtoklása. Az olvasók tábora is csak a polgári társadalom széleskörű kibontakozása nyomán bővült jelentősen (16-18.sz.), és vált nélkülözhetetlenné a 19. sz. második felére. De még ez sem jelentette azt, hogy az általánosan kötelező népoktatás bevezetését követően a felnövekvő nemzedékek tagjai, társadalmi hovatartozásuktól függetlenül, az értelmes olvasás készségével fejezték be tanulmányaikat. Tudjuk, a funkcionális analfabetizmus mai életünknek is egyik szomorú kísérő jelensége. Az emberek jó része olvas... de nem érti, hogy mit!

Ezért érdemes (remélem) a világ és a magyar visszaemlékezés-irodalom néhány példájával illusztrálni, milyen változatos módon formálódik az emberek könyvekhez

való viszonya, mi minden segíti elő, ill. gátolja a könyvek (a kultúra) terjedését, hatásának kiterjedését, elmélyítését.

Családi légkör és az olvasás hangulata. *„Anyám olvasott, Apám is olvasott – írja Benedek István –, de az ő olvasása 'dolgozás' volt. Mindig dolgozott, eszmélésemtől haláláig alig láttam másként, mint dolgozva. Vagy írt, vagy olvasott, vagy diktált... Vasárnaponként néha eljárt kirándulni, de amint bazaérkezett, nyúlt a könyv után. – Ez a munkatempó átragadt az egész családra, nálunk mindig mindenki el volt foglalva a maga dolgával, beszélgetésre csak ritkán került sor. Nem is igen ismertük egymást... őszintén hittük, hogy semmi sem lehet kedélyesebb, mint ha a lakás négy sarkában négyen olvasnak... Lehet, hogy igazunk volt...”*⁶ A. P. Csehovnak sokat köszönhetünk a könyv és az emberek kapcsolatáról. Az Egy ismeretlen elbeszélése c. írásából egy 'könyvfaló' képe körvonalazódik. *„Meggyújtottam a lámpát és néhány gyertyát a szobájában, ő pedig karosszékbe ült, lábát egy másik székre tette, és ilyképpen kényelembe helyezkedve olvasásba merült. Csaknem minden nap hozott magával új könyvet, vagy az üzletből küldtek fel újdonságokat, s az én szobámban halomszámra hevert a sok kiolvasott és eldobott könyv, oroszon kívül még három nyelven. Hibetetlen gyorsan olvasott. Azt tartja a közmondás: 'Mondd meg mit olvasol, s én megmondom ki vagy!' Ez talán igaz is, csak nem az Orlov esetében: nála nem lehetett eligazodni. Összeolvasott ő a világon mindenfajta könyvet: volt ott filozófia, könnyű francia regény, politikai gazdaságtan, pénzügytan, modern költészet, még a Poszrednyik⁷ kiadványai is, s mindezt egyforma gyorsasággal falta, s mindig ugyanazzal az ironikus kifejezéssel szeme körül.”*⁸

A család, a szülők kitüntetett szerepét az olvasóvá nevelés folyamatában a visszaemlékezések is bizonyítják. Lohr Ferenc édesanyja tanítónő volt, szeretett olvasni. Férje arra kérte, keressen ki intelmeket a Gondolatok könyvéből, hogy azokból néhány sort, ornamentikával keretezve, fölfesthesse a gyermekszoba falára. Anyja maga fogalmazta meg a szöveget, amely így hangzott: *„Isten a szeretet, / házunk az ottbonunk, / melegítse szívünk, / ész a világosságunk.”* Ezt ők, gyerekek, nem csak helyesen olvasva, de visszafelé is hajtogatták. Nem csoda, hogy már tudott olvasni, amikor megkezdte iskolai tanulmányait.⁹ Kacsó Sándor kisgyermekkorában (19.sz. első fele, dereka) *„Az iskola nem volt népszerű a falusiak között. Sok volt a szülők között az analfabéta, mégis megvoltak, boldogultak.”* Az ő édesapja a 'pennás emberek' közül való volt – szerencséjére. Fantáziáját „sok mesemondással” munkálták ki. *„Annyi mesét tudtam – írja –, hogy ha megkérdezte valaki, habozás nélkül vágtam rá: Százat.”* Így vált Kacsó Sándorból neves újságíró, a Brassói Lapok munkatársa.¹⁰ Kováts István is akkor gyerekeskedett, amikor még csak az ment iskolába, aki akart. Ő már kilencéves korában a kenyérkeresők taborát gyarapította. Ezzel együtt vonzotta a betű, a könyv, a benne feltáruuló világ. Áhítani lehetett, beszerezni annál nehezebb. Szegeden – írja önéletrajzában –, nem volt könyvkereskedés, csak egy könyvkötő, aki az „oskolakönyveket” árulta. Tudományos műveket nem le-

hetett kapni, ponyvát annál inkább. Összegyűjtött belőlük húszat és egybekötötte. *„Ez volt a család legelső könyvtára. 1832-ben e könyv ritkán volt otthon, vitték mindenfelé az atyafiak és jóbarátok. . .”* 1838-ban már nem volt meg, tulajdonosa viszont már a „jobbak és a tudományosabbak” után vágyódott. 1836-ban jelent meg A magyar gyász c. könyv, amely „igen kapós” volt. Két húszasba került, ami a szegényeknek drága volt: *„Pedig hát – sóhajt emlékiratában Kováts –, sóvárogtunk érte.”*¹¹ Normai Ernő, aki kilencévesen már sokat olvasott, barátaitól kapta, és a városi könyvtár (Budapest) ifjúsági osztályától szerezhette be megkívánt olvasmányait.¹²

A ritka tehetségű Goldziher Ignác szerencsésebb körülmények között eszmélt. Apja minden prágai utazása alkalmával hozott kisfiának értékes zsidó könyvet. Ötéves korában már „komolyan” áttanulmányozta a Biblia eredeti szövegét. Életműve igazolta az atyai gondoskodást.¹³ A változatos életű Megyery Sáriban is a mesék ébresztették fel az egész életén át tartó olvasási vágyat. Édesapja séta közben görög-latin regéket, mitológiai legendákat, Shakespeare-vigjátékok és Wagner-operák történeteit mesélte neki. Nem csoda, ha a korabeli 'hivatalos' ifjúsági regényeket, mint 'fércműveket', elhárította megától. Kivételt a Mici Mackó utazása c. könyv képezett.¹⁴ A Zolnay-testvérek is idegenkedtek a szokásos ifjúsági művektől. Ezeket a ponyvák helyettesítették, melyeknek hőse Nick Carter volt, a mai krimik őse a maga vadnyugati és detektív történelmével. Ezek habzsolását a szülői tilalom sem tudta gátolni. Ezt a feladatot a középiskolai és egyetemi évek vállalták magukra. Zolnay László életműve a bizonyíték rá: sikerrel.¹⁵ Haraszi Sándort az első két évben főreál iskolai tanulmányai annyira igénybe vették, hogy más könyv alig jutott a kezébe, kivéve a Nick Carter regényeket, amelyekkel utcai játszótársai látták el – bőven. Diáktársaitól pedig Jókait, Mikszáthot, Vernét, May Károlyt, Gárdonyit kapott kölcsön. Olvasta a Zászlónk c. ifjúsági lapot, verseket viszont csak ritkán. Petőfihez, Arany Jánoshoz csak a kamaszkor végén jutott el. Ady Endre Vér és arany kötete magával ragadta. Órakereskedésben megtárgyalták, hogy ki mit olvas. Így került látókörébe Rousseau, Voltaire, Carlyle.¹⁶ Voltak, vannak olvasók, akik már fiatalon céltudatosan vették kézbe az irodalmat. Segítségével is készülve választott életpályájukra, kutatva az érvényesülés, a siker titkát. Újpetery Elemér is ezek közé tartozott. Vonzotta a külügyi pálya. Már elemistaként sokat olvasott. Minden érdekelt. Ebből a mindenből emelkedett ki a történelem és a földrajz. E két tárgyhöz kapcsolódott három nyelv elsajátítása: a német, a francia és az angol nyelveké. Birtokukban, „falta a könyveket”, behatóan ismerkedve az utolsó pár száz év történetével: Machiavellitől Bismarckig. Nem volt megerőltető bekerülnie a Közgazdaságtudományi Kar külügyi és közgazdasági szakára.¹⁷ Kolozsvári Grandpierre Emil így ír erről: *„Kamaszkoromtól kezdve mobón olvastam a karrier-regényeket, az irodalomból szívtam magamba a közvetlenül meg nem szerzett tapasztalatokat, amelyekre egész lényemben szomjaztam. E regényekben a trükköt, a fogást, a siker tudományát kutattam, meg akartam tanulni, hogy érkezzek be, hogyan érvényesüljek, ha majd kilépek az életbe.”*¹⁸

Csehov főkertésze *„Nagyon okos, jóságos, köztiszteletben álló ember volt. . . Tu-*

dott oroszul, svédül és németül, sokat olvasott ezeken a nyelveken, és semmivel sem lehetett nagyobb örömet szerezni neki valamilyen könyvújdonságnál, vagy esetleg egy kiadós eszmecserével, például Ibsenről.”¹⁹ Oates Luxusvilág c. művének egyik szereplője ennek pont az ellentéte volt. „A legostobább, a legönteltebb, a legcsúnyább, életjáradékból élő özvegy teljesen levette lábáról Nadát, egyszerűen mert – képzeljék csak –, sose olvasott Thomas Mannt, sose hallotta a nevét, és a leghalványabb jelét se adta, hogy sajnálja ezt a veszteséget.”²⁰ Nem így Csehov Eskiüvő előtt c. írásának vőlegénye, aki leendő arájától kérdezte: „Hogy aludt? Tudja, én egész éjjel le nem bunytam a szemem. Zolát olvastam és magáról ábrándoztam. Olvasott maga valamit Zolától? Valóban nem? Jaj, jaj! De hisz ez vétek! Egy tisztelőmtől kaptam. Csuda sikkesen ír. Magának is odaadom, olvassa el.”²¹ Nem tudjuk, hogy a menyasszony megfogadta-e N. tanácsát.²² Annesa, Garzia Deledda hőse viszont szófogadó volt. „Annesa nem volt sem tudatlan, sem ostoba: eljutott a negyedik osztályig, s utána is sok mindent olvasott: Paulu összes könyvét. A férfi kiváló tanítónak bizonyult. Megtanította mindenre, amit ő tudott, vagy azt hitte, hogy tud. Megmutatta a lánynak a csillagokat, elmagyarázta az ember eredetét, a villámlás és a dörgés mibenlétét: izgalomba hozta a szerelmes regények meséjével, s még arról is meggyőzte, hogy nincs Isten. – Annesának volt két-három regénye gyermekkorából, a legféltettebb kincsei közt őrizte, olyan rongyosak és sárgultak voltak, mint a bibliák, amelyeket nemzedékek forgattak. Jóformán kívülről tudta ezeket a szerelemről és fájdalomról regélő történeteket, olyanok voltak, mint a családi lepedők.”²³ Paulunak szöges ellentéte volt az a pedagógus-típus, amelyet Csehov így jellemez a nyugdíjas naplóját idézve: „Pedagógusaink óva intik tanítványainkat attól, hogy a regény- és újságolvasással töltsék az időt, mert az elszórakoztatja és elnyomja a figyelmüket a tanulástól. Különbösen is a regény is, az újság is haszontalan dolog. De hogyan kövessék a tanítványok oktatásukat, ha azok maguk is sok időt töltenek újság- és regényolvasással? Vízet prédikálnak és bort isznak? Én e tekintetben tisztán állok: van vagy harminc éve, hogy nem olvastam egyetlen könyvet vagy újságot sem.”²⁴ De ő foglalta össze a különféle lelki alkatú: a szangvinikus, kolerikus, flegmatikus és melanholikus olvasók jellemzőit is.²⁵ A példák számát sorolhatnánk, hazait és külföldit egyaránt. Csak reméljük, hogy ennyi is jelezte: a könyvekhez számtalan út vezet, s a velük kapcsolatos magatartás is sokféle. Nincs szoros kapcsolat az emberek anyagi helyzete és a könyvek által megszerezhető ismeretek, élmények iránti vágy között. A maga idejében helye van a Mici Mackóknak, a Nick Cartereknek, és a könyvek megszerettetői között sem első helyen állnak a pedagógusok. Sajnos azok, akikkel nem tudták megszerettetni a könyvet, az olvasást, sőt elriasztották ettől a forrástól, élvezettől – nem írtak visszaemlékezéseket. Ezért a párhuzamosan futó folyamatot nem tudjuk bemutatni, csak utalhatunk annak létre.

1944-ben, a 2. világháború utolsó évében, mindenki védte, ahogyan csak tudta életét, vagyonát, könyveit. A belőlük merített erkölcsi erő is segítette a túlélést. A hön

várt béke, egy emberibb társadalom felépítésének lehetősége minden erő megfeszítését követelte. Kitüntetett szerepet kellett játszania a demokratikus kultúrpolitikának is. Ez pedig csak a múlt alapos ismerete, jelenlétének tudomásul vétele és hasznítása útján lehetett sikeres. Lássuk, mi történt valójában!

Mielőtt rátérnénk ennek vázolására, Kovács Máté kitűnő tanulmánya²⁶ segítségével röviden összegezzük a két világháború közötti korszak törekvéseit, eredményeit és fogyatékosságait, tehát azt az örökséget, amellyel az új rend építőinek számolnia kellett. A községek mintegy 2/3 részében nem volt közkönyvtár. A cenzúra (főügyészségek) 25 év alatt 500 magyar nyelvű prózai mű, és több mint száz verseskötet megjelenését akadályozták meg. A postai szállításból kb. 2000 magyar és idegen nyelvű könyvet, és több száz újságot, folyóiratot zártak ki. Az országban mintegy 100 kiadó működött.²⁷ A könyveket 528 könyvkereskedés árulta: 192 Budapesten, 336 vidéken. 1914-ben 1261 nyomdában 7172 nyomdász, 1922-ben pedig csak 600 nyomdában 3639-en bábáskodtak a könyv születésénél. Kapacitásuk egy része folyamatosan kihasználatlan maradt, ami rányomta bélyegét a nyomdászok szociális helyzetére. Trianon következtében egyetlen papírgyára maradt az országnak, Diósgyőrben. A '20-as években a hiány megszüntetésére egy sor cellulózgyár létesült.²⁸ 1913-ban 2377 kiadvány jelent meg. Az átmeneti visszaesést követően 1925-től 1940-ig évi 3000-3500 körül mozgott ez a szám. A ponyva volt a tömegolvasmány. 1938-ban 415-öt 4,8 millió példányban adtak el, tehát a szépirodalmi művek csoportjába sorolt művek mintegy 30%-a, és a példányok 70%-a ponyvát tartalmazott. Valóban tudományosnak minősíthető mű alig került a könyvpiacra. A tankönyvek kis példányszámban jelentek meg és drágán lehetett ezeket megvásárolni. A szomszéd népek irodalmából alig fordítottak magyarra.

A kulturális ellátottság igen aránytalan volt a főváros javára. Budapest az ország népességének mintegy 18%-át tette ki, ugyanakkor az országos átlagnál négyszerre jobb kulturális ellátásban részesült. A városi könyvtárak 50 vidéki városban majdnem félmillió lakosnak biztosították a művelődést. A korszak kultúrpolitikája fontosnak tartotta a népkönyvtárak újjászervezését. Ezek, szegényes és csekély könyvállományuk miatt, nem töltötték be hivatásukat. Ezeken igyekezett segíteni az 1935-ban indított vándorkönyvtár-akció. A népkönyvtárak száma 1935 körül 1629 volt, a Földművelésügyi Minisztérium gazdakönyvtárai pedig ugyanebben az időben „több mint 1500-zal” gyarapodtak. *„Az ország 6 évesnél idősebb és írni-olvasni tudó lakosságát figyelembe véve, 1000 lakosra csak mintegy 60-65 népkönyvtári kötet jutott. Lehetőség volt, ha szigorú korlátok között is, baloldali – kommunista, szociáldemokrata – művek megjelenetésére.”*²⁹ Tovább fejlődtek a szakszervezeti könyvtárak, csupán a szegényparasztság maradt szellemi táplálék nélkül. Az egyházak, történelmi családok, bibliofilek és oktatási intézmények pótolhatatlan kiadványok tízezreit birtokolták, gondozták és bocsátották az érdeklődők rendelkezésére. Ezek is szerves részét alkották a magyar nemzeti könyvállománynak. Értékük pénzben szinte kifejezhetetlen. Ide vonhatjuk az elszakított országrészekben maradt

könyvtárak anyagát is. Nem szabad megfeledkeznünk a családok, az alkotók (tudósok, művészek, oktatók) házi könyvgyűjteményeiről sem, amelyek – alkotók esetében – munkaeszközként, kulturális ritkaságokként (dedikált példányok, kéziratok stb.) könyvelhetők el. A front közeledtével ezek további sorsa is bizonytalanná vált.

Azt, hogy a bombázások, a hadműveletek, a kiürítés/elnéptelenítés, a német, majd a szovjet megszállás, a nemzeti vagyon egy részének nyugatra hurcolása, a német katonák rablása és a szovjetek zabrálása, a magyar lakosság egy részének ilyen irányú közreműködéséről nem is szólva, a hazai könyvkultúrában és iparban (termelésben) tételesen és aranykoronába átszámítva milyen kárt okozott, ma sem tudjuk, s már remény sincs arra, hogy annak teljességéről hitelt érdemlő képet kapjunk. A 35 milliárd aranypengőre becsült veszteségben, amely 40 éven át fedezte volna az állami kiadásokat, benne van a könyvtermelés, a könyvtárügy egészének 'megtizedelése' is.³⁰ Alkotók (Radnóti, Szabó Dezső... összesen 72-en), kiadók, nyomdák, könyvtárak munkásai, könyvtáros szakemberei pusztultak el, papírgyárak, nyomdák épületei, berendezései (gépei) semmisültek meg, szenvedtek kárt, az épületek úgyszintén megsínylelték a háborús eseményeket. Nem kevés helyen a könyvekkel, újságokkal, folyóiratokkal tüzeltek. A harcoló, kimerült és elkeseredett katonák közönyösen szemlélték a könyvek pusztulását. Erre a feladatra kiképzett alakulatok végezték az értékek – vállalati részvények, értékes műtárgyak, festmények, szobrok, könyvek stb. – gyűjtését, a Szovjetunióba szállítását. Teljes képünk ma sincs erről a veszteségről. A rendelkezésre álló adatok szerint 135 magángyűjteményből 80 ezer tárgyat tulajdonítottak el. Ezek egy részét már útközben elkótyavetyélték. A zsákmány között volt pl. a sárospataki református könyvtár 136 kötete. A politikai gesztusként időközben visszakerült kötetek száma és értéke sejteti: nem került vissza minden kulturális érték.³¹ Minderről levéltári forrást nem találtunk.

Az élet újraindítása ezernyi feladatot rótt a magyar társadalomra. A könyv, az olvasás sokdrangú volt ezek között. A politikai élet régi-új szereplői programjaikban általában szóltak a kulturális életről, a közoktatás általuk kívánatosnak tartott alakításáról. A könyvtermelésről, a könyvtárügyről, a könyvterjesztésről ezek a dokumentumok említést sem tesznek.³² Ám a harcokat követően mindenki igyekezett számba venni megmaradt tulajdonát, vagyonát. Ezek közé tartozott az alkotó értelmiségiek körében elsősorban a könyvállomány. Intézmények esetében is ez volt a helyzet (színházak, rádió...). A végrehajtó hatalom központi szervei úgyszintén tudni akarták, milyen tárgyi és személyi feltételek mellett fognak hozzá az irányításuk alatt folyó munkának (minisztériumok, országos főhatóságok). Ezért nem tudjuk mire vélni, megnyugtatóan értelmezni Szabó András Endre megállapítását: „*Éveken át szóba se került a könyvek adatainak összeírása.*”³³ Kovács Máté hallgatását sem tartjuk indokoltnak, hacsak mindketten nem arra gondoltak, hogy a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) a kormánytól (a Minisztertanácstól) nem kapott hivatalos megbízást (utasítást) e munkálat országos és szakszerű elvégzésére.³⁴ Vagy arról volt szó, hogy a béketárgyalások előkészítése során ez a veszteségi tétel „jelentékte-

lennek” bizonyult? Nagyobb a valószínűsége annak, hogy a szerzők kényszerűségből (?) alkalmazkodtak a kádári konszolidáció követelményeihez, hallgatva az ún. ’tabu témákról’, bőven részletezve az eredményeket, éppen csak érintve a problémákat.

Mindez nem befolyásolta a politikai pártokat abban, hogy versengjenek a politikai céljaik eléréséhez nélkülözhetetlen tömegek, döntően a munkás- és paraszttömegek kulturális ’forradalmának’ elősegítése terén is. Tömegbázisuk szélesítése, erősítése megkövetelte ezt. A Magyar Kommunista Párt (MKP) a szovjet modell nyomán a hazai viszonyok szerény ismeretében kezdte el működését a koalíciós kormányzás lehetőségeinek kereteit feszegetve. A vezető politikusok, így Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter is – politikai szempontból indokoltan –, a sajtónak adott nyilatkozataiban is hangoztatta: a magyar államot és Magyarországot „*úgy a Szovjetunióhoz, mint a többi nagybatalomhoz és a környező államokhoz is őszinte barátság fűzi*”. A legsürgősebb feladat – a tiszta demokráciára való átnevelés érdekében –, hogy meg kell szervezni a könyv-, a folyóirat- és a sajtócserét. A legkézenfekvőbb lehetőségként a szovjet irodalom megismertetését jelölte meg a miniszter.³⁵ Ennek jegyében talán a legtöbbet a „hadrakelt Vörös Hadsereg” lapja, az Új Szó tette, de – számos sajtótermék között – a Magyar Könyvszemle is kivette ebből a részét, amikor 1945-ös számában szembeállította a budapesti német könyvharácsolást és a Moszkvai Lenin Könyvtár békés, alkotó légkörét.³⁶ Ezt a folyamatot az 1946 augusztusáig tartó infláció, valamint a Szovjetunióban mutatkozó liberális megnyilvánulások, s a velük szembeni erőteljes kultúrpolitikai lépések fékeztek. A könyvkiadás válságba jutott, a kultúrpolitikai igény, a könyvek előállításához szükséges anyag (papír) és a nyomdaköltség árának rohamos emelkedése kibékíthetetlen ellentétbe került. Mindenki panaszkodott: kiadók, nyomdák, kereskedők, s a szerzők nevében az újságírók. A Kis Újság írta: A könyvkiadás „*amelynek rejtelmes berkeiben mindig is tájékozatlanul... botorkált az író, akinek könyvén meggazdagodott a könyvkiadó, a könyvvügnök, a könyvkereskedő, csak éppen maga az író nem gazdagodott meg Magyarországon soba és semmi körülmények között*”.³⁷ A némi késéssel megtartott első szabad, demokratikus Ünnepi Könyvnap termése azt mutatta: az írók, ha nyomorogva is, de írtak. Nem mind, nem elsősorban a demokratikus élet első lépéseiről, de a múlt keserűségei, az üldözöttség borzalmairól, az ’ordas’ eszmék elleni fellépésekről igen. A kommunista Horváth Mártonnak nem volt igaza, amikor ezt harsogta: „A művészeknek nincs új mondanivalójuk az új Magyarország számára”. Miként az sem igazolható, hogy minden író lelkesen alkotott.³⁸ Az Új Szó riportere magabiztos egyoldalúsággal idézte a könyv ünnepének hangulatát. Úgy látta, nagy érdeklődés mutatkozott a Szovjetuniót ismertető könyvek iránt. Tapasztalata szerint a legkeresettebb könyvek között volt V. I. Lenin Marx Károlyról szóló kötete, J. V. Sztálin A dialektikus és történelmi materializmus, valamint a Leninizmus alapjai c. könyve. Karpinszki Hogyan kormányozzák a Szovjetuniót, Sur A szovjet üzemek hősei, s végül Kalinyin Mitől erős a Szovjet állam c. kötete. A legtöbb könyvet – olvashatjuk a cikkben –, fiatalok vették meg. Például egy 14-15 éves, öntu-

datosan nyilatkozó ifjú Kaprinszki és Sur művét! Ezzel szemben, a „magyar betű fel-emelő, szép szemléjének” napján egy körüti könyvkereskedés kirakatában Sós Endre: Európa drámája c., 1936-ban kiadott művét fedezte fel.³⁹ Intézkedést sürgetett.

1945 februárjában az ország újjáépítése érdekében folyó sürgés-forgás közepete a háttérben folytak a tárgyalások – többek között – egy olyan társadalmi szervezet létrehozása érdekében, amely – ebben a minőségében – szolgálná a magyar-szovjet kulturális kapcsolatokat. Születésénél ott bábáskodott a SZEB (Szövetséges Ellenőrző Bizottság) képviselője, valamint a ’ nagyobbik testvér’, a VOKSZ (a külföldi államokkal és állampolgárokkal való kapcsolatokat koordináló szovjet kormányzati szerv, a Vseszojuznoje Obcseszto Kulturnih Szvjazev sz zagranycie nevéből). Ez a szovjet külügyminisztérium irányításával dolgozó, társadalmi nevezett szervezet 1925-ben Moszkvában alakult meg. Egyesítette (értsd: bekebelezte) mindazokat a szervezeteket, amelyek tevékenysége „bizonyos mértékig kapcsolatban állt a külfölddel”. Szerte a világban fiilálékát létesített. 1928-ban már 21-gyel működött együtt. A 2. világháború idején az antifasiszta erők egyesítésén fáradozott. Ezt követően állami vonalon a baráti országokkal, párt- és társadalmi vonalon pedig az „ellenséges” országok haladó erőivel ápolta a kulturális (vagy annak álcázott?) kapcsolatokat.

A Magyar-Szovjet Művelődési Társaság MSZMT) 1945. június 10-én tartotta alakuló közgyűlését. Elnöke az a Zilahy Lajos lett, akinek rövidesen menekülnie kellett hazájából. A munka megindult, de az együttműködő felek – és nem csak a magyarok, de a többi népi demokratikus ország képviselője sem –, nem voltak elégedettek egymással. 1947 januárjában a Magyar Köztársaság Moszkvai Nagykövetségének sajtó- és kulturális attaséja a következőket jelentette a csehszlovák kolléganőjével folytatott megbeszéléséről: *„A kulturális kapcsolatok kiépítése terén éppen olyan nehézségekkel küzdenek, mint általában valamennyien itt Moszkvában. A Voksz-szal való együttműködést nagyon nehézkesnek találja. Egy-egy ajánlat (művészek, tudósok meghívása) elintézése legalább fél évet vesz igénybe. Könyvcsere akciók nagyon gyér eredménnyel járnak, csak antikváriumokban tud régebbi kiadványokat beszerezni. Szerinte a Voksz sokkal szívesebben dolgozik a csehszlovák-szovjet művelődési társasággal. A Voksz elnöke (Deniszov ? et.) szerint viszont a MSZMT ’nem eléggé tömegszervezet és nem játssza... ugyanazt a szerepet, vagy nem mutatja a társasággal szemben ugyanazt az érdeklődést, mint a román... az együttműködés túlnyomóan esetleges és rendezetlen’...”*⁴⁰

Estlegesek és rendezetlenek, de – voltak. 1945 júliusban magyar tudós küldöttség részt vett a Szovjet Tudományos Akadémia megalapításának 200. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen. Hazatérve Szekfű Gyula és Szent-Györgyi Albert is méltatta az eseményt. Szekfű említést tett a VOKSZ-szal történt – könyvcsere-re vonatkozó – tárgyalásáról. Hangsúlyozta a magyar tudomány elsőrendű érdekét, hogy megismerje a szovjettudomány (sic!) eredményeit. A Magyar Tudományos Akadémia főtitkára már 1945 augusztusában kérte, hogy *„Oroszország két nagy államférfijának, Leninnek és Sztálinnak orosz nyelvű műveit küldjék meg az Aka-*

démiának. Szeretnék, ha minél előbb megjelenjenek magyar nyelven. Szekfű Gyula sürgetésére 1946 tavaszán a Küm (Külgyminisztérium – G.F.) sajtó-osztályának munkatársai folytatták a könyvcserre megindításához szükséges kiadványok beszerzését.” Ebben segítségükre volt a Történettudományi és a Magyarságtudományi Intézet. A magyar-orosz könyvcseréről júliusban (?) történt megállapodás a VKM és a VOKSZ között. A bonyolítás magyar részről az Országos Könyvtári Központ, szovjet részről pedig a Lenin Múzeum feladata volt. Természetesen ebben a munkában mindkét fél részéről az illetékes állami és társadalmi szervek is közreműködtek. Az Országos Könyvtári Központnak e téren végzett munkája 1947-ben megelénkült. 1947-ben a szovjet intézményekből 20 levelet és 19 küldeményt kaptak. Küldtek 130 levelet (közte 85 körlevelet) és 80 csomagot. A következő évben, január és szeptember 15 között 34 levelet, 687 könyvet, 302 füzetet (folyóiratot) és 20 csomagot küldtek. A Szovjetunióból kaptak 17 levelet és két füzetet. Orosz könyveket kért az 1947 őszén megnyílt Balkáni Intézet is. Filmmásolatokat kértek a szovjetektől magyar vezető közéleti személyiségek, tudományos kutatók. A tudományos kiadványok körének nyelvészeti és szociológiai irányú kiszélesítésében Kodály Zoltánnak is szerepe volt. Már egy 1948 novemberében zajló külgyminisztériumi megbeszélésen elvi megegyezés született egy Budapesten felállítandó szovjet tudományos könyvtár felállításáról. Ezt a résztvevők parancsoló szükségnek tartották a szovjet tapasztalatok felhasználása szempontjából. A leendő könyvtár akkor töltheti be feladatát, ha a moszkvai külképviselet „rendszeresen és igen gyorsan” képes eljuttatni a szovjet könyvpiacra megjelenő könyveket. A továbbiak részletes megtárgyalása érdekében a Küm 1949. április 12-ére értekezletre hívta meg az érdekelteket. Hat nappal később Moszkvában folytatott megbeszélést Molnár Erik nagykövet a VOKSZ elnökével egy moszkvai magyar könyvtár felállításáról. Elvi megállapodás születet és lépések történtek a legmegfelelőbb elhelyezésével kapcsolatban.⁴¹

A magyar Külgyminisztérium és a moszkvai magyar nagykövetség sem folytattott kulturális – mi tesszük hozzá, hogy számottevő – tevékenységet 1946 februárját megelőzően. A követség kulturális és sajtó előadójának összefoglalója szerint ekkor viszont bőséges „marsrutával” indult a munka, mivel a legkülönbözőbb magyar szervezetek óhajtottak minél előbb áttörni a negyedszázados elszigeteltségen. Ettől kedvező politikai hatást is reméltek. Hozzá is fogtak e széleskörű munkának. A Külgyminisztérium kezdeményezésére és irányítása mellett megkezdődött egy nagyszabású kiadvány, egy magyar-orosz bibliográfia kiadásának előkészítése. Ennek a reprezentatív kiadványnak hármas célt kellett szolgálnia: „számot adni annak a nagy kulturális kisugárzásnak kutatásáról, melyet az orosz szellemi élet kb. egy évszázadon keresztül népünkre gyakorolt. . . (egyben) kalauz lesz a jelen s a jövő magyar és szovjetorosz kutatói számára”, végül „kulturális életünk első baráti gesztusa lesz a diplomáciai kapcsolatok felvétele óta a Szovjetunió felé”. A mű 1946 júniusára el is készült. Négyszáz példányt ajándékba küldtek a szovjet félnek.⁴² A külügy támogatásával készültek el a Magyar Nemzeti Múzeum kiadványaként az

Orosz-magyar kapcsolatok, valamint a Budapest újjáépült c. kötetek, amelyek bevételéből vásárolták meg a legszükségesebb orosz könyveket. Akkor, amikor a Külügyminisztérium futáirodájában „sok orosz könyv feküdt” hosszabb idő óta. Moszkvában Hidas Antal buzgalma nyomán jelentek meg kötetek a magyar írók műveiből, a magyar népzénéről és a néptáncról. Több fiatal kollégájával egyengették a magyar irodalmi élet termékeinek útját, amely elég 'göröngyösnek' bizonyult. A megjelenéshez elengedhetetlen volt a politikai korrektség és a szovjet irodalmi ízléshez való alkalmazkodás.

1949-től gyorsult és gazdagodott ez a kapcsolat, bár nem egy jel arra mutat, hogy a szovjetek bírálati, kifogásai, elégedetlensége nem voltak alaptalanok. A szemlélet, miszerint a magyarok nem tudják viszonzni a szovjetek kulturális gesztusait, még '56 után is fennállt. Ugyanakkor a szovjetek szívélyes fogadtatása jól megfért egy némely magyar művész fanyalgásával, a magyar partnerek tényszerűen bizonyítható tartózkodásával, vonakodásával. A szomszédos népi demokráciák illetékesei jóval előzékenyebbek voltak nálunk. Ilyen vonások jellemezték a magyar-szovjet kulturális kapcsolatok első éveit.⁴³

Az irodalomból⁴⁴ tudjuk, az általános tisztogatás részeként 2750 magyar, 80 német, 180 olasz és francia könyvet, valamint 230 magyar és néhány idegen nyelvű fordítást semmisítettek meg. Az igazoló eljárást a könyvszakma sem kerülhette ki. Ennek adatai és következményei, főként a szakmai nivóra gyakorolt esetleges hatása analógia segítségével sejthető, de tényszerűen nem ismert. Az utolsó békeévben működő 101 kiadó, 947 nyomda és 528 kereskedő viszonylag gyorsan talpra állt. Felszerelésük, kevés kivétellel, alkalmatlan volt a nagyüzemi termelésre. Az államosítások nyomán (1948-1952) kialakult helyzetben a döntéshozók a könyvtermelés és -terjesztés ágazatainak szétválasztását tartották indokoltnak. Ez az 1950-ben hozott döntés hibásnak bizonyult. Nem biztosította sem a tervszerűséget, sem a nyereséget. A kisebb és rokon feladatkörű kiadókat összevonták.⁴⁵ 1948-ban tizennyolc, egyenként 100-nál több dolgozót foglalkoztató nyomda működött. Egy évvel később a több mint 700 közép- és kisnyomda hasonló sorsra jutott. A papírgyártás továbbra sem fedezte a hazai szükségletet. Annak egyharmadát még 1958-ban is külföldről kellett behozni. 1949-1951-ben négy nagy könyvterjesztő vállalat juttatta el a műveket az olvasókhoz 306 könyvesbolt közreműködésével. A boltok és a kereskedők országos eloszlása is a főváros egészségtelen túlsúlyát bizonyították.⁴⁶ Az MKP kezdeményezésére 1947-ben megalakított Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság – két év alatt – 1100 helységbe juttatott el 60-70 kötetből álló gyűjteményt. A Művelődésügyi Minisztérium 1948-ban 600 vándorkönyvtárral segítette a vidéki könyvelátást, a kultúragitációt. Az 1949. évi 13. sz. törvény előírta a könyvtári és múzeumi anyagok 'leletmentés'-szerű őrzését.⁴⁷ A közkönyvtári hálózat kiépítésében (megyei, járási, községi) a központosítás érvényesült. A szakkönyvtárak „minden esetben a fenntartó intézményhez tartoztak, többnyire nem függték semmiféle könyvtári szervezettől”.⁴⁸ Ez is akadályozta a tudományosan megalapozott országos statisztika

kai adatfelvételt. Ilyen körülmények között 1951 végéig „csaknem” háromezer közművelődési könyvtár és 3900 szakszervezeti könyvgyűjtemény várta az olvasókat, a Népkönyvtári Központ ’tisztogatási mániája’ következtében kb. 8000 rangos irodalmi művel kevesebbel.⁴⁹ Több mint hat év múlva a Minisztertanács a Népművelési Minisztériumra bízta a könyvtárak szakfelügyeletét és támogatását. (Mt. 2042/13-1952. évi hat.) Ez év novemberére tűzték ki az I. Országos Könyvtárügyi Kongresszust. Megnyitásáig – kapkodva – állították össze az országos helyzetről szóló statisztikai felmérést. Ennek során nem szolgáltatott adatot az MDP, az iskolák, az egyházak, a fegyveres testületek és a magánosok. Nincs módunk arra, hogy ennek és a következő két országos adatfelvételnek a hivatkozott művekben fellelhető számos adatát és táblázatát idézzük.⁵⁰ Ehelyett egy 1953 május 6-án kelt Könyvtárak fejlődése 1949 óta c. összeállítás számadatait soroljuk fel. 1949 decemberéig létesítettek 10 központi könyvtárat. Ezek 471 falusit szerveztek. Könyvállományuk 71 500, olvasóik száma: kb. 13 000. 1952 januárjában volt 32 körzeti, 54 városi és 2847 falusi könyvtár. Állományuk „közel” 1 400 000. Ebből csak falusi 889 900. Az olvasók száma 210 600. A könyvforgalom 340 200 kötet. 1953 januárjában 19 megyei, 48 járási, 15 városi, több mint 3000 falusi könyvtár működött. Olvasóik száma kb. 300 000, forgalmuk 783 700 kötet volt. Nem szabad hallgatnunk arról sem, hogy a növekvő számú könyvtárakban nem elhanyagolható mennyiségű „ömlesztett” anyag is az állomány része volt. Miskolcon pl. 80-85 ezer kötet hatezer polcon, a „többi össze-vissza zsúfolva, egészségtelen körülmények között”. Mintegy „másfélezer könyvről és folyóiratról” volt szó. Ezek megmentésükre vártak.

Az 1953. november 16-i állapot szerint a falvakban 46 függetlenített könyvtáros dolgozott, a járásokban 237, a megyékben pedig 165. A falusi könyvtárakban 3600 társadalmi munkás működött közre. A megyei és a járási osztályokon nem dolgozott függetlenített könyvtári munkatárs.⁵¹ Nyolc év erőfeszítései, a pusztításokkal, rossz helyzetmegítéléssel, átszervezésekkel és komoly anyagi áldozatokkal eddig jutott el a népi demokratikus kormányzat. Ezeket sem le-, sem túlbecsülni nem szabad. A fő célok: a lakosság, elsősorban a fizikai dolgozók (munkások, parasztok) műveltségének emelése, a ’haladó’, elsősorban a szovjet, népi demokratikus és ’haladó’ nyugati szerzők, valamint az új magyar irodalom alkotásainak terjesztése, hozzáférhetőségének biztosítása elsősorban a közkönyvtári hálózat útján, és a ’szennyirodalom’ (ponyva, reakciós nyugati és magyar) száműzése komoly lépésekkel haladt előre. A közkönyvtárak és a magángyűjtemények aránya – ha lassan is –, de a kívánt irányba módosult. A népművelési hálózat (kultúrotthonoktól az úttörőházakon át a hangversenytermekig) fejlesztésének tervei is a nagyipari központok, az új „szocialista” városok reprezentatív intézményekkel való ellátását írták elő.⁵² Mindezek a tervek, erőfeszítések Budapest egészségtelen túlsúlyát alig érintették. Budapesten 1951-ben 1922 könyvtár működött 2 012 900 kötettel, csaknem annyival, mint a vidéken összesen!⁵³ 1954 végére „csaknem teljes egészében kiépült az állami tömegkönyvtári hálózat”. Ezzel együtt a költségvetési támogatás 1954-1955. évi jelentős csökkené-

se miatt egy sor probléma került felszínre. Kiderült, hogy másfél millió állampolgár nélkülözi a könyvtárat, 30 járásnak még nincs könyvtára. Az 1954-ben létesített falusi könyvtárak semmiféle pénzügyi fedezetet nem kaptak. A több mint kétezer falusi könyvtárnak „még mindig nincs szekrénye”. Az állami támogatásból egy népkönyvtárra 344 forint jutott, ami évente kb. 13-14 könyv beszerzését tette lehetővé. A helyzet javítása érdekében 1956-ra „legalább 4 millió forinttal emelni kellene a népkönyvtárak könyvvásárlási keretét”. Az Országos Tervhivatal Könyvtár Bizottsága elutasította a társadalmi munkában dolgozó könyvtárosok minimális pénzbeli elismerését. A közkönyvtárak fejlődésének mutatós íve tehát 1954-1955-ben megtört.

Talán még pontosabbá válik az országos helyzet, ha felmutatjuk azt a néhány adatot is, amely az eddig említett összegzésekből, elemzésekből valamilyen oknál fogva kimaradt. Kezdjük az általános és középiskolákkal. 1953 júliusából két dokumentum is rendelkezésünkre áll. Mindkettőt a Közoktatási Minisztériumban készítették. A kb. 6000 általános iskolai és 300 középiskolai könyvtár fejlesztésére a KM költségvetéséből fordított összegek 1949 és 1953 között a következőképpen alakultak. Az általános iskolák tanári és ifjúsági könyváraira 1949-ben 700 000, 1953-ban 2 340 000 forintot, a középiskolákéra ugyanebben a két évben 200 000, ill. 961 000 forintot költöttek. 1954-re a kettőnek „hözavetőlegesen” 6 500 000 Ft-ot irányzott elő. Számításaik szerint évi 10 millió forintba kerülne, ha a nagyobb iskolák jelentős könyvtárainak függetlenített könyvtárost biztosítanának. Úgy döntöttek, hogy a könyvtárfejlesztésre szánt hitelösszeg 70%-áért központilag biztosítanak könyveket, a 30%-ot pedig a megyei tanácsokon keresztül az iskoláknak adják le. Ugyanakkor elrendelik az „elavult” könyvtárak selejtezését.⁵⁴ Arra, hogy a Kollégium határozata milyen eredménnyel járt, egy 1955. július 30-án kelt Vázlat az Iskolai könyvtárak második Ötéves Tervéhez c. anyagban szereplő megállapítás adja meg a választ. Idézzük: „Az iskolai könyvtárak helyzete még ma sem kielégítő annak ellenére, hogy 1953 óta az illetékes szervek (Könyvtárügyi Tanács) és az ennek jelentése alapján az Oktatási és a Népművelési Minisztérium által szervezett felülvizsgáló brigád, majd 1954 januárjában az OM Kollégiuma ezzel a problémával ismételtelen foglalkozott.”⁵⁵

A közkönyvtári fejlesztés irányítói „az iskolás-korúak nevelése leghatékonyabb eszközének az ifjúsági könyvtárakat” tekintették. Az országban eddig összesen 47 községben helyezték el a gyermek-olvasószolgálatot önálló helyiségben. Legalább 172-ben kellene már önállónak lenni. Szomorú a kép. A 19 megyei könyvtár közül csak 10 biztosított önálló helyiséget, négy közös az úttörőházzal. Ezek közül – a hazai viszonyok között –, pillanatnyilag megfelelő helyisége 5 gyermekkönyvtári részlegnek van: Békéscsabán, Egerben, Miskolcon, Pécsen. Önálló gyermekkönyvtár Budapesten 27, vidéken 28 működik. Ebből pedagógiai Budapesten 3, vidéken 5, holott ezek léte és működése alapkövetelmény lenne. Állományuk elégtelen. Vita folyt arról, hogy a közművelődési könyvtárakat milyen nagyságú településeken indokolt az iskolákban elhelyezni. Szóba kerültek a növekedő számú művelődési házak, ám az

igazi megoldásnak az iskolai könyvtárak fejlesztése látszott. Erre viszont csak a 60-as évek közepére kerülhetett sor – jó esetben. A feladat viszont sürgető volt: a gyerekeknek „legjobb esetben csak a 25%-a olvasott” a tankönyveken kívül mást is. Átmeneti megoldások között került szóba „legalább egy külön pult”, jobb esetben egy gyermek- és ifjúsági részleg a 3000 főt meghaladó helységek könyvtárában. Ezek szolgálnák az 1 588 106 öt és tizennégy évesek igényeit. Az olvasók több mint fele – egy 1952 májusi adat szerint – tanuló volt.⁵⁶

Jobb volt-e a helyzet az OM felügyelete alá tartozó egyetemi könyvtárakban? Cél volt pl. a debreceni egyetem esetében a szocialista tudományos könyvtár eszményének megközelítése. Az elért eredmények – legalábbis a minisztérium értékelése szerint –, jelentősek. A használt művek száma pl. 194%-kal, az olvasók száma 245%-kal emelkedett. Az egyetemek könyvtárai „erőteljes tényezői... a kibontakozó kultúrforradalomnak...”. Ugyanakkor „az egyetemek erőteljes fejlesztésének éveiben a könyvtárak ennek megfelelő ütemben való fejlesztése elmaradt”. A második Ötéves Tervnek tehát elsősorban e munkaterület „lényeges megerősítését” kell szolgálnia. A könyvtárak állományának legfontosabb része „lerongyolt állapotban van”. Ez tovább így nem mehet!⁵⁷

A tudományos és szakkönyvtárak 1954-es adatai sem adtak okot a megelégedésre. A KSH adatai közül néhány – olvasható a Könyvtári és Ismeretterjesztési Főosztály 1954. május 15-i Jelentésében –, „komoly figyelmet érdemel”. A számba vett 1052 könyvtár közül csak 342-ben dolgozik főfoglalkozású szakember, 1601 fő. Az összállomány 23 129 000 kötet. Ennek több mint a fele könyv. 1953-ban több mint 40 000 olvasó kb. 6 300 000 kötetet kölcsönzött. Az 1953. évi költségvetés 98,5%-át felhasználták. Viszont „feltűnően alacsony az állomány 1953. évi gyarapodása, csupán 6,9%, szemben a szovjet könyvtárak évi 10-15-20%-os fejlesztésével”. Ez a költségvetés alacsony tételeire vezethető vissza.⁵⁸

1953 márciusában, nyolc évvel a háború befejezése után került sor az egyházi könyvtárak anyagának számbavételére. Sorsuk alakulásának, könyvállományuk értékének, hasznosulásának, ill. annak elmaradásának bemutatása külön tanulmányt érdemelne. Sajnos, a ránk maradt összegzés⁵⁹ csak 'kilóra', azaz, nem egy esetben hozzávetőleges darabszámra sorolja fel az egyes egyházak, ezen belül pedig az egyes könyvtárak anyagát. Ezt sem hiánytalanul, mert pl. a kalocsai érseki könyvtár ÁVH- (Államvédelmi Hatóság-)pecsét alatt állt, a budapesti rabbiképző anyaga nem volt „felmérve” (? GF), a görögkeleti, a görögkeleti szerb és a metodista egyház könyvanyagát pedig nem tüntették fel, nem tudni, hogy miért. A könyvállomány nagyságrendjét néhány adattal jelezzük. Esztergom: 150 000, 75 000, 15 000. Pannonhalma kb. 280 000. Debrecen 400 000, Budapest Ráday Könyvtár 90 000. Ide sorolhatjuk az államosított egyházi iskolák könyvtárait is, amelyek állománya nagy részét az adott iskolában tanító szerzetes tanárok iskolára hagyott kötetei alkották. Ennek a hatalmas, értékes könyvanyagának a hasznosítása a 'kulturális forradalomban' elmaradt. Maradinak, reakciónak, tudományellenesnek minősült. Hi-

ányát a '40-es, '50-es években egyetemet végzettek megszenvedték, s csak évtizedek múltán tudták pótolni e kulturális-tudományos 'fekete lyukakat'.

A hiány tovább gyűrűzött... Tovább, mert 'fejétől búzlott a hal' – ezúttal is. A Népművelési Minisztériumnak volt ugyanis a minisztériumok és főhatóságok közül a legszegényesebb és legelhanyagoltabb könyvtára, mintegy 17 000 kötet. Ebből 1956-ban csak 12 580 kötet volt leltározva. Ezeket 208 méternyi polcon helyezték el. „*Állapota méltatlan az egész magyar művelődést, ezen belül a magyar könyvtárügyet irányító Népművelési Minisztériumhoz.*” A Minisztertanács (1.018/1956/III.a. hat.) úgy döntött, hogy „ki kell fejleszteni egy megfelelő könyvtárat”.⁶⁰

Kérdés: kik és hogyan ellenőrizték ezt az egyre növekvő számú kéziratot/könyvet, milyen eszközökkel igyekeztek befolyásolni 'fogyasztóikat' a 'kultúrforradalom' képviselői, fent és lent. A következőkben erről lesz szó. Kovács Máté ír a 'Horthy-rendszer' idején alkalmazott cenzúráról, de az 1945 utániról hallgat. Pedig, érthetően, mind a koalíciós években, mind pedig a fordulat (1947-1948) után a kulturális élet, benne a könyvtermelés és -terjesztés egésze sokirányú és sokoldalú, szakmainak és etikainak álcázott, nem egy területen nyersen megnyilvánuló formában működött. Ezt a kontrollt egyrészt a Magyarország által elfogadott nemzetközi megállapodások (ideiglenes fegyverszüneti szerződés, békeszerződés, szovjet-magyar megállapodások stb.), másrészt a kizárólagos hatalomért, majd annak megszilárdításáért folyó belpolitikai küzdelmek követelték meg. A Minisztertanács sajtóosztálya, a kérészéleltű Tájékoztatási Minisztérium, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, a Belügy- és az Igazságügy Minisztérium, majd a Népművelési Minisztérium, a Politikai Rendőrség, a közigazgatás és a demokratikus pártok (1948 után a MDP), a 'demokratikus' társadalmi szervezetek (Partizán Szövetség, Magyar-Szovjet Baráti Társaság, MNDSz, MINSz, úttörőszövetség stb.) és az egész országot behálózó alapszervezeteik, növekvő számú tagságuk, végül az olvasók egyre népesebb tábora (levelezés és lakossági bejelentés formájában) gyakorolta kéretlenül is a nyomtatott kultúrtermékek ellenőrzését, 1944 és 1947 között pedig a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szervei végezték ezt a munkát, megkövetelve és felhasználva a magyar együttműködést. A feladat értelmezése e téren sem volt egységes, a működés harmonikus és 'hézagmentes'. A könyvkiadás és -terjesztés teljességének egységes, központi szakmai és politikai irányítása és ellenőrzése a tárgyalt időszakban jámbor óhaj maradt. 1949-től viszont történtek részeredményeket hozó lépések. Ekkor a rendszer bukásáig a Budapesti Népkönyvtári Központ létrehozását szorgalmazták.⁶¹ 1950-ben a Népművelési Minisztérium Könyvkiadó Főosztálya, 1953-ban a Kiadói Tanács, 1954-től pedig a Kiadói Főigazgatóság igyekezett betölteni ezt a feladatkört. Az „éberség” képviselőinek buzgalommal párosult műveletlensége még Gerő Ernőt is elképesztette. 1950 márciusában juttatták el hozzá a Könyvtári Dokumentációs Központ egyik kiadványát, amely az új külföldi művek jegyzékét tartalmazta. Gerő Ernő, átlapozva a kiadványt, a következőket írta Nemes Dezsőnek, aki ekkor a Népművelési Minisztérium politikai osztályát vezette: „*Nálunk gyakran kompromittálják az 'éberséget'. Példa er-*

re a 'bizalmas' könyvjegyzék, amelyben többek között Marx Tökéje, Balzac, Goethe, Moliere, Voltaire, Rousseau stb. szerepelnek egyéb, esetleg valóban bizalmas anyagok mellett. Meg kell szüntetni ezt az éberségi komédiát."⁶² 1950-ben ez még váratott magára.

A 'komédia' a totálisnak mutatózó kommunista diktatúra legkeményebb éveiben (1949-1952) is komikus és tragikus elemek vegyületéből állt. Lássunk néhány adatot a nyomdák könyvanyagának 1950-ben végrehajtott felülvizsgálata során készített Feljegyzésekből, amelyek felsorolták a megsemmisítendő könyvek jegyzékét többnyire rövid indoklással, olykor említve a meghagyandó műveket is. A Bethania Nyomda anyagából megsemmisítendő pl. Koczogh Ákos: Gyakorlati keresztyén nevelés. 1937. 63 o. A kötet „felosztott egyesület” kiadványa. Dr. Brengle Sámuel: A megszentelődéshez vezető út. 1948. 48 o. két példány. „Megalkuvó, alázatosságra tanító írás.” Oertzen Mária: Bízom Benned Uram Jézus. 1947. 16 o. 1 példány. „A gazdagok jótékonyágán keresztül jön meg a jólét.” Andrae Hedvig: Fényesre tisztított lámpások 1947. 52 o. 1 példány. „Gyermekeknek szóló hamis elbeszélések.” Fügőben lévők: Karácsony Sándor öt könyve! A Korda Nyomda anyagából megsemmisítendő pl. dr. Walter János 1947-ben megjelent kötete, amely a 262. oldalon a „királyok jószívűségét méltatja.” Dr. Czapik Gyula: Gyermek lelkipyakorlatok. 1941. 185 o. 6 példány. „A gyermek nevelésére káros hatással van. A pokollal fenyeget, ha bűnt követ el.” Mária Kongregáció vezetése. 13 példány. „Szervezési lehetőséget nyújt az ifjúság körében.”⁶³

A 'klerikális reakció' a rendszer fő ellenségei közé tartozott, ám az 'éberség' képviselői annak igyekeztek feltüntetni a népi írókat és műveiket is. Veres Péter panasolta ezt Rákosinak 1951 májusában. Könyveiket nem lelteni a népkönyvtárakban. A 'vezér' tájékoztatást kért Nemes Dezsőtől. Az ő válaszából tudjuk, hogy 1949 őszén „egy bizottság vette át az Országos Könyvtári Központtól, ill. a VKM-től a könyvállományt. Az átadott anyag egy részét ez a bizottság zároltatta és rendelte el annak lektorálását. Ezt a munkát az Írószövetség lektorátusa végezte Földeák elvtárs megbízása alapján a múlt évben”. Nemes végül adatokkal bizonyította: Veres Péter panasza alaptalan.⁶⁴ A személyek és műveik megítélése a döntésre hivatottak körében sem volt egységes. Aki nemkívánatos volt pl. Hegyi Gyula szerint, azt Péter Gábor, Farkas Mihály használhatónak tartotta. A versengés, a hatalom fitogtatása megannyi rést képezett a szavakban egységes fellépést hangoztató rendszeren.⁶⁵ Ez ad magyarázatot – többek között – arra, hogy 1950-ben a győri, a szegedi és a debreceni államügyészség által elfogadott sajtótermékek közül a Népművelési Minisztérium sajtóosztályának egyet sem mutattak be, tehát nem engedélyezték. Valamennyi püspöki körlevél is engedély nélkül jelent meg.⁶⁶

Ugyanakkor számtalan 'kis hal' fennakadt a 'hálón'. Például a műalkotások kiadásával foglalkozó Nemzeti Vállalat 1950-ben kínai forradalmi fametszetekből összeállított kötetet kívánt megjelentetni. Ennek képszövegébe „botrányos politikai és értelmi hibák” kerültek. A szántás helyett aratás, a nagykorú helyett kalász, a hős

helyett gazdag, az élmunkás helyett partizán, a földművelési helyett történelmi stb. De még ennél is botrányosabb – olvasható a jelentésben –, hogy politikai bűntény „álladékát” (sic!) kimerítő fordítási hibák is előfordultak, mint pl. „az egyesült népek kezét adnak egymásnak” szöveg helyett „az Egyesült Államok kezét fognak...” stb. A fordítást cseh nyelvből készítették bűnös gondatlansággal olyan személlyel, aki a nyelvet legfeljebb csak töri, és a fordítás ellenőrzését elmulasztotta... ő maga sem végezte el... (bár) három hónap állt a rendelkezésére. Ha a prágai ORBIS magyar lektorátusának ébersége... ki nem küszöböli, (a fametszet gyűjtemény) a hibás szöveggel jelenik meg, „legjobb esetben a zúzdába kerül az egész”. Ha árusítják, súlyos politikai kár keletkezett volna. Nem keletkezett. Miként abból sem, hogy a Béke és Szabadság bélyegei kiállítás anyagába egy kínai Kuomintang-bélyeg is belekerült. A rendezők szerencsétlenségére a hazánkban turnézó Kínai Művészegyüttes programjába – kedves vendéglátói gesztusként – ennek a kiállításnak a megtekintése is szerepelt. Ők vették észre és jelezték a ballépést. Természetesen azonnal vizsgálat indult, amely megállapította „sem kárt okozó szándék, sem gondatlanság nem történt”. A bélyegprogram keretében kapták kínai felirattal.⁶⁷ Sokkal nagyobb veszélyt jelentettek elkövetőikre nézve azok a hibák, amelyek J. V. Sztálinról jelentős példányszámban kerültek a könyvpiacra, különösen 1949 decemberében, a diktátor születésnapjának előkészületei idején. Az ünnepségeket szervező Sztálin Bizottság még javában dolgozott, amikor Illés Béla Sztálin és a dolgozó parasztság c. írásának kiadásával kapcsolatban „súlyos mulasztás” történt, amit a NM Ellenőrzési Osztályának munkatársai fedeztek fel december 13-án 11 óra 30 perckor. A gyanúsított K. Miklós, a Népmvelési Főosztály munkatársa volt. Az 'éberség' ezúttal megakadályozta, hogy az inkriminált mű, a Szabad Föld Téli Esték broszúra-sorozatának tagjaként félrevezesse a dolgozó parasztság százazzeit.⁶⁸ 1953 februárjában a Sztálini gondoskodás a nép jólétéről c. alkotás magyarországi kiadásával kapcsolatban merült fel a szabotázs gyanúja. A mű kiadásának előkészítése során a Népszava Kiadó két munkatársa bizonyult vétkesnek. Ugyanis, a szokástól eltérően, nem adták le a nyomdának a fordítás alapjául szolgáló eredeti példányt, hanem kézzel írták le az orosz címet, (így) az 'o blage' szót a nyomdász – aki nem tudott oroszul –, 'oblatyé'-nak szedte. A botrány elkerülése érdekében a boltokba kiszállított hibás példányokat összegyűjtették és a helyes szöveggel látták el. A vizsgálat alkalmával a fő 'bűnös' azzal védekezett: a hibát észrevette, de nem intézkedett. Gondolta, sajtóhibaként kezelik, vagy talán nem is veszik észre. Tévedett.⁶⁹

Nem csak a nemzetközi és a hazai forradalmi munkásmozgalom nagy alakjaitól származó művek kiadása (Marxtól Mao Ce-tungig, Lenintől Sztálinig) rejtett magában számos lehetőséget és veszélyt. Lehetőséget az 'ellenségnek', veszélyt a szövegek gondozóinak a gépiróktól a szedőkhig, az óvodások és az iskolások részére készülő könyvek kiadása is. Példa erre az Ispiláng c. óvodai gyermekdal-gyűjtemény. Alkotója egy ének szakfelügyelő volt. Ő – olvasható a kötet egyik bírálatában –, „romboló munkát végez akkor, amikor a polgári behatás alatt elburjánzott német óvo-

dai tandalokat újra felszínre hozza, mégpedig olyan szövegekkel, mint pl. Rákosi Dunapentelén, vagy Béke, béke kell nekünk”. Egyöntetű megítélését az nehezítette, hogy az „anyag az élenjáró szovjet eredményekre épült, sőt, nagyobb részét a szovjet zene és vers alkotta”. Mit lehetett tenni? Az Ispiláng mint ’német-szovjet’ kompiláció terméke, újabb lektorok kezébe került.⁷⁰ Az általános iskolásokat az Állattan tankönyv egyik hibája veszélyeztette. 1952 márciusában, az erről készült jelentés összegezte ennek mibenlétét, így: „A 44. számú Állattan könyv 105. oldalán szerepel a Kígyók fejezetének viperákra vonatkozó része. Itt van szó a rákosi viperáról. Ezzel kapcsolatban az a megállapításunk, hogy már az 1927-ben kiadott Magyarország állatvilágáról szóló könyvben is van már ilyen elnevezésű vipera. Sőt, egy 1929-ben középiskolai könyvben is megtalálható. Megkérdeztünk egy pár biológus szakembert, akiknek az a véleménye, hogy még ma is előfordul a Budapest melletti rákosi rétbén. A hibát abban látjuk – vonták le a végső következtetést a bírálók –, hogy a könyvbe beírt rész apolitikusan van felvetve.”⁷¹ Ilyen, és ezekhez hasonló hibák – érdemes lenne ezeket kötetbe gyűjteni –, nap mint nap előfordultak nem csak a könyvtermelésben, hanem a kulturális élet minden területén. Ezek is hozzájárultak ahhoz, hogy a 1955. november 1-jei dátummal elkészült egy minisztertanácsi előterjesztés a „könyvtárügy szabályozására”. Készítői hangsúlyozták: a hazai könyvtárügy nem elég szervezett. Van – a párt és a fegyveres testületek könyvtárait nem számítva – kb. 18 ezer működő könyvtár. Ezek közül 14 000-et húsz különböző főhatóság felügyeli. A maradékot az akadémia, a tanácsok és a Népművelési Minisztérium. Egyes szakszervezetekhez közel 7000 könyvtár tartozik. A többi hétezer – köztük az igen elmaradott kb. 6000 iskolai könyvtár felügyelete és támogatása – a minisztertanácsi határozat után is megoldatlan maradt. A Népművelési Minisztérium kísérletet tett az egész hálózat egységes felügyelet alá vonására: eredménytelenül. Az egységes szakmai irányításra elemi szükséglet. A Minisztertanács – javasolja az előterjesztés –, ilyen értelemben határozzon.⁷² A javaslat elkészült. 1955 végén a rendszer vezetését jóval fenyegetőbb problémák megoldása foglalkoztatta.

A következőkben áttekintjük, hogy miként alakult a kiadásra kerülő könyvek jellegük szerinti és nemzetiségi aránya, kik s milyen hatások, megfontolások alapján változtattak ezen, hogyan érvényesült a szovjet befolyás és a kommunista politikai pártstratégia, milyen eszközökkel és módszerekkel igyekezett gyökeresen megváltoztatni a kulturális kormányzat az olvasók számát és szociális összetételét a munkás- és paraszttömegek javára.

Természetesen, e korszak ismert változásai kül- és belpolitikai vonatkozásban egyaránt kihatottak e területre is. A háborút követő évek szovjet-magyar kapcsolatát a fenntartás, a gyanakvás, a kényszerűség, a fensőbbség és a szolgálalkúság, a reménykedés, valamint az aggodalom elegye jellemezte. Gesztusok történtek a kulturális kapcsolatok hivatalos felvétele és építésének megindítása terén. Az első ünnepi könyvnapok alkalmából (1945. július 12-13-14.) a magyar baloldal vezetői, a népi

írók, a magyar klasszikusok művei mellett szovjet szerzők alkotásai is megjelentek.⁷³ Az első jelentős közönségsikeret Makarenko Új ember kovácsa c. műve aratta. A magyar sajtó, elsősorban a baloldali pártoké, hosszan méltatta e műveket. A békeszerződés aláírását követően már sor kerülhetett a tudományos akadémiák közötti viszony rendezésére is. A Szovjet Tudományos Akadémia – ennek jegyében – felajánlotta kiadványait a Magyar Tudományos Akadémiának, valamint „értékes könyvadományt küldött”. A jugoszláv állam pedig „gazdag és értékes könyvtárat” adományozott a Magyar-Jugoszláv Társaságnak.⁷⁴ Az állami ünnepek (április 4., augusztus 20.), a szovjet és a magyar vezető politikusok (Sztálin, Rákosi) születésnapjai, a barátság, a szovjet könyv ünnepe, a pártkongresszusok, a könyvhetek, kiállítások alkalmat nyújtottak a könyvek kölcsönös bemutatására, árusítására, a velük kapcsolatos egyre szélesebb körű, mondhatni, nemzetközi méretű hírverésre, üzletkötésre, kölcsönös kiadási és terjesztési megállapodások kötésére. Ezek közül is messze kiemelkedett I. V. Sztálin generalisszimusz 1949. évi születésnapja, amelynek megünneplését külön bizottság készítette elő. Zeneszerzők, szobrászok, festők, költők, írók, zene- és énekkarok feszült lélekkel dolgoztak alkotásaikon a Népművelési Minisztérium vezető pártkollégiumának politikai és szakmai irányítása, ellenőrzése mellett. Az alkalmi irodalmi alkotásoknak, kantátáknak, tömegdaloknak nem volt se szeri, se száma.⁷⁵

Az alkotásoknak a Vezér, a magyar nép 'Nagy Barátja' dicsőítésén túl szolgálnia kellett a kozmopolitizmus, a nacionalizmus, a militarizmus, a klerikalizmus elleni harcot. A szovjet könyvek minél nagyobb számú kiadására/terjesztésére irányuló baloldali erőfeszítések 1947/1948-ra a kritikátlanág zsákutcájába futottak. A propaganda „egyre inkább azt emelte ki”, hogy a megjelenő könyvek szovjet alkotások. A kiadók tudták, hogy minden szovjet mű hamarosan elfogy. Ezért „nyakra-főre” adták ki azokat, átlag 5000-10 000 példányban, pedig a terjesztésük alacsony színvonalú, tervszerűtlen volt. Nagy az anarchia, nem a legjobb művek kerülnek a dolgozók kezébe – állapították meg az illetékesek 1949 novemberében. Bár ilyen módon is sikerült áttörést elérni a szovjet könyvek kiadásának magyarországi frontján, az új rendszer bevezetése nem várhatott tovább. Ennek értelmében minden kiadó köteles volt a Népművelési Minisztérium Irodalmi Főosztályának a lektorált, de még le nem kötött szovjet műveket bemutatni. A közlésre alkalmasnak ítéleteket elosztják a kiadók között. Vitás esetekben a párt dönt. Erről a szisztémáról tájékoztatták a szovjet szerveket.⁷⁶ 1951-ben a Szaktanács határozott a követendő műfaji arányokról. Eszerint szépirodalmi művek képezik a kiadott alkotások 60%-át, ideológiai és ismeret-terjesztők 30%-át, 10% pedig szakkönyv legyen.⁷⁷

A Horizont Kiadót érte a megdöbbentetés, hogy a 'felszabadulás' ötödik évfordulójára készülő irodalmi alkotásokat gondolja. Az előkészületekről készült feljegyzésből tudjuk, hogy ezeknek a kiadványoknak az a célja, hogy „népszerűsítsék a felszabadító Szovjetuniót, bemutassák azt a segítséget, amit közvetlen és közvetett formában népi demokráciánk a Szovjetuniótól kapott”. Készül verses antoló-

gia, felszabadulási emlékalbum, A mai Magyarország c. kötet kilenc ív terjedelemben, négy idegen nyelven. Kiadják Goncsár Zászlóvivők c. regényét. Zelk elvtárs a gyermekeknek ír a felszabadulásról, amit 10 000-15 000 példányban nyomnak ki. A könyvhéten jelenik meg Lenin-Sztálin az ifjúságról c. kötet, Rákosi Mátyás Válogatott beszédei, Fehér Klára Az első hét története c. könyve, összesen 260 000 kötet. A szovjet-magyar kulturális egyezmények értelmében delegációk tanulmányozták a példakép könyvtermelési/elosztási, hasznosítási gyakorlatát, röviden és leegyszerűsítve: a szovjet könyvtárak helyzetét, gyakorlatát. Az 1952 őszen hazatért háromtagú könyvtáros küldöttség beszámolt arról a mérhetetlen nagyságú fejlődésről, amely a cári rendszer bukása óta bekövetkezett a könyvtárügy területén is. A cári idők 3 millió könyvéhez képest a Szovjetunió állampolgárai ma már 500 millió kötetből szerezhetik meg a tudást. A Központi Gyermekkönyvtár 105 000 kötetet várja a fiatalokat, akiket 22 könyvtáros és egyéb alkalmazott szolgál ki. A könyvtárak látogatása ingyenes.⁷⁸ Nem csak a könyvtárosok, de a szovjet és a magyar kiadók is széleskörű kapcsolatot építettek ki egymás között.⁷⁹ A könyvtermelés és -elosztás szovjet gyakorlatáról, a tervlembontásos rendszer gazdaságos alkalmazásáról, a ráfordítások és az anyagi hasznon, netán ráfizetés arányairól és mértékéről hallgattak a beszámolók, miként e téma hazai irodalma is. Pedig a politikai-kultúrpolitikai célok következetes érvényesítése nem volt lehetséges a tervgazdaság sikerei nélkül. Az állami költségvetést nem illett összetéveszteni a mesebeli „bőség szarujával”, amiből bármikor bármilyen címen, bármilyen mennyiségű összeget fel lehet használni. Az 1949-ben elfogadott első 5 éves népgazdasági terv „igen feszített” volt. 1951-ben még ezt is megemelték. Ebben az évben a papírhiány általánossá vált. A MDP gyermekszervezetének sajtója is csak nehezen, és gyenge minőségű papírt kapott. Ugyanakkor a Grósz-perről készített broszúrát tízezer példányban nyomták ki és „feltétlenül” 6 forintért kellett piacra dobni. Karl Marx Tőke c. művét 4000 példányban bibliapapíron adták ki. Aktuális tömegagitációra, reprezentációra tehát mindig került papír és pénz.⁸⁰ Ezeket a nagy példányszámban kiadott írásokat, kevés kivétellel, csak a pártoktatásban, politikai továbbképzéseken, egyetemeken, elsősorban a bölcsészkarokon használták kötelező olvasmányként. A probléma oka a központi tervutasításos rendszer volt, amely alig, vagy egyáltalán nem vette figyelembe a vásárlóképes kereslet (olvasók, tanulók) igényeit. A tervezési osztályok „túl merészen” dolgozták ki a tervszámokat. Ebből adódott, hogy az általános iskolai tankönyvekből 349 000 példány maradt gazdátlanul. Raktárban porosodott ezek 22%-a. A tantervek változásai, a neveléstudomány éppen legkorszerűbbnek ítélt szerzői által írt művek megjelenése is (szovjet pedagógiai művek) gátolta a tervszerűséget. A zúzdák könnyen teljesítették terveiket, a felelősök pedig „köddé váltak”.⁸¹ Az egyetemi és főiskolai jegyzetknél hasonló volt a helyzet. Sok jegyzetnek még az 50%-át sem vásárolták meg a hallgatók. Ezért selejtezték és zúzdába küldték a megmaradt jegyzetek 20-25 %-át. A felelősöknek itt is „bottal üthették a nyomát”.⁸² Ez a felelőtlen ’tervszerű pocskolás’, a könyvek, főleg az ifjúsági művek árának jelentős emelkedése (17%) változást köve-

telt. A Népművelési Minisztérium Üzemgazdasági és Tervfőosztályának Üzemgazdasági Osztálya már 1952 augusztusában Feljegyzést készített a miniszternek a könyvpiacra jelentkező áremelkedés mértékéről, a könyvkiadás átalakításának pénzügyi kihatásairól. Fejtegetésüket a következő mondattal zárták: „*Ha az átszervezést végre akarjuk hajtani, és ugyanakkor a könyvtárak ilyen mértékű emelését el akarjuk kerülni, kevesebb művet nagyobb példányszámban kellene tervezni, kiadni.*”⁸³

Ennek a követelménynek is eleget próbált tenni az 1953-ban felállított Kiadói Tanács, amelynek fő feladata a kiadói tervek összehangolása és a helyes arányok kialakításának biztosítása volt. Utóda 1954-től a Kiadói Főigazgatóság lett. Ebben az évben indult 'hódító útjára' az Olcsó Könyvtár-sorozat, amely a világ- és a magyar irodalom javát juttatta el százazrekhez szerény kivitelben, de olcsón. Az 1955-ben indult Magyar Századok-sorozat és más kiadványok a külső szemlélő elől elfedték a továbbra is meglévő bajokat.

A könyvkiadás 1954. és 1955. évi feladatairól szóló összegzésben olvasható: „*Az elmúlt két év alatt a szektás hibák felszámolásával alakultak ki az új arányok. Első helyre került a szépirodalom, másodikra pedig az ifjúsági és a klasszikus irodalom. Ez a döntés politikai kérdés volt, nem a kereskedelmi érdekek kielégítésének szolgálatába állt. Ezek alapvető revíziójára – hangsúlyozták az összegzés szerzői –, nincs szükség. A szovjet művek kiadásának szorgalmazása helyes volt. Ezekből a továbbiakban kevesebbet, de jobbat kell az olvasókhoz juttatni.*”⁸⁴

A mából visszatekintve meghökkentően magas példányszámban kiadott kötetek nem lebecsülendő részére nem volt piaci kereslet, ezeket a műveket nem igényelték az olvasók. A kiadók raktáraiban tetemes mennyiségű kiadvány halmozódott fel. Ezekről igyekeztek megszabadulni pl. a 'típus-könyvcsomagokkal'. 1954 októberében kapták meg a könyvtárak ezeket az összeállításokat. A címzettek panasztartottak: a küldeményben kevés található a magyar és a világirodalom klasszikusaitól való művekből. Shakespeare pl. nincs, ugyanakkor vannak XVI. századi kiadványok. Száz kötetből álló 'típus könyvtár' állítottak össze az iparitanuló intézetek (MTH) részére. A százból 79 szovjet szerző alkotása volt, a hét magyar szerző között pedig olyan 'írók' szerepeltek, mint pl. Ilku Pál, Vass Zoltán, Balázs Anna. Pedig az uralkodó osztály utánpótlásának tagjai – többnyire – szerették a könyveket, szerettek olvasni, főleg az őszi-téli hónapokban. A növendékek 70%-a rendszeresen olvasott. Az intézeti könyvtárakban viszont aránytalanul sok volt a 'komoly' marxista kötet és az olyan politikai brosúra, amelyeket a 14-16 éves tanulók nem értettek, s ezért ezeket nem is olvasták. Sok helyen Popov Acél és salak c. könyve 50-60 példányban is porosodott, amit viszont szeretnének olvasni, az nincs! – panasztartottak. A „salak” csökkentése, az olvasói igények alapján történő könyvelosztás, az ún. 'helyes arányok' kialakítása lassan történt.⁸⁵ A vártnál, a kívánatosnál sokkal lassabban.

1955-ig a Knizsnaja Paláta adatai szerint eddig huszonnyolc nyelven adtak ki magyar szépirodalmi műveket, nem egyszer 100 000-150 000 példányban, s ez a szám

évről évre nő. A megjelenéssel, a kiadással kapcsolatos vitás kérdésekben Hidas Antal döntött, akinek szava súlyosabbnak bizonyult, mint a Magyar Írószövetségé, vagy a nagykövetség illetékes munkatársáé. Hidas értékítéleteivel, főleg József Attilát illetően, nem értettek egyet, ez vezetett háttérbe szorításához, új megbízott kiválasztásához.⁸⁶ A szovjet-magyar kulturális együttműködés eddig sem zavartalan, de eredményekben és sikerekben sem szűkölködő 'gépezetébe' egyre több homokszem, sőt durva kavics került. 1955-ben a szovjet fél, tekintettel a Porgy and Bess előadás magas kiadásaira hátrított el magyar ajánlkozást. A magyar Corvina Kiadó orosz nyelvű kiadványokat akart terjeszteni a Szovjetunióban. A szovjetek egy magyar szakácskönyv technikai fogyatékoságaira, egy mesekönyv gyenge fordítására hivatkozva elzárkóztak az ajánlat elől. Hangsúlyozták: ők külföldön készült orosz nyelvű kiadványokat nem kívánnak fogadni. Ennél sokatmondóbb volt az, hogy a szokásos szovjet-magyar kulturális cseréről szóló egyezményt még 1956 májusában sem kötötték meg. Ennek tervezetében szerepelt magyar írók meghívása is, akik részt vennének a szokásos november 7-i ünnepségeken. Nem tudjuk, kint jártak-e. A Honvéd Művészegyüttes tagjai viszont Moszkvában értesültek a Budapesten zajló október 23-i eseményekről. Az erről szóló jelentésből is érzékelhető: ezt a napot, ezeket a napokat soha nem felejtették, nem felejtették el.⁸⁷

Az 1956. évi forradalom és szabadságharc leverését követően 1957 tavaszán a magyarországi könyvtárakban lévő szovjet művek kölcsönzése a nullára csökkent.⁸⁸ A tanulságok kézenfekvők. Egyet-kettőt mégis kiemelünk, mert meggyőződésünk szerint nem rendszerfüggők. A kultúrpolitika nem szabad, hogy a külpolitika alakulásának függvényévé váljon. Elsősorban a folyamatosan változó igények nyomán követésén kell alapulnia, nem pedig ideológia ábrándokon. Az olvasóvá nevelést kisgyermekkorban szükséges kezdeni, döntően családi körben szeretettel és körültekintően. Ezért elsősorban a gyermek- és ifjúsági könyvtárak országos hálózatát kell kiépíteni és folyamatosan fejleszteni, olcsó, minőségi, nagy példányszámban hozzáférhető könyvekkel ellátni.

Innen léphetnek át az olvasást kedvelő gyermekek az oktatási rendszer speciális könyvtárainak és a közkönyvtáraknak használói közé. Az olvasó ember igényeit nem csak ismerni, kiszolgálni, de bölcs praktikákkal befolyásolni is kell, az örök, vagy annak mutatkozó értékek felismerése és megismerése érdekében. Az erőszak, láttuk, hová vezet. A szovjet könyvek, a szovjet irodalom, a szovjet alkotók mesterkelt, erőszakos, nem őszinte terjesztése, megismertetése, érdemük feletti méltatása, szembeállítás az 'imperializmus' kiszolgálóival, ami egyet jelentett a 'nem haladónak minősített' nyugati szerzők és műveik kiátkozásával, a kívánt hatás ellenkezőjét váltotta ki a felnövekvő korosztályokban. Olthatatlan vágyat éreztek a 'tiltott gyümölcs' megízlelésére.

Ezeket a tanulságokat – más, kézenfekvőkkel együtt –, ma, a kommunikációs forradalom idején sem érdektelen megfontolni: politikusoknak, a kulturális élet irányítóinak, szülőknek, pedagógusoknak, könyvtárosoknak egyaránt.

Sem a Dijoni Académia, sem Vörösmarty kérdésére nem tudunk válaszolni. Látva a világban zajló eseményeket, annyit inkább reményként, mint tényként azért megjegezhetünk: a könyvek nélkül még rosszabb lenne a helyzet.

JEGYZETEK

- 1 Pl. Jean-Jacques Rousseau (1978): Értekezések és filozófiai levelek. Bp., 11-22.o.
- 2 Papirus-, majd pergamentekercsek, amelyeket dobozokban tároltak.
- 3 United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Nevelési, Tudományos és Kulturális Szervezet), az ENSZ egyik szervezete.
- 4 Magyar Nyelv Értelmező Szótára. Bp., 1979. V. kötet 383-384.o.
- 5 Jörg Baberowski (2015): Felperzselt föld. Sztálin erőszakuralma. Bp., 136-142.o.
- 6 Benedek István (1977): Benedek Marcell. Bp., 668 o. L. 101.o.
- 7 Poszrednyik: Leo Tolsztoj kiadója.
- 8 A. P. Csehov (2004): A 6-os számú kórterem Bp., 220.o.
- 9 Lohr Ferenc (1989): Hallom a filmet. Bp., 290 o. L. 21-22.o.
- 10 Kacsó Sándor (1974): Fogy a virág, gyűl az iszap. Bukarest; Bp. 1985. I-II. kötet. L. I. kötet 16-17., 39-40.o.
- 11 Kovács István (1981): Egy szegény pórfiú önéletrajza Bp., 442 o. L. 78.o.
- 12 Normai Ernő (1987): Beatrice egyik apródja. Bp., 409 o. L.15., 18. és 19.o.
- 13 Goldziher Ignác (1984): Napló. Bp., 407 o. L. 23-25.o.
- 14 Megyery Sári (1979): Én is voltam jávorfácska... Bp., 475 o. L. 45-46., 54-55.o.
- 15 Zolnay László (1986): Hírünk és hamvunk. Bp., 732 o. L. 50-51., 91., 93. o.
- 16 Haraszti Sándor (1986): Befezetlen számvetés. Bp., L. 21., 30-31.o. A Nick Carter-kötetek (újonnan 24 fillér volt) hatásáról Hidas Antal is megemlékezik. Ő a detektív újabb ronggyá olvasott kötete helyett véletlenül jutott hozzá M. Gorkij: Éjjeli menedékhely c. művéhez 2 krajcárért. „*Aztán – emlékezik Hidas –, a magas járdáról lábaimat lógatva olvastam és olvastam. Szíven legyintett különösen két mondat... Ez a két mondat Gorkij hazaérkezésének hangulatát idézi. Szól az Internacionálé és az író sír. L. Hidas Antal (1979): Szólok az időhöz. Visszaemlékezések. Bp., 285 o.*
- 17 Újpesti Elemér (1987): Végállomás Lisszabon. Bp., 546 o. L. 12-13.o. L. még: Fejtő Ferenc (1990): Budapesttől Párizsig. Emlékeim. Bp., 63.o.; Cseres Tibor (1978): Elveszített és megőrzött képek. Bp., 15.o.
- 18 Kolozsvári Grandpierre Emil (1976): A szerencse mostohafia. Bp., 408 o. L. 6-7.o.
- 19 A. P. Csehov: A hatos számú... 455.o.
- 20 Yoyce Carol Oates (1968): Luxusvilág. Bp. 67.o.
- 21 A. P. Csehov (2004): A csinovnyik halála. Bp., 27.o.
- 22 A szövegből nem derül ki.
- 23 Grazia Deledda (1991): Szerelemből gyilkolt. Bp., 250 o. L. 36-37.o.
- 24 A. P. Csehov: Hatos számú... 109.o.
- 25 Uo. 29-32.o.

- 26 A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig. Összeállította Kovács Máté. Bp., 1970. 722 o. L. a kötet IV. fejezetét; Az ellenforradalom korszaka (1919-1945). Válogatta és a bevezetést írta: Kovács Máté. A jegyzeteket Kovács Ilona írta.
- 27 A 'nagy kiadók' pl. az Athenaeum, a Franklin Társulat, a Révai Testvérek, az Egyetemi Nyomda, a Singer és Wolfner, a Légrády Testvérek és a Szent István Társulat. Náluk jelent meg a kiadványok egyharmada. A közép-és kis kiadók közül a Pátria, Pallas, Pfeifer, Génius, Dante, Danton, Tevan, Kner, Grill, Cserépfalvi, Lantos, Népszava, Politzer, Rózsavölgyi, Kókai, Pantheon, Ranschburg, Magyar Élet, Turul stb. bizonyult sikeresnek. A mintegy 50-60 törpekiadó évenként csak néhány könyvet jelentetett meg. A kiadványok „mintegy egynegyede” magánkiadásban került a piacra.
- 28 Cellulózgyár: Csepel 1923, Szolnok 1935. Papírgyárak: Csomagolóanyag-gyár 1921, Látatlan 1923, Hungária papírlémezgyár Budapest, 1923, Pesterzsébet 1929, Szentendre 1936. Ezek termelése is csak a szükséglet „egy részét” fedezte.
- 29 Érvényesült a társadalmi cenzúra is: szerkesztők, lektorok, kiadók, nyomtatvány- és lapszerkesztők, kritikusok stb. I.m. 350.o.
- 30 Romsics Ignác (1999): Magyarország a 20. században. Bp. L. 281-282.o., muk.oszk.hu/03100/03150/html/cspod22htm. Meglepő, hogy a Kolléga-Tarsoly István főszerkesztésében megjelent Magyarország történetének III. kötetében (Szekszárd, 1998) egy szó sem esik a könyvkultúra/termelés alakulásáról. Tényeket közöl a pusztítás történetéből a Nemzeti Múzeum igazgatója, Trócsányi Zsolt. L. Magyar Könyvszemle 1945. 1-21.o.
- 31 nol.hu/kultura/kincs_ami_nincs_itt_1511655
- 32 Izsák Lajos (1994): Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944-1956. Bp., 323 o.; Uő (1983): Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944-1949. Bp., 381 o.
- 33 Szabó-András Endre (1966): Könyvtári adatok (1884-1962). Bp., 230 o. A 4450/1945.M.E.sz. kormányrendeletre hívta az Országos Gyűjteményi Bizottságot. Feladata volt a veszélyeztetett magángyűjtemények (levéltárak, könyvtárak stb.) mentése, védelme, gondozása. Működéséről nem tártunk adatot.
- 34 Kovács Máté (1960): A magyar könyv-és könyvkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. Magyar Könyvszemle, 3.sz. 229-254.o.; 4.sz. 361-391.o.; 1961. 1.sz. 1-43.o. A szerző három részben közölt tanulmányának gazdag adatanyagát számos esetben hasznosítottuk. Néhány lényeges megállapítását ugyanakkor vitathatónak, politikai megfontolásból alkalmazottnak látjuk. Értékes adatokkal szolgál még – többek között – a dr. Bak János által összeállított Az új magyar könyvkiadás 10 éve c. kötet. Bp., 1956. 128 o.
- 35 Kis Újság, 1945. IV. 29. 3.o.
- 36 Magyar Könyvszemle, 1945. 1-21.o., 126-130.o.
- 37 Kis Újság, 1945. június 24.7.o.
- 38 Uo. 1945. május 31. 5.o.
- 39 Új Szó, 1945. július 12.3.o. L. még: Romsics: I.m.329-33.o. Kolléga-Tarsoly István: I.m. 217.o. Kis Újság 1945. V.5. 4.o. Ebben az évben jelent meg pl. Salamon Elemér: Mozgó veszthely c. könyve, Kósa János: Thomas Mann a humanista, Geleji Rezső: Tító és az új Jugoszlávia, Rabinovszki Mária: Művészet és valóság, Rátkai Károly: Két torony, Darvas József: Város az ingoványon, Goda Gábor: Vihar előtt, Szabó Pál: Isten malmai és még egy sor más irodalmi mű.

- 40 Új Szó, 1945. május 17. 3.o.; MNL XIX-J-1-k-14. d. 022643-1950.; Uo. 12. d. 60420-6-1947.
- 41 MNL XIX-J-1-k-20. d. 110041-45., Uo. 1946-47., Uo. 30229-48., Uo. 2634-49., Uo. 3548-49.
- 42 MNL XIX-J-1-k-17. d.
- 43 MNL XIX-J-1-k-17. d. 019442-1950. Feljegyzés a Mezdünarodnaja Knyiga megbízottjával folytatott megbeszélésről. A szovjet fél a Horizont helyett az IBUSZ megbízását javasolta, ill. az adottnál termékenyebb megoldást sürgetett. A Szovjet Írószövetség azt kifogásolta, hogy a magyar küldi a könyvcseré-program keretében a legkevesebb könyvet valamennyi népi demokrácia írószövetsége közül. Az Írók Központi Házában megrendezett irodalmi estről szóló jelentés hangsúlyozta: „A szovjet írók lelkesedésével éles ellentétben állott a magyar írók előadásainak kissé lélektelen volta.” Benjamin László pl. egyhangúan olvasta fel a versét, azt is csak félig. . .Uo. 031151-1951.
- 44 L a 30. jegyzetben hivatkozott muk. . .anyagát.
- 45 Kovács Máté: I.m. 1960. 3.sz. 245.o.
- 46 Uo. 248.o.
- 47 L. muk. . .
- 48 Szabó-András Endre: I.m. 121.o.
- 49 Uo. és muk. . .
- 50 Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) XIX-J-3-d/3. d. szám n.. A Romsics Ignác, Kovács Máté és Szabó Endre-András idézett munkáiban alapos bibliográfiát is talál a részletek iránt érdeklődő olvasó.
- 51 Uo. L. még: Központi Statisztika Hivatal 1949. Évkönyve, 215., 337.o.
- 52 MNL XIX-J-3-e-4.d. MT 609/52.1459/Meh. Ezek: Sztálinváros, Kazincbarcika, Komló, Nagy-Miskolc (Miskolc-Diósgyőr) . A fejlesztési javaslatban milliós tételek szerepelnek, amelyekből nagy befogadóképességű mozik, kultúrpaloták, korszerű könyvtárak létesültek.
- 53 Szabó-András Endre: I.m. 124.o.
- 54 MNL XIX-J-3-d-3. d. szám n.
- 55 Uo.
- 56 MNL XIX-J-3-d-3. d. szám n.
- 57 Uo. 4. d. szám n.
- 58 Uo. XIX-J-3-j-12.d. 5801/5-54. Titkos 3 pld.
- 59 Uo. XIX-J-3-d-4. d. szám n
- 60 Uo. szám n.
- 61 MNL J-3-n-1. d. szám n. Javaslat a különböző vidékek könyvtárainak egységesítésére c.
- 62 Uo. XIX-I-3-p.-1 d. szám n.
- 63 Uo.
- 64 Uo. XIX-J-3-e-4. d. szám n.
- 65 Uo. XIX-I-3-p-1. d. szám n. Példa erre P. Béla és M Béla újságírókkal kapcsolatos fegyelmi eljárás körüli huzavona.
- 66 Uo. Az érintett államügyészségek döntésükről a Sajtó-közigazgatási Osztályt sem értesítették.
- 67 Uo. XIX-J-3-i-1. d. szám n.
- 68 Uo. XIX-J-3-f-1. d. szám n.
- 69 Uo. XIX-J-3-e-9. d. 20. tétel szám n.
- 70 Uo. XIX-J-3-v-37. d. 1336-1952.

- 71 Uo. 1323-1952.
- 72 Uo. XIX-I-3-j-20. d. 855/55/6-1955.
- 73 A Szabad Nép már július 10-i számában beharangozta az eseményt. Az első szabad magyar könyvnap: a demokrácia szellemi erőinek ünnepi bemutatkozása címmel. Kiemelte, milyen nagy érdeklődés mutatkozik a szocialista irodalom iránt a 'félrevezetett' középosztály, a polgárság és az értelmiség részéről. Felhívta a figyelmet Kovai Lőrinc elvtárs két regényére, amelyet a szerző a kistarcsai internálótáborban, ill. a Gestapo börtönében írt. Az Igazság c. a párton kívüli értelmiségről, a Föld-kenyér-szabadság pedig az agrárproletárokról szól. Illés Béla a szovjet nép könyvszeretetéről, Darvas József pedig a könyves pultra kerülő könyvek alacsony árának fontosságáról beszélt a cikk írójának. Az MKP központi sajtója felhívta a figyelmet Rákosi Máttyás A magyar jövőért, Molnár Erik A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig, Révai József Ady, Sándor Pál Engels, mint filozófus, Gerőné Fazekas Erzsébet: A felszabadulás útján, György István: Fegyvertelenül a tűzvonalban, Barabás Tibor Martinovics szervezkedéséről, Kovács Imre A magyar feudalizmusról, és Boldizsár Iván Ne higj magyar a németnek c. kötetére. A lap július 12-i számában (6.o.) utal a sok „huza-vonára” ami miatt késett a könyvünnep, összevetette a régi és az új könyvkiadás célját. Hangsúlyozta: szerény volta ellenére ez az esemény „a felszabadult szellem és a felszabadult ország első nagy találkozása...” A záró napon a Szikra Kiadó kultúrünnepélyt rendezett a Nemzeti Színház előtti könyvsátornánál. Ezen részt vettek a szerzők, valamint Gobbi Hilda, Major Tamás és Várkonyi Zoltán.
- 74 MNL XIX-A-1-c-3. d. szám n.
- 75 Uo. XIX-J-3-n-1. d. szám n. A beérkezett művek között volt pl. 28 vers, 35 versfordítás, négy novella, öt színpadi jelenet, 3 irodalmi riport, 7 szovjet kantáta fordítása, 3 magyar kantáta, 6 szovjet tömegdal, 3 magyar tömegdal, 1 szimfonikus mű stb. A pályamunkákat – többek között – két üzemi propagandista bírálta.
- 76 MNL XIX-J-3-n-1. d. szám n.
- 77 muk. ...
- 78 MNL XIX-J-3-d- 4.d. szám n..
- 79 Uo. XIX-J-3-p- 1. d. A kiadandó művek javaslatain túl a jogdíjak elszámolása is az együttműködés része volt.
- 80 Uo. XIX-J-3-i- 1.d.
- 81 MNL XIX-J-3-v-37.d..1326-1952.
- 82 Uo.
- 83 Uo. XIX-J-3-i-5. d. szám n.
- 84 Uo. XIX-J-3-n-8. d. szám n.
- 85 Uo. XIX-J-3-d-3.d.szám n. L. a KSH 1956-os Évkönyv 257-258 oldalán található táblázatokat.
- 86 A témáról körültekintő és meggyőző tanulmányt írt Babus Antal: József Attila 1945-1962 közötti szovjetunióbeli recepciója címmel. epa.oszk.hu/01300/01343/0042/esse.html
- 87 Uo. XIX-J-1-k-17. d. 008964-1955., Uo. 002208-1956, Uo. 007506-1956., Uo. 16. d. 7-1357, 148-1957.
- 88 Uo. XIX-J-3-d-3. d. Benke Valéria beszámolójába felvetésre javasolt kérdések c.

A MAGYAR FELSŐFOKÚ TANÍTÓKÉPZÉS MEGVALÓSÍTÁSÁNAK TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEI

FÜLE SÁNDOR

*„A derék kora követelményeinek tesz eleget,
a derekabb a jövőnek is lerakja alapját.”*

(Eötvös Loránd)

A magyar tanítóképzés teljesebb történeti előzményeiről az 1000 éves a magyar iskola című kötetben ismerhetünk meg fontos tényeket.¹ Mivel ebben a magyar tanítóképzés ezer éves fejlődésének adatai hozzáférhetőek, ezekről nem lesz szó. A fejlődés tényeinek lelőhelyeire egy újabb írásomban is utaltam.²

Hangsúlyozom, hogy a neveléstörténeti kutatások módszerei között jelentőssé vált a személyesen átélt közoktatási események, még inkább az értékeket létrehozók beszámolóinak, főként a tetteinek és alkotásainak a megismerése. Életem végéhez közeledve megemlíthetem, hogy a magyar felsőfokú tanítóképzés megvalósítói között az első lehettem. A továbbiakban ezt a megállapításomat konkrét tényekkel bizonyítom. Néhány olyan tényt is kiemelek, amelyek jelzik, hogy erre a nagy feladatra, az akkori nagy feladatra, az első lépések megtételére, az akkori vezetőim (Nagy Sándor professzor és mások) a Pedagógiai Tudományos Intézetben miért engem választottak ki.

* * *

Az Életem, a nevelés című könyvemben a pedagógussá válásom minden fontos adatáról írtam.³ Bővebben írtam az aktív 1948-1995 közötti években végzett munkámról. Megemlítem az 1995-2007 közötti években végzett vendégprofesszori munkámat is. Az életrajzi könyvem kis példányszámban jelent meg, ezért a 2015. évi Curriculum vitae című anyagomban leírt tények közül néhány lényegesebbet ebben az írásban is megemlítek. Elsősorban azt tartom nagyon fontosnak, hogy bemutassam, milyen felkészültséget és tapasztalatokat szereztem ahhoz a feladathoz, amelyek alkalmassá tettek a felsőfokú tanítóképzés megvalósításában való alkotó részvételre.

Az ötéves középfokú tanítóképző intézeti, a kétéves pedagógiai főiskolai, az ötéves egyetemi diplomák megszerzése után egyetemi doktorátust és a Magyar Tudományos Akadémián kandidátusi (Ph.D) fokozatot szereztem. A tanítói munka végzése közben (1949-ben) szaktanítói tanulmányokat is folytattam.

Az Eötvös Lóránt Tudományegyetemtől 2015-ben gyémántdiplomát kaptam. A

többi diplomám alapján az arany-, a gyémánt-, sőt már a vasdiplomák tulajdonosa is vagyok. Az általános iskolai igazgatóm (Cserhádi Ferenc) gyakori értékelése szerint (ezeket írásban is megkaptam tőle), a tanítói, majd a tanári munkám végzése eredményes és példamutató volt. Bizonyára javaslatára hívott meg Vaszkó Mihály főosztályvezető és nevezett ki az Oktatási Minisztérium Nevelésügyi Főosztály Pedagógiai Csoportjába munkatársnak. Ott Polesinszky Jenő osztályvezető hamarosan ki nevezett a középfokú tanítóképző intézetek országos pedagógiai és gyakorlati képzési szakfelügyelőjévé. Ebben a munkakörben (1951-1954) hazánk 24 középfokú tanítóképző intézetének munkáját, mások tapasztalatait alaposan megismertem. Egy-egy intézetben egy-egy hetet töltöttem. Az általam ellenőrzött nevelési-oktatási munkákat elsősorban a Miskolci Evangélikus Tanítóképzőben szerzett tapasztalataimhoz és a példakép pedagógiatanárom (Lehoczky Egyed) munkájához, majd az egyre több megismert kiváló tanítóképzős tanár munkájához, mások tapasztalataihoz viszonyítottam az ellenőrzés során látottakat. (Nevüket az 5. hivatkozási szám alatt jelzett munkámban sorolom fel.) A gyakorlatorientált képzési tapasztalatokat (mint szakfelügyelői alapkötelezettséget) az egyik intézetből a másikba vittem. A szakfelügyelői munkámról készült alapos jelentéseimet a minisztériumban Rozsondai Zoltán csoportvezető értékelte. Tőle, mint kiváló tanítóképzős szakembertől, sokat tanultam.⁴ Arra emlékszem, hogy minden megállapításomat szigorúan ellenőrizte.

A szakfelügyelői munkámról több jeles tanár is elismerően nyilatkozott. Számomra Ködöböcz József írásban is megfogalmazott véleménye volt a legfontosabb. Ő a sárospataki Tanítóképző Intézet neves tanára és egyik vezetője volt. (Szobrát a tanítóképző udvarában napjainkban is megtalálhatjuk.) Az eddigi tények alapján hívtak meg az 1954-ben létrehozott Pedagógiai Tudományos Intézet tanítóképzős csoportjának megalakítására.

Nagy Sándor igazgatóm először a középfokú tanítóképző intézetek számára egy tudományosan megalapozott új tanterv elkészítésének irányításával bízott meg. Ebben a csoportban dolgozott még Faludy Szilárd és Bori István. A tantervkészítés nehéz munkájába a szakfelügyelő koromban megismert kiváló tanárokat vontam be. Együtt dolgoztuk ki a tanterv-tervezet pedagógiai, a humán és a reál tantárgycsoportjainak, a modernizált és hatékonyabb gyakorlati képzés terveit. Egy általam szervezett és vezetett országos ankét keretében vitattuk meg az elkészült tanterv részleteit. Erről az ankétról egy kiadványt készítettem. Ezt a Pedagógiai Tudományos Intézet megjelentette.⁵ A tanterv tehát elkészült. A tanterv értékeiről Molnár Béla későbbi kandidátusi értekezésében (melynek az egyik opponense voltam), elismerően írt. A tanterv életbe lépésére, felhasználására azonban nem került sor. Itt jegyzem meg, hogy ekkor, az 1955. évtől kezdődtek meg a legelső munkák, amelyek a most vizsgált témakörrel kapcsolatosak.

A hamburgi Neveléstudományi Intézetben (az 1953. évben) nemzetközi UNESCO-konferenciát rendeztek. Ennek a konferenciának a jegyzőkönyvét (több más tanítóképzéssel foglalkozó könyvvel együtt) megkaptam. A jegyzőkönyv részletesen

foglalkozott „az elemi iskolai tanítók oktatása és képzése” témával. A tartalmas vitaanyagot lefordítottam. Megszerkesztve átadtam a tudományos intézet vezetőjének. Ő ezt a fontos anyagot kiadvány formájában megjelentette.⁶ Az UNESCO-konferencia jegyzőkönyvi anyagát az Oktatásügyi Minisztérium vezetői, a tanítóképző intézetek igazgatói és még több szervezet vezetője megkapta. Megismerték az abban leírtakat, főként a konferencia általam kiemelt ajánlását. Az Ajánlás egyik fő tétele így hangzott: *„Az európai országok oktatásügyi szervei minél előbb valósítsák meg hazájuk területén a felsőfokú tanítóképzést.”* Fontos közölni azt is, hogy az akkori, ún. szocialista országok ezen a konferencián nem voltak jelen. Egyértelmű volt az, hogy az UNESCO-konferencia anyagának és ajánlásának a megismerése Magyarországon, közreműködéssel, megtörtént. Az első voltunk e fontos ajánlás megismertetése terén.

A magyar neveléstörténetből jól ismert az, hogy Magyarországon már 1848 júliusában, az I. Egyetemes Tanítógyűlésen Tavasi Lajos a tanítók nevében azt követelte (nemcsak javasolta), hogy „...a magyar tanítók, az érettségi után, az egyetemen képeztessenek...” Ezt a közoktatási értéket a főiskolai neveléstörténeti óráimon a hallgatóimmal mindig alaposan megismertettem.

Az ezt az írást olvasók jól tudják, hogy a szabadságharcunk után a dualizmus idején az osztrákok által „finoman elnyomott” magyarok az I. világháború, a szörnyű trianoni döntés utáni Magyarország szétdarabolása, hazánk kifosztása, tönkretétele után a Horthy-rendszerben 1923-ban csak az öt évfolyamos középfokú tanítóképzés valósulhatott meg. Az igen szegény és tönkretett Magyarországon ez is nagy eredmény volt.

Az említett UNESCO-konferencia anyagának megismerése, az illetékesekkel való megismertetése után a Pedagógiai Tudományos Intézet vezetőinek megbízása alapján az 1955. évtől kezdtem kutatni a felsőfokú tanítóképzés hazai bevezetésének 20. századi lehetőségeit, elképzeléseit, terveit. Rendkívül alaposan tanulmányoztam az említett jegyzőkönyv anyagát. A konferencián az volt a fő kérdés, hogy a tanítóképzés egyetemen vagy oktatóképző főiskolán történjék-e. Azt is vitatták, hogy kettős szervezeti rendszer legyen-e. Munkacsoportok alaposan megtárgyalták még a tanári személyzet toborzása és kiválasztása, a tanterv és a vizsgák, a szolgálatban lévők oktatása és képzése, a tanítók viszonya a közösséghez témakörök alapvető kérdéseit.

Robert Dottrens kiváló genfi egyetemi professzor előadásából bizonyára a leglényegesebb megállapítását emelem ki: a tanítóképzés tökéletesebb megoldásának azt tartaná, ha annak fejlesztésekor nemcsak a tanítás, az oktatás, a tudásátadás megoldását vizsgálnák. A professzor ezzel kapcsolatosan azt mondta, hogy a tanítók képzése fejlesztésekor mindezt egy nagyobb összefüggésben, az általános szellemi, erkölcsi művelés vonatkozásában is szükséges vizsgálni. Ezt a gondolatot az alábbi rendkívül lényeges megállapítással folytatta: *„Innen adódik történelmileg az a hamis hierarchia, amely egymás fölébe helyezi az óvodai oktatót, az elemi iskolai oktatót, a középiskolai tanárt és az egyetemi professzort. Megfelelnek annak,*

hogy ezek valamennyien emberi lényekkel állnak szembe ezek szellemi és érzelmi fejlődésének különböző pillanataiban”. Hangsúlyozta még azt is, hogy a 6-12 éves fiatalok tanítóinak mentális magatartása feleljen meg a különböző növekedési és fejlődési fokoknak. A tanítói munka azt igényli, hogy sokoldalúnak nevezett intelligencia-típussal rendelkezzenek azok, akik ezt a hivatást választják.⁷

Az általam kiadásra előkészített UNESCO-konferencia anyagát a Pedagógiai Tudományos Intézet vezetője valamennyi oktatási minisztériumi vezetőnek, a Parlament illetékes képviselőinek és a tanítóképző intézetek vezetői részére is megküldtem. Egyértelműen biztos az, hogy ennek az értékes anyagnak és a benne lévő ajánlásnak is köszönhető az Országgyűlés 1956. július 30-ai ülészakán hozott határozat, amely így hangzott: *„Minél előbb elő kell készíteni a felsőfokú tanítóképzés hazai bevezetését.”* Ezt az igen nagy értékű döntést az 1956. évi októberi forradalom „előszel” is elősegítette.

Az említett országgyűlési határozat megjelenése után a Pedagógiai Tudományos Intézet vezetőjétől azt az újabb feladatot kaptam, hogy a jelentősebb könyvtárakban kutassam és gyűjtssem össze, hogy hazánkban a 20. században milyen törekvések voltak, milyen konkrét tervezetek készültek a felsőfokú tanítóképzés bevezetésére, megvalósítására. A parlamenti, az egyetemi, a Széchenyi, a sárospataki nagy könyvtárakban és a Szegedi Középfokú Tanítóképző Intézet könyvtárában találtam értékes anyagokat, és ezek megszerkesztésével egy újabb kötetet készítettem.⁸ Ilyen szakmai összegzés a felsőfokú tanítóképzés fejlesztésével kapcsolatosan hazánkban korábban nem készült. A forrásanyagok lelőhelyeit, a tervezetek készítői nevét – a tudományos etika követelményeinek megfelelően – pontosan feltüntettem. Hibának tartom ugyanakkor azt, hogy az ebben az írásban tárgyalt alapozó munkákra, az általam készített anyagokra Donáth Péter és Molnár Béla kivételével más nem hivatkozott. Ez a tény egyértelműen tudománytalannak ítélnélhető.

Az említett kutatási feladat elvégzése után (még az 1956. évi forradalom előtt) vezetőmtől azt a feladatot kaptam, hogy készítsek előterjesztéseket a Jóboru Magda miniszterhelyettes által vezetett oktatási minisztériumi Vezetői Kollégium számára. Az előterjesztések a felsőfokú tanítóképzés bevezetésének lehetőségeivel, annak legalapvetőbb szervezési, tartalmi kérdéseivel foglalkoztak. A vitaanyagok tárgyalására mindig meghívtak, a vitában résztvevőktől több tanácsot kaptam, hogy milyen alapvető kérdéseket tárgyaljak még a következő előterjesztésekben.

Egy alkalommal az akkori oktatási miniszter, (Erdei-Grúz Tibor) arra kért meg, hogy számára konkrét tájékoztatást adjak arról, hogy a felsőfokú tanítóképzés bevezetésének melyek lennének a legfontosabb kérdései.

A minisztérium illetékes vezetőtestületének vitái és a miniszter tájékozódása után az 1957. év első felében megtörtént az Országgyűlés 1956. évi határozatának megfelelő miniszteri döntés. Ennek lényege az volt, hogy „Elő kell készíteni a felsőfokú tanítóképzés bevezetését Magyarországon”. Ezt az előkészítést Bízó Gyula vezetésével, aki a minisztérium tanítóképzős osztályát vezette, egy nagyobb összetételű szakmai

bizottság végezte el. Bízó Gyula velem rendszeres szakmai kapcsolatot tartott. Tőlem számos részletes, a felsőfokú tanítóképzéssel foglalkozó anyagot kért, azokat a publikációihoz is felhasználta. Munkámat azzal hálálta meg, hogy 1963-ban kinevezett az esztergomi Felsőfokú Tanítóképző Intézet főiskolai tanárává, a Neveléstudományi Tanszék (akkor még Munkacsoport) vezetőjének és az intézet igazgatóhelyettesévé.

Az említett Szakmai Bizottság alapos munkával és számos más anyag, és a Pedagógiai Tudományos Intézet kiadványai felhasználásával kidolgozta a felsőfokon történő tanítóképzés bevezetésének minden lényeges szervezeti, pénzügyi, tartalmi és a gyakorlati képzési tennivalóit. Az elért eredmények, a megoldott tennivalók alapján született meg az 1848. év óta várt döntés az érettségire épülő felsőfokú tanítóképzés megvalósítására. Az 1958. évben a sokak által várt döntést a 26. számú törvényerejű rendelet tartalmazza. Ez azt is előírta, hogy 1959 szeptemberében (11 tanítóképzőben és 6 óvónőképzőben) meg kell kezdeni a felsőfokú képzést.

A felsőfokú tanítóképzést az oktatástechnológiával is fejlesztő munkában (az 1974-1978. években) akkor mint az Országos Oktatástechnikai Központ tudományos igazgatója, Szalay László miniszteri biztos mellett továbbra is részt vehettem. Munkámról Szalay László az életrajzi könyvében így nyilatkozott: „*Sokat jelentett, hogy az Oktatási Minisztérium Pedagógusképző Osztályának vezetőhelyettesét, dr. Füle Sándort meg tudtam nyerni helyettesemnek. Nemcsak remek szervezőt, segítőtársat nyertem benne, de kitűnő kutatót is.*”⁹ Az 1958. évi döntés jelentőségét minden tanítóképzős szakember pontosan tudta. A felsőfokú tanítóképzés bevezetésének rendelete rendkívüli hatású volt. A tanítók, a tanítói pályára készülők felsőfokú szintű képzésben részesítése Európában, de az egész világon is az elsők között volt.

Az esztergomi Tanítóképző Intézet egyik vezetőjeként az 1963-1967. években, majd az 1967-1974. években a Művelődésügyi Minisztérium Önálló Pedagógusképző Osztályának főosztályvezető-helyetteseként sokat tehettem az általam is gazdagított felsőfokú tanítóképzős program megvalósításáért.

A felsőfokú tanítóképzés bevezetését követő munkáimról publikációkban rendszeresen beszámoltam. Az Életem, a nevelés című könyvem bibliográfiai része tartalmazza írásaim könyvészeti adatainak nagyobb részét. (Ez a könyv megszerezhető az Eszterházi Károly Főiskola nyomdájának vezetőjétől.)¹⁰ A felsőfokú tanítóképző főiskolák 50 éves jubileumára megjelent tartalmas kötet tanulmányait valamilyen tanítóképző főiskola főigazgatója, dékánja és munkatársaik készítették.¹¹ Ezek az írások egyértelműen bizonyítják, hogy a magyar tanítóképzés felsőfokra emelése jelentős színvonalbeli változásokat eredményezett. Egyedül Molnár Béla hivatkozik a képzés megindulását biztosító legelső munkálatokat elvégzőre.¹² A felsőfokú tanítóképzés nagyobb évfordulóira készített és megjelent írásaim részben pótolják a keletkezéstörténetre hivatkozások elmaradását.¹³ Tudományos szempontból egyértelmű, hogy a felsőfokú tanítóképzésről írt áttekintő tanulmányokból sem hiányozhatna a keletkezéstörténetre utalás. Ezt a jövő kutatóinak nem szabad elfelejteni.

Érdeemes tanulmányozni a Nyugat-magyarországi Egyetem 2012. évi tudományos tanácskozásán elhangzott előadásomat, annak publikálása megtörtént.¹⁴ Bizonyára az sem tudott, hogy a tanítóképzés történeti előzményeivel kapcsolatos munkáimról Donáth Péter egyetemi tanár meghívására az ELTE tanító szakán éveken át tartottam előadásokat.

A felsőfokú tanítóképzés megvalósításának leírt előzményei után vázolom azokat a tényeket is, amelyek bizonyítják, hogy az 1984-2000. évek közötti erőteljes fejlesztések során milyen további jelentős fejlődést értek el a magyar szakemberek. (Ezekben a munkálatokban a neveléstudományi kandidátusi értekezésem készítése miatt már nem tudtam részt venni.)

A további rendkívül nagy előrelépés az volt, hogy megvalósították a négyéves felsőfokú tanítóképzést. Ezzel megszüntették a szinte megalázó 2 éves óvónőképzés, a 3 éves tanítóképzés, a 4 éves általános iskolai tanárképzés és az 5 éves középiskolai tanárképzés közötti, semmivel nem indokolható különbségtételt. A 4 éves képzést kialakító, fejlesztő munkának kiváló kutatói és megvalósító szereplői voltak, közöttük Hunyady Györgyné, Bollókné Panyi Ilona, egy ideig Magyarfalvi Lajos. Jól ismert, hogy a kaposvári Tanítóképző Főiskola több vezetője és oktatója is részt vett a négyéves képzési rendszer kialakításában. Az elvégzett kísérletek eredményeit a Sorsfordító mozzanatok című könyvben lehet részletesebben tanulmányozni.¹⁵

A tanítóképzésben a legfejlettebb európai országokra jellemző változás az ezredforduló táján történt. Az egyetemi szintre emelés tényét az 1999. évi LII. törvény, a felsőoktatási intézményhálózat átalakításának, továbbá a felsőfoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény módosításának eredményeképpen valósult meg. A négyéves felsőfokú tanítóképző és óvónőképző főiskolák a bölcsészettudományi egyetemek karai lettek. A teljesen új képzési korszak nagy színvonalemelkedéséről Kelemen Elemér a Sorsfordító mozzanatok című könyv 70-118. oldalain számol be.

A tanítóképzés minőségének, hatékonyságának biztosításáért küzdő szakemberek számára is meglepetés volt, hogy a 21. századtól a magyar tanítókat már egyetemi szinten képezik. Ez várhatóan elősegíti Ady Endre óhajtásának a megvalósítását: „Kapja meg végtén szegény Magyarország, a szabadító magyar tanítót.”¹⁶

* * *

Bízunk az egyetemi szintre került magyar tanítóképzés erőteljes hatásában. A tanítók korszerű általános és szakmai műveltséggel, a 21. században szükséges tudással, fejlett erkölcsi tudattal, érzelmekkel és magatartással neveljék, oktassák tanítványaikat.

A legmagasabb felsőoktatási szakemberszinten képzett tanítók – ezt várják tőlük –, tetteikkel segítsék Magyarországot és népének a felemelkedését. Reméljük, hogy Széchenyi István gondolata szerint a tanítók hozzájárulnak a magyar nép szel-

lemileg és testileg tevékeny életének megvalósításához és a boldogság tetőfokára eljuttatásához.¹⁷

Írásom befejezéseként megfogalmazom, hogy azok a magyar emberek, akik az érettségre épülő, egyetemi szinten történő tanítóképzésért küzdöttek és megélték annak megvalósulását, remélhetőleg, eljutottak a boldogság tetőfokára.

JEGYZETEK

- 1 Balogh László (szerk., 1996): *1000 éves a magyar iskola*. Korona Kiadó Kft., 183 o.
- 2 Füle Sándor (2014): *55 éves a felsőfokú tanítóképzés*. Tanító, 8.sz. 20-21.o. (Az 1. hivatkozási szám alatti könyvben található adatok leelőhelyei: 44-46-49-59-65-70-82-86-88-99-121. oldalakon.)
- 3 Füle Sándor (2011): *Életem, a nevelés*. Magánkiadás. Eszterházy Károly Főiskola Nyomdája, 172.o. (A publikációk bibliográfiája e könyv 71-105. oldalain található.)
- 4 Füle Sándor (2004): *Sokat tanultam Rozsondai Zoltántól*. In: Közszolgálat-Pedagógushivatás. Trezor Kiadó. Budapest, 41-43.o. Lásd még: Neveléstörténet, 2004. 3-4.sz. 203-205.o.
- 5 Füle Sándor (1955): *A Pedagógiai Tudományos Intézet által 1955. május 28-án rendezett Pedagógiai Ankét Tanítóképzői Albizottságának vitája. Anyagszolgáltatás a Pedagógia oktatói számára*. Pedagógiai Tudományos Intézet, Budapest, 9.sz. 11-71.o.
- 6 Füle Sándor (1956): *Az elemi iskolai tanítók oktatása és képzése. UNESCO Nemzetközi Konferencia. Anyagszolgáltatás a Pedagógia oktatói számára*. Pedagógiai Tudományos Intézet, Budapest, 24.sz. 153 o.
- 7 Füle Sándor: I.m. 49.o.
- 8 Füle Sándor (1956): *A tanítóképzés újjászervezésének kérdései Magyarországon (1904-1956). Anyagszolgáltatás a Pedagógia oktatói számára*. Pedagógiai Tudományos Intézet, Budapest, 22.sz. 203 o.; Füle Sándor (1957): *Törekvések a felsőfokú tanítóképzés megteremtésére Magyarországon*. In: Tanítóképző és Óvónőképző Akadémia tervezete c. anyag. Köznevelés, 3.sz. 8-10.o.
- 9 Lásd: Szále László (2004): *Iskola a látbatáron* című (Szalay László életéről írt) könyvet. Szignatúra Nyomda. Szombathely, 51 o.
- 10 Lásd: 3. sz. hivatkozás alatti bibliográfiában. In: 71-105.o.
- 11 *A felsőfokú tanító- és óvónőképzés első 50 éve (1959-2009)*. Szerk.: Fusz György és a kötetben szereplő karok főigazgatói és dékánjai. Páskum Nyomda. Szekszárd, 2009. 223 o.
- 12 Fusz György: In: 131-142.o.
- 13 Füle Sándor (1975): *Tanítóképzésünk 30 éves fejlődése*. A Tanító, 5.sz. 9-12.o.
Füle Sándor (2009): *A magyar felsőfokú tanítóképzés 50 éves*. Tanító, 6.sz. 1-2.o.
Füle Sándor (2014): *55 éves a felsőfokú tanítóképzés*. Tanító, 8.sz. 20-21.o.
Füle Sándor (2013): *Hol tart a magyar pedagógia?* Tanító, 1.sz. 4-7.o.
- 14 Füle Sándor (2012): *Az 50 éves felsőfokú tanítóképzés előzményei és megvalósulása*. Nyugat-magyarországi Egyetemi Kiadó, 31-42.o.
- 15 Donáth Péter (szerk., 2012): *Sorsfordító mozzanatok*. Trezor Kiadó, 14-142.o.
- 16 Ady Endre (1948): *A magyar tanítókhöz*. In: Összes versei. Athenaeum Kiadó, 489.o.
- 17 Kun Szabó Ferenc (1984): *És ég az oltár*. (Széchenyi István életműve.) Szépirodalmi Könyvkiadó, 16.o. (*Ezt az életművet minden igazi magyar pedagógusnak ismernie kellene*.)

AZ UTOLSÓ FÖLDESI REKTOR, VINCZE JÓZSEF (1857-1906)

KARACS ZSIGMOND

Az Érmellék történelmi múltú kedves kisvárosa, Székelyhíd, termőhelye az egykor asztali borok királyaként messze földön keresett bakatornak.¹ Itt született 1857. július 8-án Vincze Mihály kőművesmester és Orbán Zsuzsanna József nevű gyermeke.²

Vince József 1864-ben kezdte tanulmányait a székelyhídi négyosztályú egytanítós alsó elemi iskolában. A partikuláris kötöttségek folytán ebben az időben a fiúiskola tanítói még a debreceni református kollégiumból kihelyezett akadémikus rektorok, akik rendszerint háromévenként tavasszal váltották egymást, 1863-tól Vekerdi Imre, 1866-tól Tamási Lajos.³ A rektoriák takarékos életmód mellett segítették a további, gyakran külhoni tanulás lehetőségét. Mindemellett százados kötelességként, néha sok rábeszéléssel kiválogatták a nép fiaiból a tehetségeket, s elindították őket a tudás, a debreceni kollégium felé.

A kiegyezés az élet minden területén, így az oktatásban is új viszonyokat teremtett, meghozva egy minden eddig felülmúló fejlődés lehetőségét. Debrecenben az Organisations Entwurf 1861-es megszűnése mégis visszalépést jelentett: a nyolcosztályos gimnázium helyett ismét az 1848 előtti hatosztályost hozták vissza 1873-ig.⁴ 1868 október elején ide iratkozott be Vincze József és Erőss Lajos, a későbbi földesi lelkész, majd tiszántúli református püspök szolgadiákként.⁵ A diákok ellátásához nagy segítséget kapott a kollégium a különféle alapítványokból és adományokból. A szegény sorsú diákok közül a kollégiumból kikerülve sokan évek múltán, mint Vincze József, maguk is alapítványtevővé váltak. Már első osztályosként legációba járt egy bölcsész vagy teológus hallgató mellé beosztva. Évente háromszor mentek ünnepkövetségbe: karácsonykor, húsvétkor és pünkösdkor. E legációs alkalmak a szolganulónak is hoztak némi jövedelmet.⁶ Négy évet végzett a gimnáziumban. Tanárai Szekeres Pál, Félegyházi Benjámín, Márk Pál és Tüdős János voltak. Az algimnáziumnak nevezett alsó négy osztályban ők tanították a tárgyak többségét. Vincze József az első osztály végén a 105 tanuló közül jeles rendű bizonyítványával a 21. volt.⁷

Az 1868-as törvény szerint a négy gimnáziumi osztályt végzettek felvehetőek voltak a hároméves tanítóképezdebe. Debrecenben külön tanítóképzés nem volt. A partikulákban való tanítást a lelkészképzés egyik állomásának tekintették, ez volt a rektoriára való kibocsátás. A kollégium keretein belül 1869-ben önállósodott a tanítóképezde.⁸ A törvény oklevélhez kötötte a tanítás lehetőségét, és a már állásban levőket kötelezte ennek megszerzésére. A nagyfokú tanítóhiány miatt ezt hosszú ideig nem tudták realizálni. Vincze József élt a kínálkozó lehetőséggel, megszabadulhatott

a szolgadiákok nehéz életétől. A tanítóképezde érettségét ugyan nem adott, de kereső foglalkozást igen. 1872-ben már a képezde hallgatója. Az új szárnyként felépült internátusban ingyenes tápintézeti ellátásban részesült.⁹

A négyosztályos és a nyári félévben szoktató osztállyal működő elemi tanoda a képezdehez tartozott, de az elsőévesek még nem tartottak tanítási gyakorlatot. A tanítóképezdét 1872-ben megbízottként Osterlamm Ernő vezeti, az első évfolyamon a neveléstant tanítja. Kovács Lajos a vallástan, a történelem és a számtan oktatója. A magyar nyelv, a földrajz és a természetrajz tanára Somogyi Pál. A német nyelvnek, a szép- és ütenyírásnak, valamint a testgyakorlatoknak Örvényi Vilmos a mestere. Az ének és zene Szotyori Nagy Károly, a rajzolás tanítása Kallós Kálmán feladata. A tanárok többsége a pedagógiai szakirodalomban és a tankönyvírásban is jeleskedett.

Az első évfolyam 35 hallgatója között Vincze Józsefet a három kitűnő egyikeként látjuk. 1873-ra visszatért a külföldi tanulmányúton járt Joó István igazgató, s bekapcsolódva a tanításba, a különféle tárgyak módszertanát oktatta. A második évfolyamon tantárgyai egyeznek az első évfolyaméval. A tanárok közül ketten cserélődtek: Psenyiczki Nagy Sándor a német nyelvet, Krisztiáni Alajos a rajz oktatását vette át. A huszonöt tanulóból hat kitűnő, köztük is az első Vincze József. A második félévtől gazdasági tárgyakat is tanultak a gazdasági tanintézetben, illetve a pallagi külső telepen.

A második évfolyam növendékei heti két alkalommal az ez évben szerzett gyakorló iskolában szemléznek és részben tanítanak Kállai István tanító felügyeletével. Az országos tanítóhiány miatt az évfolyamról többen tanítóságra bocsátattak ki, ezért voltak kevesebben. Magántanulóként gyakorlatot szerveztek, s később legtöbbször eredményes tanítóképesítő vizsgát tettek.

Az 1871-ben alakult önképzőkör felügyelője Somogyi Pál, a magyar nyelv és irodalom tanára volt. 1872-ben folyóiratot alapítottak Haladjunk néven. Az 1873/1874. tanévben már 35-en voltak. A diákelnök Simon Károly, alelnök Tóth Mihály, jegyző Végh József, könyvtárnok Vincze József másodévesek. Az önképzőkörök a tagok dolgozataival, vitáival felkészítették a jövő tanítóit előadókészségük, ékesszólásuk kibontakozására. Irodalmi elbeszélésekben előkerültek a módszertani kérdések, s ennek lett később mestere Vincze József. Társai is itt kaptak indítást a tanügyi mozgalmakban való részvételre. Bőséges segítséget adott az ez évben alapított, 127 kötetből álló könyvtárunk, melynek legnagyobb részét neveléstani és módszertani munkák alkották.¹⁰

Az 1874-ben kezdődött harmadik évfolyamban Joó István vette át a történelem tanítását. A korábbinál nagyobb hangsúlyt fektettek az állattenyésztésre és a kisgazdaság berendezésére, hogy a falusi kisiskolák tanulóit egyúttal a gazdasági/gazdálkodási életre nevelhessék. A harmadikosok mindegyike hetenként egy fél napon önállóan vezette a gyakorlóiskolát, és a félév végén nyilvános próbatanítást tartottak. A 19 tanulóból két kitűnő volt, és most már hagyományosan az első Vincze József lett. A második félévet lezáró osztálynaplóban láthatjuk: A III. osztály növendékei a

vizsgálatok előtt eltávozván, osztályzatuk be nem jegyeztetett. Vincze József nevével pedig: „1875. április 26. Tetétlenre fitanítóul kibocsátott.”¹¹ A harmadik, a pünkösdi legáció immár számára is elmaradt. Az akadémia tanári kara még 1871-ben indítványozta, hogy a harmadéves tanítóképezdészek, mint leendő néptanítók, kik a lelkész távolléte alatt templomi szolgálatot is teljesítenek, gyakorlatszerzésre ünnepi követségbe (legációba) mehessenek.

A török időkben pusztává lett Tetétlent éppen száz évvel előbb, 1775-ben népesítette be Bónis Ferenc. Széles, egymást keresztező utcái a mérnöki tervezésre utalnak. 1841-től a Zichyek birtoka. A költőként és zeneszerzőként is kitüntetett Zichy Géza barátságával és három hétre tetétleni otthonával is megtisztelte.¹²

Kiss József királyi tanfelügyelő 1873. évi jelentéséből látjuk a tetétleni helyzetet. 236 6-12 éves gyermeket talál, az egyházi névtár szerint 78 fiú és 82 lány jár iskolába. Két tanteremben Bede Imre a fiúkat, Nagy Gábor a lányokat oktatta. Rendelkezésükre állt az egy holdas iskolai gyakorlókert.¹³ 1875-ben a 120 tanköteles fiúból 83, míg a 104 lányból 78 járt iskolába.¹⁴

A munkába merült ifjúnak a képezdében félbehagyott tanulmányai befejezésére is gondolni kellett, melyet október 17-én a tőle megszokott sikerrel tett le.¹⁵ Tanítóképesítő vizsgát egyéves gyakorlat után lehetett tenni, amit 1876. szeptember 14-én teljesített jeles eredménnyel.¹⁶ (Nem találtam nyomát annak, hogy itt foglalkozott-e már tanügyi irodalmi munkássággal.)

Már első tetétleni évében megismerhette Bakoss Gábor földesi lelkész jogvégeztet fiát, Bakoss Lajost, aki 1873-tól küldte be nyelvjárási gyűjtéseit a Magyar Nyelvőrbe. Vincze József tollából 1876 februárjában már az első székelyhídi adalék is megjelent, melyet a közlemények hosszú sora követett.¹⁷ Ez nemcsak a későbbi munkássághoz adhatott ösztönzést, hanem Bakoss Gábor figyelmét is felkeltette, aki által 1878. április 15-én betölthette Percze János, az utolsó földesi akadémikus rektor távozásával megürült első tanítói állást.¹⁸ Ide már házas emberként költözött, mivel néhány nappal előbb elvette Nagy Gábor tetétleni leánytanító Mária nevű lányát.¹⁹ Életének egy új, sikerekben és kudarcokban változó, küzdelmes, a tanügyi munkásságában termékeny korszaka következett.

* * *

Földes első említését 1215-ből a Várad Regestrumban találjuk. A birtokos Földesi családba való házassal a 15. század közepén már többen osztoztak rajta. A Parlagiak 1465-ben kaptak itt királyi adományt.²⁰ Itteni hatalmaskodásuk következménye János király 1537. évi oklevele, melyben a falubeli nemesek már fennálló önkéntes joghatósági szervezetét elismerte és megerősítette. 1848-ig Szabolcs vármegyéjétől független öngazgatással, bíraskodással, úgynevezett kuriális nemesi közigazgatással rendelkeztek.²¹ A vidéken a 16. század közepén erősödött meg a reformáció. A debreceni egyházmegyét 1567-ben szervezték meg, Földes századokon át ide tartozott,

Mihály nevű papjáról 1597-ből tudunk. Az egyház eleinte azonos volt a településsel, igazgatását a nemes tanács gyakorolta. A rendszeres népoktatás, az elemi iskolák felállítása a reformáció eredménye. Eleinte a lelkész látta el az írás-olvasás tanítását. Mint régi határozatra hivatkozik az egyházmegye 1647-ben, hogy a lelkész nem köteles a rektor feladatát ellátni.

Földesen 1665-ben Micskei Gáspár az első ismert rektor. A latin nyelv tanítása harmadik elemítől a fiúknál bevett szokás volt. Az első leánytanítót csak 1748-ból ismerjük Hegedüs személyében, s 1844-ig csak olvasni tanultak a lányok.²²

Az 1848/49-es szabadságharc leverése után hazánkban is bevezetett Organisations Entwurf gyökeres változást hozott, a partikulák egész sorának visszafejlődését eredményezte. Nem tudtak megmaradni a teljes hatosztályú gimnáziumok, s a partikulákkal egyetemben elemi iskolákká alakultak. Az egytanítósok aleleminek, a többtanítós iskolák főeleminek nevezték. Egyedül a debreceni kollégium tudott hosszabb vajúdság után nyolcosztályos gimnáziummá válni. A tankötelezettséget szigorúan vették, a mulasztókat csendőr kísérte az iskolába, a szülőket pedig pénzbírsággal sújtották. A főelemi iskolákban már a második osztálytól kötelezővé tették a német nyelv tanítását. 1858-tól a debreceni kollégiumban magyarul tanítottak.²³ 1860-tól ismét a Helytartótanács látta el az iskolák felügyeletét.

A földesi fiúiskola három tanítóval (egyikük a kollégiumból továbbra is kibocsátott rektor), főelemi iskolává alakult négy osztállyal, s ezáltal a latinos csonkagimnázium kora az agóniájához érkezett. Az iskola megmaradt ugyan a református egyház kezelésében, de az eddigi községi erőforrásoktól eltiltották. Az új lelkészt 1852-ben nem éppen rózsás körülmények fogadták. Beköszönő egyházi beszédét szinte csak az üres templomfalak hallgatták. Még ez évben leégett az iskola. 1853-ban a frissiben Földesre került rektor, Kovács Márton Debrecenben nyilvánosan éltette a szabadságharcot letipró császár merénylőjét, Libényi Jánost. (Éljen, aki rosszul szűrt!) A váradi haditörvényszék elé állították. Bakoss Gábor lelkésszel egy időben jött Földesre Balásházy János, a Magyar Tudós Társaság tagja, Kossuth barátja, aki gyűjtést indított az MTA székházának építésére. Közös sikerük az Újkertben levő faiskola létesítése 1854-ben.

Bakoss Gábor nevéhez olvasókör, kiseddóvó létesítése, az oktatás stabilizálása fűződik. Hívei hamarosan zsúfolásig megtöltötték a templomot. Tudatos építőmunkája meghatározóvá lett környezete fejlődésében. Egyik káplánja, F. Varga Lajos neves egyházi és tanügyi íróvá nőtte ki magát, egy másik, Eröss Lajos teológiai akadémiai tanár, majd tiszántúli püspök lett. A Földesről kikerült tehetséges gyerekek közül Zoltai Lajos Ady Endre első újságíró mestere, Debrecen tudós történetírója, Karacs Imre a New York-i magyar színtársulat igazgatója lett, akiről Ady írt nagyszerű kritikákat debreceni operaénekes korából. Hosszú évek múltán Vincze József így emlékezett rá: „*Nem tudok elég hálát adni a jó Istennek, hogy Bakoss Gábor mellé vezérelt, egyenesen annak köszönöm, hogy az vagyok, ami vagyok.*” Ha mindemellett még Karácsony Sándor szavait is idézem, látszik, hogy Bakoss Gábor mag-

vetése a későbbi nemzedékekben is meggyökerezett: *„Talán sobasem lettem volna pedagógus, ha már a földesi elemi iskolában két áldott nevelői lelkületű tanítóm nem lett volna: Papp Imre és Vincze József.”*²⁴

A földesi református elemi iskola tanítói 1878-ban: a rektor Vincze József, leánytanító Kónya József 1843-tól, fitanítók: Karácsony Mihály 1853, Kovács Lajos 1873 és Nagy Antal 1874 óta. Vincze Józsefet, bár nem volt akadémikus rektor, a korabeli források és a visszaemlékezések egyaránt rektor uramnak emlegetik a szokásjog alapján.

Két idézettel erősítjük az előbbieket. Eröss Lajos írta 1896-ban: *„Földesi lelkész-kedésem idején . . . az én ottani kedves barátom s egykori tanulóársam, az irodalmi munkásságáról is jól ismert V.(incze) J.(ózsef) rektor ...”*²⁵ P. Varga Lajos így emlékezett Vincze József halálakor az egyik évről vizsgájára: *„A fiú ballgat, rektor uramra néz; az én Józsim pedig énreám ...”*²⁶ Vincze József az általam ismert írásaiban önmagát nemes egyszerűséggel néptanítónaként említi. Papp Imre, aki 1894 óta tanító társa volt Földesen, így búcsúztatta: *„A földesi tanítóegyesületnek hosszú időn át szeretett munkáselnöke.”*²⁷

Az 1868. évi 38. tc. 48. §-a az elemi iskolai oktatást hat évig tartó mindennapi tanfolyamra osztotta be, elvileg minden tanköteles gyermeknek az elemi iskola hat osztályát el kellene végezni. A földesi iskola a '68-as oktatási törvények után is az egyház kezelésében maradt, még ha a törvény állami felügyelet alá is helyezte a népiskolákat. Minden iskolai ügy a református egyháztól, az egyházközség presbitériumától, végső soron a Tiszántúli Református Egyházkerület határozataitól függött.

A rektor feladataihoz tartozott a tantestület összetartása, a IV., V., VI. osztályosok oktatása, a halottak búcsúztatása. Vincze Józsefnek még bővült a feladatköre miután presbiterré lett: az ottani jegyzőkönyvet is ő vezette.²⁸ Joggal mondhatta nyugalomba vonulásakor, hogy felét a községnek felneveltem, azokban gyönyörködöm, felét eltemettem, azokat elsirattam.²⁹ Bakoss Gábor tudatos művelődési törekvéseihez tartozott az 1871-ben alapított olvasó egyesület,³⁰ az oktatásban pedig az, hogy a tanulókat hosszú ideig megtartsa az iskolában. A káplánként Földesen szolgáló egyházi és pedagógiai író, F.(öldesi) Varga Lajos emlékezéséből látjuk, hogy Vincze József *„Közös főnökünket a szó valódi értelmében tisztelte, bár nem egyszer erős komoly intelmekben részesítette csekélyebb dolgokért is. . . Ám azért meg tudta ő érezni a főnökünk kemény páncél mögött dobogó atyai védő szívének melegét.”*³¹

Vincze József különleges szerencséje, hogy Bakost halála után szintén kivételes szellemiségű lelkészek követték Földesen: Eröss Lajos 1886-tól, aki később püspöki beiktató beszédében állt ki a teljes egyenlőséggel véghezvitt állami népoktatás mellett.³² Kiss Ferenc 1893-tól, ő volt az 1914-ben alapított debreceni egyetem első rektora. Az elhunyt Vincze József emlékére alapítványt hozott létre, s megalapította a Református Szeretetszövetséget,³³ 1900-tól pedig Karácsony Imre, Karácsony Mihály földesi tanítónak a fia.³⁴

Földesen a község vezetősége és a presbitérium évszázadokon át szinte ugyan-

azoknak a családoknak férjjaiból állt. Az elöljáróság és példája nyomán a lakosság tehetősebb rétegei is kivették részüket az iskola támogatásából. Bene János főbírósa-ga alatt alakult a regáléváltásból a közbirtokossági Takarékpénztár 1897-ben. Innen fedezték a népiskola költségeit, az ingyenes tankönyveket, tanszert, a gazdasági is-métlő iskola terheit.³⁵ Az egyéni adományozók közül Kállay László alapítványa emel-kezik ki: birtokát, belső telkeit iskola, óvoda létesítésére és fenntartására hagyta.³⁶ Ebbe a földesi légkörbe kapcsolódott be Vincze József, amely lehetővé tette és segí-tette tanügyi, tankönyvírói munkásságának kibontakozását, és a három gyermekkel megáldott boldog családi életét.

1877-ben Földes négy és félezer lakosából 527 fő a 6-12 éves tanköteles, iskolá-ba 388-an jártak.³⁷ 1878-ból részletes leírást találunk az iskoláról, a tanítókról és az iskolába járókról. A tankötelesek számáról nem. A három iskolaépületben öt tante-rem található törvényszerű állapotban, taneszközökkel teljesen ellátva. 160 darabos könyvtára és faiskolája van. 219 fiú és 204 leány jár iskolába.³⁸

A tanító neve	Szül. éve	Hány éve tanít	Jogosítványa	Hány osztályt tanít	Tanítványai száma	Tanítása eredménye	Éves fizetése
Vincze József	1857	3	oklevél	3	68	jeles	507 Ft
Kovács Lajos	1850	5	nincs	2	85	jó	506 Ft
Karácson Mihály	1833	24	Egyh. m. ig.	1	66	jó	504 Ft
Kónya József	1817	41	Egyh. m. ig.	4	107	jó	469 Ft
Nagy Antal	1854	5	nincs	2	97	jó	519 Ft

Vincze József, Kovács Lajos és Karácson(y) Mihály a fiúkat, Kónya József és Nagy Antal a lányokat tanította. A következő, 1879. évről a tankötelesekről másféle szem-pontból kapunk képet. A 6-12 éves korosztály összesen 575, iskolába jár 403, az is-kolát elhagyók 150-en, és akik egyáltalán nem jártak, 22-en voltak. A 13-15 éves is-métlő iskolások száma 235, akik közül 58 jár, 177 pedig nem látogatja a gazdasági ismétlő iskolát.³⁹

Vincze József naprakészen ismerte a tanügyi irodalmat, az érdeklődésen túl ma-ga is a művelői közé állt. Harmonikus beilleszkedésében nagy segítségére volt az 1879-ben odakerült F. Varga Lajos barátsága, aki négy évig káplánkodott nagybátyja, Bakoss Gábor lelkész mellett.⁴⁰ Vincze József egyre bővülő, széles látókörével, tev-kenységével, a néptanítók érdekeiért való kiállásával társai elismert vezetőinek egyi-ke lett. Az Alsószabolcs – Hajdúvidéki Református Tanítóegyesületnek tíz évnél to-vább volt alelnöke. (Írásai: Mik legyenek a tanító sajtóságai ha célját akarja elérni.⁴¹ A tananyag csoportosítása az érvényben levő tiszántúli egyházkerületi népiskolai tanterv alapján és keretein belül.⁴²)

Elvei mellett a végsőig kitartott. Bátran bírált és mindjárt helyesbített is. Termé-szetesen, ez nem mindig találkozott a felsőbbség tetszésével. 1888-ban az Országos

Protestáns Tanítóegyleti Szövetség felekezeti alapú szervezésének egyik leghatalmasabb ellenzője. Ennek a következménye az lett, hogy az egyházkerület még a földesi iskolában is tiltja a saját tankönyveiből való oktatást. Az elsődleges ok természetesen az egyházkerület tankönyv-monopóliumának a féltése.⁴³ Vincze József tankönyveit a pedagógiai sajtó egyöntetű elismeréssel illette.⁴⁴ Baráti köréből jelentős pozícióhoz jutott az egyházkerületben Eröss Lajos püspök, Kiss Ferenc esperes, mindketten akadémiai tanárok, F. Varga Lajos szintén esperes és Vincze József-alapítványt létesítettek,⁴⁵ és újra kiadott tankönyvével is találkozunk. (Természetráaj, 1912.)

Vincze József rendszeresen publikált a tanügyi szaklapokban, az országos jellegű Protestáns Néptanító társzerkesztője, és sok más lap mellett a Tanítók Lapja, a Magyar Paedagógiai Szemle rendszeres munkatársa.

Az Eötvös József és Gönczy Pál egységes magyar tanügyet áhító akarata a felekezeti sokszínűség miatt még rengeteg nehézséggel birkózott. Vincze sokoldalúan, a népiskolai tantervben szereplő szinte minden tárgyhoz írt tankönyvet, némelyiket szerzőtárssal. (A hajdúböszörményi Lévai Imre,⁴⁶ a krassói Sinka Lajos⁴⁷ a református tanítók országos egyesületének elnöke, Vaday József,⁴⁸ a Tanügy szerkesztője.)

Vincze József 1897-ben külön ismertető füzetet adott ki A magyar református népiskolák számára szerkesztett olvasókönyvek tervrajza s néhány olvasmánymintha címmel. Itt írja: „*Én is Pestalozzi nyomdokain járva, nevelési és tanítási eljárásomban az emberi természet kutatásából indulok ki.*” Tanítói munkáját mi sem dicsérheti jobban, mint egyik tanítványának máig őrzött füzetei.⁴⁹ Egészségét férfikora delén tönkretette a paralízis, s 1905-ben kénytelen nyugalomba vonulni. Megható búcsúbeszéddel távozik. Egyik leánya, Ary Gyula tanító neje Püspökladányban, s szeptemberben hozzájuk költözik. Még hivatalnoki állást vállal a későbbi gombgyár helyén lévő malomban, de 1906. június 11-én meghalt.⁵⁰ Földes község Vincze József búcsúbeszédét és Kiss Ferenc lelkész és Papp Imre tanító által a temetésén elmondott búcsúztatóit is kinyomatta. Ezeket tanítványaik eltették, s utódaik néhányukat máig megőrizték. F. Varga Lajos versben búcsúzott tőle a Debreceni Protestáns Lapban.⁵¹

VINCZE JÓZSEF TANKÖNYVEI

- V. J. és Lévai Imre: Természetráaj népiskolák számára. 1881. Debrecen.
- V. J. és Várady József: Magyar történeti életrázok elemi népiskolák számára. I-III. osztály. 1893. Békés, 1894. Békés, 1897. Nagyvárad, 1901. Nagyvárad.
- V. J. és Vaday József: Magyar történeti életrázok elemi népiskolák számára. II-IV. osztály. 1893. Békés, 1894. Békés, 1897. Nagyvárad, 1901. Nagyvárad.
- V. J.: Keresztyén vallástan az elemi iskola V. és VI. osztálya számára. 1894. Szoboszló, 1897. Nagyvárad.
- V. J.: A magyar nemzet története a népiskolák V-VI. osztálya számára. 1895. Nagyvárad, 1900. Nagyvárad.

- V. J.: Olvasókönyv a magyar népiskolák II. osztálya számára. 1897. Debrecen, 1898., 1899. Nagyvárad 3. javított kiadás.
- V. J. és Sinka Lajos: Olvasókönyv a magyar népiskolák III. osztálya számára. 1899. Nagyvárad.
- V. J.: Olvasókönyvek tervrajza és néhány olvasmány-minta. 1897. Nagyvárad.
- V. J.: Istennek népe! Nemes földesi gyülekezet. 1905. Hajdúszoboszló.

JEGYZETEK

- ¹ *Az Érmellék szőlészete és bora* (szerző nélkül). Pest, 1873. Karacs Zsigmond (1991): *Vincze József a földesi tankönyvíró néptanító*. Óvóképző és tanítóképző főiskolák tudományos közleményei. XXIII-XXIV. Szerk.: Szekercés Pál. Debrecen, 216 o.
- ² Kivonat a székelyhídi református egyház szülöttek és megkereszteltekéről vezetett anyakönyvből, az ezernyolcszáz ötvenhetedik év július hó nyolcadik napjáról. IV. kötet Székelyhídon, 1940. év febr. hó 5.
- ³ Tiszántúli Református Egyházkerületi levéltár. I. 1. s. 18. doboz. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. Érmelléki egyházmegye.
- ⁴ Balogh Ferenc (1904): *A Debreceni Református Kollégium története adattári rendszerben*. Debrecen. 301 o.
- ⁵ Tiszántúli ... II. 7. f. 1. kötet. Beíratási naplók. 1853-1878.
- ⁶ Tiszántúli ... II. 16. b. 21. kötet. Számadási jegyzőkönyv a szolgatanulók részére bevett pénzekből.
- ⁷ Tiszántúli ... II. 7. e. 32-38. kötet. Osztályzatok, osztálynévsorok. 1867-1872.
- ⁸ Veres István (1931): *A Debreceni Református Kollégium Tanítóképző Intézetének története 1855-1930*. Debrecen.
- ⁹ Tiszántúli ... II. 8. f. 1. kötet. Tanítóképző felvételi anyakönyv. 1869-1886.
- ¹⁰ Tassi Miklós (1896): *Az önképzőkör 25 éves története*. Az ev. reformátusok debreceni főiskolájában levő Tanítóképző Intézet értesítője az 1885-86. iskolai évről. Debrecen. 98 o.
- ¹¹ Tiszántúli ... II. 8. e. 5-10. füzet. Osztályanyakönyvek.
- ¹² Karczag Vilmos (szerk., 1891): *Album gróf Zichy Géza 25 éves írói és művészi jubileuma alkalmára*. Debrecen, 1891. 13.o.
- ¹³ Kiss József (1874): *Szabolcs megyei és hajdúkerületi népiskolák 1873. évi tanügyi állapotáról*. Debrecen. 4.o.
- ¹⁴ A Tiszántúli Református Egyházkerület statisztikai állapotának kimutatása 1875. évre. Debrecen, 1875.
- ¹⁵ Tiszántúli ... II. 8. k. 1. kötet. Magánvizsga jegyzőkönyv 1873-1881.
- ¹⁶ Tiszántúli ... II. 8. c. 1. kötet. Tanítóképesítő vizsgálati anyakönyv 1873-1881.
- ¹⁷ Bakoss Lajos hagyománygyűjtése a Magyar Nyelvőrben 1873-1896. Karacs Zsigmond tanulmányával. Földesi füzetek I. Földes, 1995. 42-69.o.
- ¹⁸ A földesi református egyház halotti anyakönyvében az 1878. április 15-i bejegyzést már Vincze József írta.
- ¹⁹ A tetétleni református egyház házassági anyakönyve. 1878. április 9. 14. sorszám.

- 20 Módy György (2002): *Korai birtoklás és társadalomtörténet. Földes története. I. 1849-ig.* Földes. 22., 34. és 35.o.
- 21 Bársony István (2002): *Kiváltságértelmezés – kiváltságörzés. Földes története I. 1849-ig.* Földes. 46. és 74.o.
- 22 Herpay Gábor (1936): *Földes község története.* Debrecen. 189-240.
- 23 Balogh Ferenc i. m. 296
- 24 Bakoss Lajos i. m. 92-94
- 25 Eröss Lajos (1896): *Protestantizmus és a különféle szekták.* Új óramutató. Szerk.: Szabó Aladár. Budapest. 91 o.
- 26 Presbiteriánus (F. Varga Lajos): *Emlékezés Vincze Józsefre.* Tanítók Lapja, 1906. július 29. és augusztus 12.
- 27 Kiss Ferenc és Papp Imre (1906): *Vincze József emlékezete.* Debrecen.
- 28 Vincze József (1899) presbiteri jegyzőkönyv: *A földesi ev. Ref. Egyháztanács búcsúja Tiszteletes Kiss Ferenc ev. ref. lelkes úrtól.* Kiss Ferenc: *Kibúcsúzó egyházi beszéd.* Debrecen. 14-16.
- 29 Vincze József (1905) nyug. ev. ref. néptanító: *Istennek népe! Nemes földesi gyülekezet!* H.-Szoboszló. (Kétoldalas kisnyomtatvány)
- 30 *Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve.* Budapest, 1904. 254.
- 31 Presbiteriánus i. m.
- 32 *Imák és beszédek, melyek főtiszteletű és méltóságos Eröss Lajos püspökké történt beiktatása alkalmával 1908 ...* Debrecen, (é. n.) 21 o.
- 33 Karacs Zsigmond (1978): *Szövetség a szeretet szolgálatára (Kiss Ferenc életrajza)* Confessio, 4. sz. 37-45.o.
- 34 Herpay Gáspár i. m. 232.o.
- 35 Karácsony Sándor (1939): *A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja.* Budapest. 194 o.
- 36 Mezey Mihály: Másolat. (Kállay László végrendelete) Gyoma, (1901).
- 37 *A Tiszántúli Reformált Egyházkerület statisztikai állapotának kimutatása 1879. évre.* Debrecen, 1879. 26.o.
- 38 Tiszántúli ... I. 1. s. 13. doboz.
- 39 *A Tiszántúli Reformált Egyházkerület statisztikai állapotának kimutatása 1879. évre.* Debrecen, 1879. 26
- 40 Karacs Zsigmond (2002): *F. Varga Lajos, aki Karcagon lelt végső nyugalomra.* Karcagi Kalendárium. Szerk.: Körmendi Lajos. Karcag. 105.o.
- 41 Protestáns Néptanító, 1889. 313. és 431.o.
- 42 Tanítók Lapja, 1894. 288.o.
- 43 *Az 1895. évi tavaszi egyházkerületi közgyűlés megszüntette a tankönyvmonopóliumot.* Tanügy, 1895. 13-14. sz. 7.o.
- 44 Tanügy, 1893. 18. sz. 7., 1894. 14. sz. 6.o., 1897. 15. sz. 5.o. stb.
- 45 Tanítók Lapja, 1906. 27. sz. 6.: *„Felbívás néhai Vincze József néptanító emlékének megörökítésére. Olyan életnek, olyan tanítói munkásságnak, mint Vincze József volt, nem szabad emlék nélkül elmúlni. Akik ismerték, tudják, hogy eszménye a magyar református népiskolák*

valláserkölcsi alapon felvirágoztatása s a református tanítótság anyagi, szellemi színvonalának minél magasabb fokra emelése volt. Az ideális magyar néptanítót láttuk s veszítettük el benne, ezt az eszményt akarjuk megörökíteni, megdicsőíteni emléke megörökítésében. Volt egyháza a földesi közönség óhajta sírját emlékével megjelölni, mi pedig egy emlékére leendő alapítvánnyal akarunk eszméi terjesztéséhez járulni, mely alapítvány kamatai református tanítók, tanítói pályára készülő fiainak adatnának... 1906. július 10-én. Kérem az összes tanügyi lapokat a felbívás közlésére.”

- ⁴⁶ Szinnyei József (1900): *Magyar írók élete és munkái*. VII. Budapest. 1143.o.
- ⁴⁷ *Tiszántúli személynévjegyzék*. Összeáll. Veres Gézáné (1980). Debrecen.
- ⁴⁸ Szinnyei József (1914): *Magyar írók élete és munkái*. XIV. Budapest. 717-719.o.
- ⁴⁹ Szemléltető képes ipar-irka Körtvelyesi Gusztáv 1893. VI. osztályú tanuló részére.
- ⁵⁰ Dobó Sándor szerk. (1906): *Vincze József*. Tanítók Lapja, 25. sz. 4.o.
- ⁵¹ Debreceni Protestáns Lap, 1906. 28. sz. 430-431.o.

KÖZLEMÉNYEK

GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGI EGYESÜLETEK SZÉKESFEHÉRVÁRON (1855-1948) III.

SURÁNYI ISTVÁN

1. IFJÚSÁGI SPORTKÖRÖK (1912-1948)

Az Ybl Miklós Magyar Királyi Állami Gimnázium Testező és Sportköre (1912-1948)

Az Árpád-házi Boldog Margit Leánygimnázium Sportköre (1925-1948)

A Ciszterci Rend Székesfehérvári Szent István Gimnáziumának Ifjúsági Sportköre (1925-1948)

A Hunyadi Mátyás Társulati Kereskedelmi Középiskola Rákóczi Sportköre (1925-1948)

A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Királyi Polgári Fiúiskola Ifjúsági Sportköre (1925-1948)

A Ferenc József Nőnevelő Intézet Gr. Széchenyi István Sportköre (1942-1948)

A HAZAI TESTNEVELÉS ÉS ISKOLAI SPORT KRONOLÓGIÁJA

1885-ben a minisztérium engedélyt adott arra, hogy diáksportolók is induljanak a Magyar Atlétikai Club versenyein.

1890. október 22-én rendelet jelent meg a középiskolai tanulók országos atlétikai és tornaversenyeinek megszervezéséről.

1891. május 18-án zajlott le az első Országos Ifjúsági Tornaverseny Budapesten. 60 város és község 101 iskolájából érkezett a mintegy 300 diák résztvevő-szervező. Ezután minden évben megszervezték.

Az 1892-ben kiadott rendelkezés 24 m²-ben szabta meg a középiskolai tornatermek nagyságának alsó határát.

1893. március 31-i miniszteri rendelet: minden tanév végén a középiskolákban nyilvános iskolai tornaünnepélyt kell rendezni.

1898-ban rendelet tiltotta meg, hogy diákok sportoljanak a különféle felnőtt sportegyesületekben.

1913. szeptember 14-én megalakult az Országos Testnevelési Tanács, a sportegyesületek és az ifjúsági testnevelés legfelsőbb szerve. 1944-ig működött.

1921. március 28-án hirdették ki az Országos Testnevelési Alap létesítéséről intézkedő 1921. évi 3. törvényt.

1921. december 31-én hirdették ki az 1921. évi 53. törvényt, amely „az ifjúság testneveléséről” rendelkezett. Eszerint *„az mindennemű iskolában gondoskodik mindkét nembeli tanulóifjúság testneveléséről, a főiskolák körében pedig ezt minden hallgató számára kötelezővé teszi, szervezi az iskolát elhagyó ifjúság testnevelését oly módon, hogy ebben 21. életévének betöltéséig a nemzetnek minden férfi tagja részt vegyen, támogatja azokat a társadalmi alakulatokat, amelyek a testneveléssel komolyan foglalkoznak, s működésük nemzeti irányával a támogatást megérdemlik”*. A törvény (újra) elrendelte az Országos Testnevelési Tanács felállítását, s kilátásba helyezte a budapesti Nemzeti Stadion felépítését. Az 1921. évi 53. törvényt kiegészítette az 1925. évi 3. tc.

1922-ben miniszteri rendelet tette kötelezővé mindegyik közép- és középfokú iskolában az iskolai sportkör létesítését, szervezettebbé téve ezáltal a diákság sportéletét.

Az 1924 őszen megjelent rendelet megismételte a korábbi tilalmat: középiskolás diák nem sportolhat külső sportegyesületben: meg kell erősíteni az iskolai sportköröket. Létrehozták a Középfokú Iskolák Sportköreinek Országos Központját (KISOK).

1928-ban belügyminiszteri rendelet jelent meg: a városokban, községekben nyilvános gyermekjátsszótereket kell létesíteni.

1928-ban rendelkezés jelent meg a középiskolai tanulóknak külső sportegyesületekbe való belépés lehetőségéről.

1941 augusztusában létrehozták „az ifjúság honvédelmi nevelésének országos szervezetét”. 1944 őszéig létezett.

1941. július 31-én megjelölt miniszteri rendelet létrehozta „az ifjúság honvédelmi nevelésének és testnevelésének országos vezetője” tisztségét és hivatalát az ifjúság államilag irányított egységes nevelésének megteremtése és kiterjesztése céljából.

1946 nyarán létrehozták a Központi Iskolai Sport Egyesületet. Ezt 1947-ben felváltotta az Iskolai Sportközpont. 1948-ban az iskolai sportkörök irányítását az akkor megalakult Diákszövetség vette át.

1948. június 15-17-e között országsherte zajlott a Sportoló Ifjúság Szabadságünnepe rendezvénysorozat.

YBL MIKLÓS MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMI GIMNÁZIUM TESTEDZŐ ÉS SPORTKÖRE (1912-1948)

Az 1890. évi 28 588. sz. alatt kiadott rendtartás 26. §-a értelmében „középkolai tanuló semminemű, az intézeten kívül álló társulatnak, vagy sport egyesületnek tagja nem lehet”. A VKM azonban engedélyezte, hogy azokban az állami iskolákban, amelyekben azt a személyi és tárgyi feltételek lehetővé tették, „Testgyakorló Kör” működjön.

A Székesfehérvári Magyar Királyi Állami Főreáliskola Testedző Körének Működési Szabályzatát a VKM 50 206/1912. szám alatt hagyta jóvá. Működését az 1912/1913-as tanévben kezdte meg Vörösmarty Mihály testnevelő tanár irányításával. Az 1912 szeptemberében tartott alakuló ülésen választották meg a kör ifjúsági elnökét, szervezőjét és pénztárosát. A heti egy alkalommal tartott gimnasztikai és katonai előkészítést szolgáló „céllovó” foglalkozáson VII. és VIII. osztályos tanulók vettek részt.

A következő tanévben a VI. osztályos tanulók is bekapcsolódtak a kör munkájába. Az aktív tagok mellett létrehozták a pártoló tagok rendszerét is. E tanévtől atlétika, gimnasztikai és céllovó szakosztályok működtek.

Az első világháború megakadályozta a Testedző Kör további munkáját. Az 1913/1914-es tanévben a szervezést megkezdték, de működése átmenetileg megszünt.

Az 1920/21-es tanévben dr. Gál János tanár kezdeményezésére és vezetésével az intézeti Testedző Kör újból megkezdte munkáját. A kör Működési Szabályzatát idézve fő célja: „az ifjúság folyamatos és eredményes testi nevelésének biztosítása” volt. A 60-70 fős V-VIII. osztályos tanulókból álló sportkör „testedzési gimnasztikával”, atlétikával és labdajátékokkal (futball, kosárlabda) foglalkozott szombat délutánonként 2 órában. Házi versenyeket szerveztek és egyéni és csoportos bemutatót tartottak a tanév végi tornavizsgán.

Az 1922-ben kiadott miniszteri rendelet kötelezővé tette a közép- és középfokú iskolák számára sportkörök szervezését. Az 1924 őszén megjelent rendelet pedig megismételte a korábbi tilalmat: „középiskolás diák nem sportolhat külső sportegyesületben”. Az iskolai sport irányítására, területi és országos középiskolai versenyek szervezésére létrehozták a Középfokú Iskolák Sportköreinek Országos Központját (KISOK).

Az 1925/26-os tanévtől a Testedző Kör munkáját Schnepfeld János testnevelő tanár vezetésével a KISOK szabályzatai szerint végezte. Programjukban kettős célt fogalmaztak meg: egyrészt a tömegsport, másrészt a „versenyszerű sportolásra alkalmas tanulók szakszerű edzéseinek biztosítását”. A sportkör foglalkozásait télen az intézet 190 m²-es tornatermében, tavasszal és ősszel az iskola 3000 m²-es tornaudvarán és az Alba Regia Atlétikai Klub (ARAK) sóstói sporttelepén tartották. 1927 nyarától a tömeg- és versenysport céljaira rendelkezésre állt a Városi Uszoda, majd a téli időszakban a Székesfehérvári Korcsolyázó Egyesület korcsolyapályája.

Az 1925/26-os tanévtől az ifjúsági sportkör neve 156. sz. Reáliskolai Testedző Kör lett. Az elnöki tisztelet a mindenkori igazgató, a tanárelnöki feladatot az iskola testnevelő tanára látta el. A kör újjászervezésének első tanévében a sportkörnek a játék, torna és atlétikai szakosztályokban 87 tanuló volt a tagja. A foglalkozásokat heti két alkalommal (szerdán és szombaton délután) 2-2 órában tartották. A sportkör megalakulását követően csak házi versenyeket szervezett, és részt vett a már hagyományos tanév végi – az elemi és középiskolák részére szervezett – városi tornabemutatón.

Az 1926/27-es tanévtől már eredményes résztvevői voltak a városi középiskolai, majd a következő tanévekben a területi és országos középiskolai sportversenyeken is.

Az első nyilvános „bemutakozó versenyük” Székesfehérváron az 1927. május 14-én és 15-én tartott Középiskolai Területi Sportversenyen volt, ahol az iskola tanulói a következő eredményeket érték el:

I. korosztály (12-14 évesek): magasugrás csapatversenyben (124 cm-es átlaggal), a távolugrás csapatversenyben (424 cm-es átlaggal) és a 10 x 60 méteres stafétafutásban I. helyezés.

II. korosztály (14-16 évesek): 100 méteres síkfutásban az intézet tanulója I. (12,8 mp), magasugrásban III. helyezést (155 cm), a távolugrás csapatversenyében (490 cm-es átlaggal) és a súlylökés csapatversenyében (862 cm-es átlaggal) II. helyezést értek el.

III. korcsoport (16-19 évesek): magasugrásban az intézet tanulója I. (151 cm), távolugrásban II. (523 cm), súlylökésben III. (776 cm), a korosztály csapata a 10 x 60 méteres stafétafutásban III. helyezést ért el.

1927. október 16-án az iskola sportkörének 15 fős csapata a székesfehérvári középiskolások „Kegyeleti Staféta” versenyén elnyerte az ezüst vándorserleget.

Az 1927/1928-as tanévtől megszervezték a vívó, úszó, céllövő, futball, majd az 1929/1930-as tanévtől az asztalitenisz szakosztályt. Az 1930-as évektől az „úszás minél több tanuló általi elsajátítása” az intézet sportkörének kiemelt feladata lett. A korabeli beszámolók szerint az érettségi vizsgáig a tanulók 35-40%-a tanult meg úszni. Az 1938/1939-es tanévben készített felmérés szerint az intézet 676 tanulója közül 316 tanuló (46,7%) tudott megfelelően úszni.

1931-ben az ARAK a középiskolai tanulók sportjának fejlesztése érdekében örökös vándordíjat alapított. A vándordíjas versenyeket az 1931/1932-es tanévben írta ki első alkalommal a Ciszterci Rend Szent István Gimnáziuma, a Hunyadi Mátyás Társulati Kereskedelmi Középiskola és az Ybl Miklós Reál Középiskola sportkörei részére.

A versenyeken a gimnázium csapata az alábbi eredményeket érte el:

Tenisz 1931. szeptember hónapban

Gimnázium A csapat – Kereskedelmi A csapat	3 : 2
Gimnázium B csapat – Kereskedelmi B csapat	4 : 1
Gimnázium A csapat – Reál A csapat	5 : 0
Gimnázium B csapat – Reál B csapat	5 : 0

Szertorna 1932 május hónapban

Korlátón: I. Gimnázium 92,8 p. II. Reál 83,2 p. III. Kereskedelmi 78,9 p.
Nyújtón: I. Gimnázium 90,3 p. II. Kereskedelmi 81,1 p. III. Reál 79,5 p.

Céllövészet 1932 április hónapban.

I. Gimnázium 417 p. II. Reál 410 p. III. Kereskedelmi 409 p.

Futball 1931 október és 1932 május hónapban

Őszi forduló	Reál – Gimnázium	3 : 2
	Kereskedelmi – Gimnázium	1 : 0
Tavaszi forduló	Gimnázium – Kereskedelmi	1 : 1
	Kereskedelmi – Gimnázium	1 : 0
	Gimnázium – Reál	0 : 0

Vívás 1932 május hónapban

I. Reál 2 győzelem, II. Gimn. 1 győzelem. III. Kereskedelmi 0 győzelem.

Atlétika 1932 május hónapban

Az Alba Regia Klub vándordíjas pontversenyének végeredménye:

I. helyezett a ciszterci gimnázium (185 pont)

II. helyezett az Ybl Miklós Reál Középiskola (154 pont)

III. helyezett a Hunyadi Mátyás Társulati Kereskedelmi Középiskola (102 pont)

Az I. helyezetteknek járó vándordíjat és a helyezettek díjait dr. Havranek József alispán, az ARAK elnöke az 1932. június 5-én tartott városi tornáünnepeken adta át.

Az 1932/33-as tanévben rendezett ARAK sportversenyt újból a Ciszterci Rend Szent István Gimnázium csapata nyerte meg. Az Ybl Miklós Reál Középiskola csapata a II. helyezett lett.

Az iskola sportkörének további kiemelkedő (ismert) eredményei:

Az 1934. októberében a Szombathelyen rendezett 3 város közötti atlétikai versenyen az intézet csapata az összetett versenyben III. helyezést ért el.

Az 1935. június 17-én tartott Városi Uszoda megnyitója nemzetközi úszóversenyén a KISOK versenyszámaiban az intézet tanulója az 50 m-es gyorsúszásban III. (35 mp), az intézet csapata a 3x 50 méteres gyors váltó-stafétában I. (55,2 mp), vegyes váltó-stafétában II. helyezett (55,3) lett.

Az 1936. május 10-én a rendezett ARAK ifjúsági atlétikai versenyen az iskola csapata II. helyezést ért el.

1936. május 24-én a kerületi KISOK atlétikai bajnokságon a gimnázium csapata összetett versenyben III. helyezést ért el.

Az 1936/37-es tanévben az asztalitenisz székesfehérvári versenyében a Reáliskola csapata megnyerte az egyéni versenyt.

1938. november 13-án a Városi Sportszarnokban rendezett asztalitenisz csapatbajnokságon, az I. osztályosok versenyében az iskola csapata II. helyezést ért el.

Részt vettek 1939. október 6-án a Horthy Miklós repülőnap alkalmával rendezett sportversenyen, ahol az összesített sportversenyben III. helyezést értek el.

Az 1939/1940-es tanévben a középiskolások városi atlétikai versenyén az intézet csapata: távolugrásban I., magasugrásban, súlylökésben és 5 x 100 méteres síkfutásban II. helyezést ért el.

Az 1941 júniusában a Pápán rendezett KISOK tankerületi atlétikai bajnokságon az intézet tanulói: súlylökésben II. (12,46 m), diszkoszvetésben II. (36,48 m) helyezést értek el. Összetett pontversenyben az iskola csapata II. helyezést ért el.

Az 1943. június 6-án rendezett „Köhler” vándordíjas atlétikai versenyen az intézet csapata összetett pontversenyben V. helyezést ért el.

Az 1943/44-es tanévben a háború miatt megrövidített tanévben szabadtéri sportolásra nem volt mód. A tornateremben szertornával és labdajátékokkal foglalkoztak. E tanévben alakult meg az iskola sportkörének kosárlabda szakosztálya. A városi középiskolák a nehéz viszonyok ellenére megszervezték a barátságos teremfutball – és kosárlabda – mérkőzéseket.

A gimnázium Sportköre a háborút követően 1945. október 15-én tartott közgyűlésen alakult újjá. Ekkor választotta meg ifjúsági vezetőit: a sportkör ifjúsági elnökét, alelnökét, pénztárosát, a kosárlabda, a labdarúgó, az úszó, és a szertorna szakosztályok vezetőit. A sportvezető tanári feladatokat Somkúti (Schneppeld) János testnevelő tanár látta el. Évente házi versenyeket, és a tanévek befejezésekor „iskolai tömegsport napot” rendeztek. Részt vettek a megyei „mezítlábas” bajnokságban. Az 1943-ig működött szakosztályok (torna, kosárlabda, asztalitenisz) újra létesítését a felszerelések hiánya nem tette lehetővé.

A Reáliskolai Testedző Kör elnökei (1912-1948): dr. Bezdeg József igazgató (1920-1935), dr. Goschi Péter igazgató (1935-1943), dr. Willer József igazgató (1943-1945), Szentgyörgyi Ferenc megbízott ig. (1945-1947), Csapó Jenő igazgató (1947-1948).

A Reáliskolai Testedző Kör társelnökei (1912-1948): Somkúti János (1935-1944)

A Reáliskolai Testedző Kör tanárelnökei (1912-1948): Vörösmarty Mihály (1912-1913), dr. Gál János (1922-1924), Somkúti (Schneppeld) János (1926-1948).

Dokumentumok és irodalom

A Székesfehérvári Magyar Királyi Állami Főreáliskola 1912-1924, a Székesfehérvári Ybl Miklós Magyar Királyi Állami Reáliskola 1924-1934, és a Székesfehérvári Ybl Miklós Magyar Királyi Állami Gimnázium 1935-1948 közötti évkönyvei.

AZ ÁRPÁD-HÁZI BOLDOG MARGIT LEÁNYGIMNÁZIUM SPORTKÖRE (1925-1948)

A kör 1925 októberében alakult meg 198 működő és 213 pártoló taggal. A sportkör igazolási száma 273, és a székesfehérvári (VI.) kerületbe tartozott. A kör jeligéje: „Orandum est, ut sit mens sana in corpore sano.” volt. (*Decimus Iunius Iuvenalis római költő 50-60. k. – 130 k. verséből vett idézet: Kérd az imádban, hogy ép testben ép lélek legyen.*)

A sportkör védnöke dr. Vass Bertalan tankerületi királyi főigazgató, tiszteletbeli elnöke Maron István igazgató, vezetőtanára Szabó Margit, az intézet testnevelő tanára. A sportkör megalakulásakor játék, svédturna, atlétika, turisztika, hó- és jégsport, tenisz szakosztályokat hoztak létre. A tanévek elején választották meg a sportkör ifjúsági elnökét, titkárát és gazdasági vezetőjét. Az egyes szakosztályok élén az ifjúság által megválasztott „kapitány” állt.

A sportkör létesítésekor az intézet igazgatója az 1927/1928-as tanévi Évkönyvben a következőket írta: „*A sportkör tebát megalakult, azonban nemes céljaink megvalósításához a leglényegesebb eszközök hiányoznak: nincs az intézetnek tornaterme, játéktérme, sőt megfelelő udvara sincs. A kör tebát csak inkább arra szorítottok, hogy a tagok a sportágak elemi gyakorlataiban tájékozódjanak. Rendszeresen csak a játékot és a svédturnát gyakorolhatták a tagok egész éven át heti két órában; télen korcsolyáztak, tavasszal teniszeztek.*”

Az új iskola átadásáig a testnevelési órákat és a svédturna szakosztály edzéseit az ipariskola tornatermében tartották. A téli sportok közül korcsolyázásra volt lehetősége a sportkörnek. A Korcsolyázó Egyesület heti 2 alkalommal 2-2 órás ingyenes edzési lehetőséget biztosított az iskola tanulóinak. A turisztikai szakosztály rendszeresen szervezett kirándulásokat. Munkájukat a Székesfehérvári Természetbarátok Turisztikai Egyesülete segítette. A tárgyi feltételek hiánya miatt a különböző szakosztályok főképpen csak házi versenyeket rendeztek.

Az új iskola átadását követően az 165,84 m²-es tornaterem, a szertár, a 2 öltöző, a zuhanyzó és az 1384 m²-es udvar lehetővé tették a színvonalasabb testnevelési órák és sportfoglalkozások megtartását.

Dokumentumok és irodalom

Az Árpád-házi Szent Margit Leánygimnázium Évkönyvei A-Z-ig.

A 100 éves Teleki Blanka Gimnázium jubileumi évkönyve, Szfv, 1977.

A 125 éves Teleki Blanka Gimnázium jubileumi évkönyve, Szfv, 2001.

A CISZTERCI REND SZÉKESFEHÉRVÁRI SZENT ISTVÁN GIMNÁZIUMÁNAK IFJÚSÁGI SPORTKÖRE (1925-1948)

Az 1925-ben alakult sportkörnek atlétika, futball, vívó és úszó szakosztálya működött. Az elnöki tisztelet Denkinger Jenő világi okleveles középiskolai testnevelő tanár látta el. A sportkör minden tanév elején megválasztotta ifjúsági tisztikarát: az ifjúsági elnököt, az alelnököt, a titkárt, a pénztárost, a szertárost és a szakosztályok vezetőit.

A sportkör kettős célt tűzött maga elé: egyrészt a tömegsport, másrészt a „versenyszerű sportolásra alkalmas tanulók” szakszerű edzésének és versenyzésének biztosítása. Foglalkozásaikat télen a tornateremben, ősszel és tavasszal az Alba Regia Atlétikai Klub (ARAK) sóstói sporttelepén tartották. A sportkör kezdetben csak házi

versenyeket szervezett, de az 1926/1927-es tanévtől már részt vettek a városi középiskolás, majd a következő tanévekben kerületi és országos középiskolai sportversenyeken is.

Az 1930/1931-es tanévben alakult meg a sportkör torna és tenisz, az 1935/1936-os tanévben a céllövő és asztalitenisz, az 1940/1941-es tanévben a műkorcsolya, az 1943/1944-es tanévben a kosárlabda szakosztálya.

1931-ben az ARAK a középiskolai tanulók sportjának fejlesztése érdekében örökös vándordíjat alapított. A vándordíjas versenyeket az 1931/1932-es tanévben írta ki első alkalommal a Ciszterci Rend Szent István Gimnáziuma, a Hunyadi Mátyás Társulati Kereskedelmi Középiskola és az Ybl Miklós Reál Középiskola sportkörei részére.

A versenyeken a gimnázium csapata az alábbi eredményeket érte el:

Tenisz 1931. szeptember hónapban

Gimnázium A csapat – Kereskedelmi A csapat	3 : 2
Gimnázium B csapat – Kereskedelmi B csapat	4 : 1
Gimnázium A csapat – Reál A csapat	5 : 0
Gimnázium B csapat – Reál B csapat	5 : 0

Szertorna 1932 május hónapban

Korláton: I. Gimnázium 92,8 p. II. Reál 83,2 p. III. Kereskedelmi 78,9 p.

Nyújtón: I. Gimnázium 90,3 p. II. Kereskedelmi 81,1 p. III. Reál 79,5 p.

Céllövészet 1932 április hónapban

I. Gimnázium 417 p. II. Reál 410 p. III Kereskedelmi 409 p.

Futball 1931 október és 1932 május hónapban

Őszi forduló	Reál – Gimnázium	3 : 2
	Kereskedelmi – Gimnázium	1 : 0
Tavaszi forduló	Gimnázium – Kereskedelmi	1 : 1
	Kereskedelmi – Gimnázium	1 : 0
	Gimnázium – Reál	0 : 0

Vívás 1932 május hónapban

I. Reál 2 győzelem, II. Gimnázium 1 győzelem. III. Kereskedelmi 0 győzelem.

Atlétika 1932 május hónapban

Az intézet eredményei:

100 méteres síkfutás a gimnázium tanulója: 12,4 mp, III. helyezett.

400 méteres síkfutás a gimnázium I. tanulója: 58,0 mp, II. helyezett

400 méteres síkfutás a gimnázium II. tanulója: 59,0 mp, III. helyezett

100 méteres gátfutás a gimnázium I. tanulója: 20.0 mp, II. helyezett

magasugrás a gimnázium I. tanulója: 150 cm, III. helyezett

magasugrás a gimnázium II. tanulója: 150 cm, IV. helyezett

távolugrás a gimnázium tanulója: 558 cm, III. helyezett

súlylökés a gimnázium tanulója: 11 m, I. helyezett

4 x 100 m staféta a gimnázium csapata: 50 mp, II. helyezett.

Az Alba Regia Klub vándordíjas pontversenyének végeredménye:

I. helyezett a Ciszterci Rend Szent István Gimnáziuma, 185 pont

II. helyezett az Ybl Miklós Reál Középiskola, 154 pont

III. helyezett a Hunyadi Mátyás Társulati Kereskedelmi Középiskola, 102 pont.

Az I. helyezettnek járó vándordíjat és a helyezettek díjait dr. Havranek József alispán, az ARAK elnöke az 1932. június 5-én tartott városi tornaünnepségen adta át.

Ugyanebben a tanévben a gimnázium sportköre részt vett a KISOK országos tornász bajnoki versenyén, ahol az intézet csapata a korlátgyakorlatban IV. helyezést ért el. A csapat tagjait a Magyar Országos Torna Szövetség ifjúsági vasjelvényével tüntették ki.

Az 1932/33-as tanévben rendezett ARAK sportversenyt újból a gimnázium csapata nyerte meg 244 ponttal, ezzel megvédte az elmúlt tanévben alapított vándordíjat.

Az iskola sportkörének további kiemelkedő (ismert) eredményei:

Az 1933/1934-es tanévben rendezett országos középiskolai és ifjúsági tornász csapatbajnokságon az intézet csapata a középiskolai versenyen nyújtón és korláton IV., az ifjúsági országos bajnokságon korláton a II. helyezést ért el.

A Magyar Atlétikai Szövetség északnyugati kerülete által 1934. május 20-án a középiskolák részére rendezett atlétikai versenyen az intézet csapata a 4 x 100 méteres staféta versenyen 48,4 mp idővel I. helyezést ért el.

A gimnázium tornászcsapata I. helyezést ért el 1935. március 3-án a Pécssett rendezett középiskolai területi versenyen.

Az 1934/1935-ös tanévben az intézet futballcsapata a fehérvári bajnokság megnyerése után a veszprémi gimnázium csapatának kétszeri legyőzésével megnyerte a KISOK fehérvári csapatainak bajnokságát.

Az 1935. június 9-én és 10-én Székesfehérvárott megrendezett KISOK országos atlétikai bajnokságon a gimnázium csapata távolugrásban a III., súlylökésben III., magasugrásban IV. helyezést ért el.

Az 1936. május 10-én rendezett ARAK ifjúsági atlétikai versenyen a gimnázium A. csapata I., B. csapata II. helyezést ért el.

Az 1936. május 8-án tartott, a székesfehérvári középiskolák közötti céllövő versenyben a gimnázium csapata I. helyezést ért el.

1936. május 24-én a kerületi KISOK atlétikai bajnokságon a gimnázium csapata összetett versenyben II. helyezést ért el.

Az 1936/1937-es tanévben a budapesti Szent Imre Gimnázium jubileumi versenyén a fehérvári gimnázium tanulói 80 méteres síkfutásban, 100 méteres síkfutásban, magasugrásban és 4 x 100 méteres síkfutásban I., súlylökésben II. és III. helyezést értek el.

Az 1936/1937-es tanévben az asztalitenisz Székesfehérvári versenyében a gimnázium megnyerte a páros versenyt.

Az 1939/1940-es tanévben a középiskolások városi atlétikai versenyén a gimnázium csapata távolugrásban II., magasugrásban, súlylökésben és 5 x 100 méteres síkfutásban III. helyezést ért el.

Az 1939/1940-es tanévben a városi Katonai parancsnokság az év végi lögyakorlatok eredményei alapján 26 tanulónak mesterlövészi, 26 tanulónak lövész címet adott.

A KISOK nyugati kerületének Komáromban megrendezett 1939. évi tenisz versenyén a gimnázium tanulói egyesben és párosban II. helyezést értek el.

Az 1941-ben Pápán rendezett KISOK atlétikai bajnokságon a gimnázium tanulói 100 méteres síkfutásban I., távolugrásban III. helyezést értek el.

Az 1941/1942-es tanévben a városi ifjúsági vívőversenyen az intézet tanulói I. és III. és V. helyezést értek el.

Az 1942/1943-as tanévben a MASZ északnyugati kerületének ifjúsági váltóbajnoki atlétikai versenyén 47,8 mp-es eredménnyel bajnokságot nyert.

Az 1943. június 6-án rendezett „Köhler” vándordíjas atlétikai versenyen az intézet csapata összetett pontversenyben III. helyezést ért el.

Az 1942/1943-as tanévben rendezett városi műkorcsolya versenyen Horvát László, a gimnázium VIII. osztályos tanulója I., az országos versenyen VI. helyezést ért el.

Az 1943/44-es tanévben a háború miatt megrövidített tanévben szabadtéri sportolásra nem volt mód. A tornateremben szertornával és kosárlabdával foglalkoztak. E tanévben alakult meg az iskola sportkörének kosárlabda szakosztálya. A székesfehérvári KISOK bajnokság mérkőzésein az Ybl Miklós Gimnáziumot 37:19, a Gróf Széchenyi Középfokú Szakiskolát 67:75 arányban győzte le a gimnázium csapata. Az országos KISOK elődöntőjében az Esztergomi Ferences Rend Gimnázium csapatától 48:31 arányban vereséget szenvedett. Az országos vidéki középiskolák versenyében VI. helyezést értek el.

A gimnázium sportköre a háborút követően 1946. október 15-én tartott közgyűlésén alakult újjá. Ekkor választotta meg ifjúsági vezetőit: a sportkör elnökét, alelnökét, pénztárosát, a kosárlabda, a labdarúgó, az úszó, és a szertorna szakosztályok vezetőit. A felügyelő tanári tisztet továbbra is Denkinger Jenő testnevelő tanár látta el.

Az intézet 1946/47-es tanévi Értesítőjében a sportkör munkájáról a következő rövid beszámoló áll: *„Kosárlabda csapatunk szerzett sok dicsőséget az intézetnek, a helyi csapatok legjobbjai között foglal helyet. A labdarúgó csapat is szép eredményeket ért el a megyei 'mezítlábas' bajnokságban. Egyéb sportágban a felszerelés hiány akadályozta a kör munkáját.”*

Az Ifjúsági Sportkör elnöke (felügyelő tanára): Denkinger Jenő testnevelő tanár (1925-1948).

Dokumentumok és irodalom

A Ciszterci Rend Székesfehérvári Szent István Gimnáziumának évkönyvei A-tól Z-ig.

A HUNYADI MÁTYÁS TÁRSULATI KERESKEDELMI KÖZÉPISKOLA RÁKÓCZI SPORTKÖRE (1925-1948)

Az iskola sportköre 1925-ben alakult. Igazolási száma: 87. Ekkor a sportkör tiszteletbeli elnöke Pék János igazgató, tanárelnöke dr. Barth Rezső lett. A sportkör szervezeti szabályzata alapján tagja volt minden tanuló. A testnevelési alapra való befizetés alól a szegénységi bizonyítvánnyal rendelkező tanulók felmentést kaptak. A sportkörnek pártolói tagjai (tanárok, kereskedők, szülők) is voltak, akik pártolói tagdíjjal (önként felajánlott összeggel) támogatták a működését.

A sportkör megalakulásakor játék, szertorna, atlétika, úszás, futball szakosztályt indítottak. 1928-tól kardvívó és lövés, 1939-től jégkorong és korcsolya, 1941-től a téli időszakban sí szakosztály is működött. 1942-től, a leánytanulók felvételét követően, női atlétika szakosztályt is szerveztek.

Tanév elején választották meg a sportkör ifjúsági vezetőit: a szakosztályok elnökeit, alelnökeit és a sportkör pénztárosát. A sportkör tanárelnökét az igazgató bízta meg az iskola kinevezett tanárai közül. Mivel az iskolában tanított testnevelési órákat óraadó látta el, a tanárelnökök nem voltak testnevelő tanárok. Feladatuk az iskola vezetésének és tantestületének képviselete és a sportköri munka segítése volt.

Az új iskola átadását követően a tanterv által előírt „testi nevelés” tárgyi feltételei biztosítottak voltak. Az iskola jól felszerelt 117 m²-es tornateremmel rendelkezett. A szakosztályok edzéseit a tornateremben, a tavaszi és őszi időszakban az ARAK, és 1937-től a MÁV Előre, valamint az SzKE vezetőségének pályáin tartották szakemberek vezetésével.

A sportkör működésének elsődleges célja a testi nevelés volt. Másodlagos feladatnak tartották a versenysportra való felkészülést. Az iskola évkönyvei rendszeresen beszámolnak a városi közép fokú intézetek részére rendezett különböző szakosztályok versenyein elért intézeti eredményekről. Tanév végén ún. tornavizsgálatokat tartottak. Ezek az ünnepélyes felvonulást követően koreografált közös tornabemutatót (gyakorlatok karikával, ugrókötéllal, rúddal stb.) tartottak, majd ezeket az iskolai atlétikai verseny követte.

Az 1945 szeptemberében újjászervezett iskolai sportkörben fiú és női tagozatot hoztak létre. A fiú tagozat tanárelnöki tisztét dr. Kisteleky Károly, a női tagozatot dr. Bessenyei Zoltánné Fischer Philomena kinevezett tanárok látták el.

Az 1945/1946-os tanévben az iskolában folyó sportköri tevékenység (a háborús károk okozta) rossz tárgyi felszereltség miatt főként tornatermi labdajátékokra korlátozódott. Mindkét tagozat osztályok közötti versenyeket szervezett. Az 1946/1947-es tanévben alakult meg a fiútagozat labdarúgó, atlétikai és a téli sportok (korcsolya és sí) szakosztálya, a leánytagozat kézi- és kosárlabda szakosztálya.

Az 1947/1948-as tanév szeptemberében tartott alakuló közgyűlés a fiú szakosztály elnökének Montskó Miklós IV. o., alelnökének Tóth Kálmán III. osztályos, jegyzőnek Pesti János IV. osztályos tanulót választották meg. E tanévtől a következő szakosztá-

lyok működtek: labdarúgó, atlétika, kosárlabda, ökölvívás és asztalitenisz. Az ökölvívó szakosztály a tanév folyamán alakult a MÁV ifjúsági szakosztálya irányításával. A labdarúgó és az atlétikai szakosztály az edzéseit a Székesfehérvári Atlétikai Klub (SzAK) pályáján tartotta.

A tanév folyamán a középiskolák és kollégiumok között rendezett Centenáris Tánccsics kupa versenyein az iskola futbalcsapata az ősz folyamán 3., tavasszal 2. helyezést ért el. Május 1-jén az iskola labdarúgó csapata Lovasberényben játszott ún. „hírverő mérkőzést”. „A falu és a város közeledését igyekeztünk előmozdítani ezzel a jól sikerült kirándulással is” – írják az éves beszámolójukban.

Az iskola atlétái két csapattal vettek részt a felszabadulás évfordulója, majd a Május 1-je tiszteletére rendezett váltófutó versenyen, ahol az iskolák között a 6., majd 2. helyezést ért el. Az iskola kosárlabda csapata Csukás Andor tanár vezetésével a középiskolák közötti versenyen szintén 2. helyezést ért el. Az asztalitenisz szakosztály az ún. Népi Bajnokság keretében házi versenyeket rendezett. A díjakat a helyezéseket elért Metz László III. osztályos, Csrepka Sándor II. osztályos, Balogh Ottó III. osztályos és Szabó Ferenc I. osztályos tanulóknak a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének (MNDSz) városi bizottsága biztosította.

A női tagozat sportköre 1947. szeptember 18-án tartotta alakuló közgyűlését. Előnöknek Ernei Ilona IV. osztályos, alelnöknek Tóth Anna III. osztályos, titkárnak Bánhidi Mária III. osztályos, jegyzőnek Steiner Anna III. osztályos tanulókat választotta meg. Szakosztályai: kézilabda, kosárlabda és női ritmikus tánc.

A kézilabda és kosárlabda szakosztály a MÁV Előre ifjúsági sportkörének közreműködésével tartotta edzéseit. A tanév folyamán részt vettek Székesfehérvár, Veszprém, és Győr városok leány középiskolái által rendezett versenyen, ahol 3. helyezést értek el. A női ritmikus tánc szakosztály a tanév végén rendezett városi sportbemutatón szép sikert aratott.

Az iskolai sportkör tanárelnökei: dr. Barth Rezső (1925-1928), Zugor Ernő (1928-1931), Szemlér (Zenálkó) Ferenc (1931-1936), Orbán János (1936-1941), Wagner István (1941-1942), Demeter Vilmos (1942-1944), dr. Kisteleky Károly (1945-1948) és dr. Bessenyei Zoltánné Fischer Philomena (1945-1948).

Dokumentumok és irodalom

A Székesfehérvári Társulati Hunyadi Mátyás Kereskedelmi Középiskola, Kereskedő Tanonciskola, Női Kereskedelmi Szaktanfolyam Értesítője, 1925-1948.

A Székesfehérvári Kereskedelmi Középiskola iratai, 1868-1948. Lelőhely: Székesfehérvári Városi Levéltár (SzVL).

**A GRÓF KLEBELSBERG KUNO MAGYAR KIRÁLYI
POLGÁRI FIÚISKOLA IFJÚSÁGI SPORTKÖRE (1925-1948)**

Az iskola sportköre 134. sz. II. Rákóczi Ferenc Sportkör néven 1925. január hó 17-én alakult meg. Jeligéje: „Magyarok vagyunk!” A sportkör tiszteletbeli elnöke nyugdíjazásáig (1943) Baltay János igazgató lett. A sportkör első tanárelnöke Paál Sándor tanár volt. A sportkör közgyűlése minden tanév elején választotta meg ifjúsági vezetőit: az elnököt, a titkárt és a pénztárost. A sportkör alapszabálya szerint *„Tagja az iskola minden növendéke azzal a megszorításokkal, hogy a működő tagok csak a III. és IV. osztályos jó előmenetelű tanulói, s az alsóbb osztályokból pedig csak is a legkiválóbbak lehetnek.”* Megalakulásakor három csoportot (később szakosztály): atlétika, játék, torna szerveztek. Az 1926/1927-es tanévtől ezt bővítve létrehozták az iskola futball és természetjáró szakosztályát. E tanévtől részt vettek a városi középiskolák által szervezett futball-, atlétikai és tornaversenyeken.

Az intézet új épületének átadásáig a foglalkozásokat a város játszóterein, az Ipariskola tornaudvarán és tornatermében tartották. Munkájukhoz a városi Alba Regia Sportkör tárgyi támogatást (sportpálya, felszerelések) nyújtott, továbbá rendelkezésre állt az iskola melletti Vásártér gyepes területe, a városi uszoda, és az iskolával kötött együttműködés révén a MÁV Előre Sportkör pályája. A bővülő tárgyi feltételek biztosítása lehetővé tette a szakosztályok számának bővítését. Az 1932/1933-as tanévben asztalitenisz és röplabda, majd 1939-től úszó szakosztályt is szerveztek. Baltay János igazgató az iskola 1939/1940-es tanévi Értesítőjében a következőket írta: *„A testi nevelés ügye szintén fontos célkitűzésünk. Iskolánk sportköre nem annyira a versenyekre, mint egyes korcsoportokon belül a mindenki számára elérhető minél magasabb színvonal teljesítésére törekszik. Legnagyobb tömegeket a labdarúgás vonzza.*

A 'gyakorló labdarúgó mérkőzéseken' (edzéseken) rendszeres oktatásban részesülnek, s haladásukat más iskolák, sportalakulatok hasonló korosztályú csapataival való mérkőzéseken mutatják be. Az atlétikát kedvelő tanulók pedig leginkább futással, magasugrással, súlydobással foglalkoznak. De bármilyen sporttal is foglalkozunk, a munka mindig arra irányul, hogy az átlageredményt lehetőleg a tagok mindegyike elérje, és minden ifjú belássa, hogy a rendszeres gyakorlás nemcsak az eredmények elérése érdekében szükséges, hanem főként az egészség megvédése és az egészséges test harmonikus fejlesztése miatt.”

A sportkör szakosztályai tanévenként házi versenyeket szerveztek, rendszeresen részt vettek városi és területi versenyeken, a tanévvégi városi tornabemutatókon. A rendelkezésre álló adatokból arra következtetünk, hogy eredményeik fokozatosan nőttek. A sportkör működésének költségeit a tanulói és pártoló tagdíj, valamint a helyi vállalatok, intézmények és magánszemélyek adományai biztosították.

A sportkör tanárelnökei voltak: Paál Sándor, Hungler József, Szekeres János.

Dokumentumok és irodalom

A Székesfehérvári Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Királyi Állami Polgári Fiúiskola, az Állami Polgári Leányiskola és a II. sz. Önálló Állami Általános Iskola Évkönyvei 1925-től 1948-ig.

Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Királyi Polgári Fiúiskola iratai 1920-1948. SzVL.

*A FERENC JÓZSEF NŐNEVELŐ INTÉZET
GR. SZÉCHENYI ISTVÁN SPORTKÖRE (1942-1948)*

A Székesfehérvári Líceum és Tanítóképző Gr. Széchenyi Sportköre 1942-ben alakult. Tiszteletbeli elnök Grész Leó igazgató, vezető tanára dr. Orbán Jánosné Bárdossy Mária. A működő szakosztályok: torna, atlétika, játék.

Az utolsó tanévben az atlétikai és játék szakosztály szabadban lebonyolítandó egyéni és szabad versenyei elmaradtak. A tornaszakosztály részt vett az 1944. február 27-én rendezett városi MOTESZ Ifjúsági Női Jelvénytérző Versenyen. Az 1945-ben újjászervezett intézeti sportkör atlétikai és játék szakosztálya 1948-ig működött.

Dokumentumok és irodalom

A Nőnevelő Intézet iratai. FML.

A Szatmári Irgalmas Nővérek vezetése alatt álló Ferenc József Nőnevelő Intézet Római Katolikus Elemi, Polgári- és Általános Iskolájának, Nőipariskolájának, Tanítóképzőjének, Líceumának és Gyakorló Népiskoláinak Évkönyve A-tól Z-ig.

2. IFJÚSÁGI ÉNEKKAROK ÉS ZENEKAROK (1915-1944)

Ciszterci Rend Székesfehérvári Szent István Gimnáziumának Ifjúsági Zenekara (1915-1944)

Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Királyi Polgári Fiúiskola Ifjúsági Énekkara (1925-1945)

*A CISZTERCI REND SZÉKESFEHÉRVÁRI SZENT ISTVÁN
GIMNÁZIUMÁNAK IFJÚSÁGI ZENEKARA (1915-1944)*

Az 1915/1916-os tanévben kezdte meg munkáját az intézet újjászervezett Ifjúsági Zenekara. Námesy Medárd okleveles középiskolai tanár vezetésével a zenekar kettős irányú tevékenységet fejtett ki.

1. A teljes 31 fős orchester (vonós és fúvós) a következő hangszeres összetételből állt: 3 első, 4 második, 2 mélyhegedű, 1 gordonka, 2 nagybőgő, 2 fuvola, 2 oboa, 3 klarinét, 4 vadászkürt, 3 kornet, 2 pozan, 1 zongora, 2 üstdob. Az 1916/17-es tanév-

ben mutatták be a Huszka – Párkányi: A remete hangja című ifjúsági daljáték zene-kíséretét az eredeti hangszereléssel.

2. A katonazenekarok mintájára szervezett 36 fős fúvószenekar a következő hangszerekből állt: 2 pikoló, 2 fuvola, 6 klarinét, 5 szárnykürt, ill. kornet, 2 basszus szárnykürt, 2 euphon, 4 esz-trombita, 4 vadászkürt, 3 trombon, 1 bombardon, 2 helikon, 1 kisdob, 1 nagydob, 1 cintányér, továbbá 1 karvezető (tambour maior). A fúvós zenekar első nyilvános bemutatóját 1915. május 15-én tartotta. Műsorukon Offenbach: Hoffmann meséiből nagy egyveleg, Beethoven: Gyászzinduló, Magyar induló, Huber: Magyar népdal egyveleg, Erkel: Hunyadi induló, Proch: Havasi kürt, Magyar Himnusz és a Szózat szerepeltek.

A fúvószenekar tagjai az intézetben kaptak ingyenes oktatást. A Székesfehérvári Császári Királyi 35. sz. Gyalogezred öt zenésze állandó tanári felügyelet mellett oktatta az ifjú zenészeket hetenként három alkalommal, hétfőn, csütörtökön és szombaton du. ½ 6-tól 7 óráig. Az újabb jelentkezőket pedig a haladók tanították a hangszerek technikai kezelésére. A gimnázium vonós zenészeinek oktatása a Városi Zeneiskolában folyt. Hermann László, a zeneiskola igazgatója, Niklasz József, a katonazenekar karnagya és Hetényi Pál alhadnagy, a katonazenekar dobosa nyújtottak szakmai segítséget az intézet zenekarainak.

A zenekarok hangszerei részben az ifjú zenészeké, részben a gimnáziumé és a városi zeneiskoláé voltak. Az új hangszerek, kották beszerzését, a hangszerek javítását a zenekarok hangversenyeinek bevételeiből és „jőtevő” támogatásból biztosították. 1937-ben a zeneszerszámok tárolására önálló szertárat alakítottak ki.

Az 1917/1918-as tanévben a teljes orchester 25 tagból állt. A tanév folyamán betanított és előadott darabok: Bach: Az estharang, Lavotta szerelme (énekkar kíséret), Schubert: A tengernél, Ziehrer: Hajósének, Eisler: Dal (magánének-kíséret), Strauss: Cigány-kar (énekkar-kíséret), Barna I.: Magyar induló.

A 41 fős fúvószenekar munkáját Gábor Antal, a 17. sz. gyalogezredhez bevonult zenetanár segítette. A zenekar betanulta és az Úrnapi körmeneten előadta Haydn Ünnepi miséjét, továbbá a múlt tanévben megtanult zeneszámokat ismételte.

E tanévben alakult meg az iskola kamarazenekara Hermann László zeneiskolai igazgató közreműködésével. Az intézet hangversenyén zongorakísérettel adták elő Stang fantáziáját.

Az 1918/1919-es tanévben a fúvós zenekari 40 tagból a teljes orchester helyett 16 tagú vonószenekar működött. A következő, az 1919/1920-as tanévtől mindkét zenekar tevékenysége megszűnt.

1920/21-es tanévben újjászervezték a gimnázium zenekarait, és azok – a fúvószenekar (40-45 fővel) az 1940/41-es tanévig, majd az 1943/1944-es tanévig, orchester (vonós és fúvós) zenekar 32-35 fővel, az 1930/1931-es tanévtől 17-20 fős vonószene-karként, az 1935/1936-os tanévtől 30-35 fős szimfonikus zenekarként működtek.

Tanévenként önálló műsorokkal és az intézet énekkarának kísérő zenéjeként részt vettek az intézeti, városi, egyházi és állami ünnepeken. Intézeti, városi bemu-

tatókat, hangversenyekeket tartottak. Alkalmanként az orchester zenekar vonós tagjaiból cimbalommal és klarinétal kiegészítve cigányzenekarként, a cserkészfarsangokon pedig szaxofonnal és tangóharmonikával kiegészítve dzsessz zenekarként működtek. 1939 májusában ünnepelte a zenekar fennállásának 25. évfordulóját. Komoly sikereket értek el területi és országos versenyeken és bemutatókon:

A „Magyar jövő” által rendezett I. (1922), és II. (1923) Országos Ifjúsági Dalversenyét az intézet énekkara és zenekara nyerte meg, és véglegesen elnyerte a vándordíjat. A Székesfehérvári IV. sz. Cserkészkerület Győrben rendezett cserkésznapján (1924); 1930. június 1-jén az országos Szent Imre zárandoklat alkalmával a Károly király téri tábort szeptemberében az új iskola felavatási ünnepségén az elő-esti szerenáddal, a felszentelés alatt a tetőerkélyen a Boldogasszony Anyánk és az Ah, hol vagy magyarok zenéjével, majd az ünnepi programjában a Himnusz és a Szózat kíséretével vett részt.

A zenekarok vezető tanárai voltak Námesy Medárd okleveles középiskolai tanár (1915-1941), Varga Ferenc világi, tiszteletdíjas tanár, okleveles karnagy (1941-1944).

Dokumentumok és irodalom

A Ciszterci Rend Székesfehérvári Szent István Gimnáziumának évkönyvei A-tól Z-ig.

A GRÓF KLEBELSBERG KUNO MAGYAR KIRÁLYI POLGÁRI FIÚISKOLA IFJÚSÁGI ÉNEKKARA (1925-1945)

Az 1925-ben alakult énekkar fő célkitűzése, hogy „az énekkultúra megfelelő eszközeivel hozzájáruljon az esztétikai neveléshez”. – olvasható az 1924/1925-ös évkönyvben. Kezdetben az egyszólamú népdalok elsajátítását, majd azok kórusfeldolgozását tűzték célul. *„Egyébként már a népdalok betanítási módjában is érvényesült a karéneklés tömegereje. Nem hanyagoltuk el a nyugati mestereket sem. Palestrina, Menegali, Martini, Praetorius, Neuwach művei álltak rendelkezésünkre, és ezeket nemcsak a tagok, hanem a hallgatóság is a legnagyobb szeretettel és élvezettel fogadta. A fenti nevek mellé oda kell állítanunk a magyarok közül Bartók, Kodály, Halmos, Kerényi, Bárdos neveit.”* – írta vitéz Somfai László karvezető az énekkar működésének 15 éves jubileuma alkalmával.

A nagy létszámú (150 fős) énekkarnak elsődleges feladata az iskolai ünnepségek műsorainak biztosítása volt. Emellett kiemelkedően szerepeltek az iskolai énekkarok városi, területi és országos versenyein, az Éneklő Ifjúság nagyszabású bemutatóin. Számos fellépésre kaptak meghívást a helyi intézményektől, vállalatoktól és az egyháztól. *„A helyi, sőt az iskolai énekkultúrával foglalkozó budapesti sajtóor-*

gánunk is dicséret hangján szólnak énekkarunk munkájáról.” – olvasható az igazgató éves beszámolójában.

Dokumentumok és irodalom

A Székesfehérvári Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Királyi Állami Polgári Fiúiskola, az Állami Polgári Leányiskola és a II. sz. Önálló Állami Általános Iskola évkönyvei 1925-től 1945-ig.

A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Királyi Polgári Fiúiskola iratai, 1920-1948. SzVL.

AZ ISKOLAKULTÚRA XIII. ÉVFOLYAMÁBAN (2003) MEGJELENT, A MODERN PEDAGÓGIA TÖRTÉNETI FORRÁSAIT FELTÁRÓ ÍRÁSOK ELEMZÉSE

MOLNÁR-KOVÁCS ZSÓFIA

„Az Iskolakultúra egyike a Magyarországon legkésőbb, de a rendszerváltást követően talán legelsőként alapított neveléstudományi szaklapoknak. Innovatív, bizonyos tekintetben mégis megörökölt és kitaposott úton haladt a hagyományteremtés biztos nyomvonalán.” (Kovács, 2007. 122.o.) Az elmúlt több mint húsz évben a folyóirat a lapszámokat és magát a szerkesztőséget tekintve számos változáson és megújuláson ment keresztül. A kezdetekkor megfogalmazott célkitűzések – úgy, mint „*inter- és multidiszciplinaritás, szakmai tájékoztató jelleg, közértbető nyelvezet, irodalmi szintű, tudományos ismeretterjesztő neveléstudományi szaknyelv képvisellete, szélesebb, innovációra kész réteghez szólni*” (Kovács, 2007. 123. o.) – a mai napig relevánsak. A folyóirat elindítása 1991-re tehető, alapító főszerkesztője: Géczy János. Az *Iskolakultúra* eredetileg két – egy *Társadalomtudomány* és egy *Természettudomány* alcímet viselő – lapváltozatban évente 24 (12 + 12) laptesttel jelent meg. 1996-ban a folyóirat helyileg „*a JPTE Tanárképző Intézetéhez kerül, és a korábbi 24 lapszám helyett 12 jön ki a nyomdából*”. (Kovács, 2007. 124.o.) A folyóirat belső struktúrája hamar körvonalazódott, így a rovatok tekintetében három nagyobb egységről beszélhetünk. Elsőként a *Tanulmányról* kell szólni, amellyel minden egyes laptest kezdődik. Ez többnyire 4-7 esszészerű kéziratot foglal magában. A második állandó rovat a *Szemle*, amelyet napjaink módszertani, innovatív példatárának is tekinthetünk. A struktúra harmadik kiemelkedő eleme a *Kritika*, amely leginkább recenziók közlésére specializálódott. (Géczy, 2006)

A neveléstudomány története, a nevelési valóság feltárása a lap témái között kiemelkedő helyet foglal el. A modern pedagógia történeti forrásai feltárása egy hosszú történelmi utazás kezdetét jelenti, amely elvezet bennünket a célállomáshoz, napjaink, tehát a 21. század neveléstudománya kialakulásához. Írásunk keretei közt éppen ezért arra vállalkozunk, hogy az *Iskolakultúra* 2003. évben megjelent tizenkét számán keresztül átfogó képet alkossunk a neveléstörténet-tudományba illeszkedő írásokról.

A konkrét lapszámokat tekintve már az 1.-ben találkozunk a nevelés történelmi gyakorlatát taglaló tanulmánnyal. Hadas Miklós *A nőnevelő tornász* rejtelmébe enged betekintést (Hadas, 2003). Munkájában összefoglalja (az 1777-es Ratio Educationistól, Tessedik Sámuel szarvasi iskoláján és Brunszvik Teréz leánynevelő

törekvésein át egészen a 19. század második feléig bezárólag) „a nőket tárgyként kezelő oktatáspolitikai intézkedéseket” (Hadas, 2003. 12.o.) és a nők emancipálódásának megvalósulásában szerepet játszó személyek (főként nők) úttörő kezdeményezéseit. Hadas Miklós ezt követően tér rá a nők testgyakorlatai 19. század közepi/ végi taglalására és a nőnevelő tornászati nőképre. (Hadas, 2003)

A 2. szám Kelemen Elemér írásán keresztül foglalkozik a nevelési valóság egy szeletével. *Oktatásügyi törvényhozásunk fordulópontjai a 19-20. században* című tanulmányában elsősorban a magyar oktatástörténet színpalái mögé enged betekintést (Kelemen, 2003c). A modern oktatási rendszereken belül elsőként a nemzetközi gyakorlatra vethetünk egy pillantást. Ezt követően bemutatja Magyarország oktatásügyi helyzetét a 16. század közepétől egészen napjainkig. A szerző sorra veszi az elmúlt öt évszázad legfontosabb, az oktatást érintő vagy kifejezetten arra vonatkozó törvényeit. A világtörténelemben, illetve Magyarország történelmébe ágyazottan megismerjük a változást generáló rendelkezéseket és szerepüket oktatási rendszerünk fejlődésében. (Kelemen, 2003c)

A 3. szám bővelkedik neveléstörténeti munkákban, ami leginkább annak köszönhető, hogy a 2002. október 24-26-a között Budapesten megrendezett II. Országos Neveléstudományi Konferencia *A magyar pedagógustársadalom és a pedagógusképzés története a korabeli Magyarországon* című szimpóziumán elhangzott előadások e számban jelentek meg. A *Konferencia*-rovatot ezúttal a szimpóziumon referáló szakemberek munkái képviselik. Ezen belül elsőként egy opponensi összefoglalót olvashatunk Kelemen Elemér tollából (Kelemen, 2003a). A beszámoló egyrészt áttekinti a tanácskozáson elhangzott lényeges gondolatokat, másrészt felveze-ti a rovaton belül közölt további eszmemfuttatásokat. Kékes Szabó Mihály munkája – ahogy erre a cím is rávilágít –, a tanítóképzéssel és a tanári pályán dolgozókkal szemben felmerült kritikákat foglalja össze (Kékes Szabó, 2003). A szerző az I. Ratio Educationis kiadását követő időszak felidézésével kezdi a gondolatai felvázolását. A főbb problémákat a szükséges előképzettség hiányában, a tanári pálya elférfiasodásában, és a tanárképző intézmények elégtelen számában látja. Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk tanítóképzést érintő részeit külön is hangsúlyozza. Ezt követően – logikai sorrendet felállítva –, arra a kérdésre gyűjti össze a válaszokat, hogy a népoktatási törvény milyen hatású volt az életbe lépését követő bő fél évszázadban. (Kékes Szabó, 2003) Vincze Tamás egy másik aspektusból vizsgálja a témát (Vincze, 2003). A tanítóképzőkben megvalósult német nyelvoktatás kereteit és célját, illetve a német nyelvoktatás szükségességét megkérdőjelező korabeli viták és álláspontok fő érveit tárja az olvasók elé. Szabolcs Éva rövid, de lényegre törő vizsgálódása teljesen új szempontokat vet fel (Szabolcs, 2003). A szerző egy olyan kutatásról számol be, amelynek során eddig kevésbé preferált forrásokat kíséreltek meg vizsgálni. Ezúttal a századforduló tanítói álláshirdetései, illetve konkrétan a forrásként való feldolgozásuk lehetőségei kerültek a középpontba. Hegedűs Judit dualizmuskori kutatásaihoz a korabeli szaksajtót hívta segítségül (Hegedűs, 2003). Tanítónői kar-

riertörténeteket sorakoztat fel a 19. század oktatási valóságának, történelmi háttérnek tükrében. „Elfeledett igazgatónők” életútja, írói, közéleti és nőmozgalmi szerepe tárul elénk. Németh András írása zárja a sort a szimpózium anyagainak rendszerében (Németh, 2003). A szerző a magyar középiskolai tanárképzésben a 19. század elejétől végbement modernizációs folyamatokat elemzi és értékeli. A magyar oktatási valóságot először a modern európai közoktatási rendszerek, majd a közép-európai fejlődés tükrében vehetjük szemügyre. A mű pontos képet fest a modern szakértelmiség fejlődésének főbb irányairól, a Habsburg Birodalom országaiban zajló tanárképzésről és a magyar középiskolai tanárképzés egyetemi intézményesülésének kezdeteiről. A 3. számban, a Konferencia-rovaton kívül a Tanulmány és a Kritika rész is tartalmaz egy-egy oktatástörténeti kitekintést. Nagy Péter Tibor a 20. századi nőoktatás történelméhez szolgáltat néhány adalékot (lásd Nagy, 2003a), míg Fehér Katalin Pukánszky Béla: *A gyermekkor története* című könyvét recenzálja (Fehér, 2003). Nagy Péter Tibor az 1926. évi leány-középiskolai törvényt állítja vizsgálódása fókuszába, ugyanakkor háromféle megközelítést vázol fel a nők magyarországi középfokú iskoláztatásának társadalomtörténetéről. Táblázatokkal színesített tanulmánya egyenlő mértékben számol be a 20. század első, illetve második felét érintő változásokról. (Nagy, 2003a)

A 4. és 5. szám nem tartalmaz konkrét neveléstörténeti írásokat, de a 6-7. összevont szám annál inkább. A tartalmi keretet ezúttal is a Konferencia-rovat biztosítja. A fentebb már említett II. Országos Neveléstudományi Konferencia *A magyar pedagógustársadalom és a pedagógusképzés története a dualizmus-korabeli Magyarországon* szimpóziumának a folyóirat 3. számában megjelent írásos anyagai az érem egyik oldaláról adtak számot. A másik oldal a 6-7. számban kapott teret azáltal, hogy a konferencia *Oktatáspolitikai fordulatok a modern magyarországi oktatásügy történetében* című szimpóziumán előadott tudományos okfejtéseket tartalmazza. Mann Miklós írása történelmileg az 1867-es kiegyezéstől indít, és eljut egészen 1912-ig, az I. világháború „előestéjéig” (Mann, 2003). A dualizmus időszakában az oktatásügyi költségvetés arányának növekedése lehetővé tette, hogy a magyar iskolahálózat kiszélesedjen. A népoktatási szervezet fokozatosan kiépült, a felsőoktatás pedig erőteljes fejlődésnek indult. A szerző hangsúlyozza Eötvös József (és népoktatási törvénye) szerepét a közoktatás korszerűsítésének megkezdésében. (Mann, 2003) Nagy Péter Tibor a dualizmust követő időszak oktatáspolitikai változásait veszi sorra. (Nagy, 2003b). Az első világháborút lezáró békerendszer, az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése, és a '10-es évek második felének politikai eseményei a – méreteiben csökkenő tendenciát mutató – oktatási rendszer mellett a magyar oktatáspolitiká egész kontextusában változást idézett elő. A szerző kiemeli továbbá, hogy az 1920-as évben a magyar polgári fejlődés új útra tért, és az oktatási rendszerbe bekerült bomlasztó elemek a '20-as évek végén, a '30-as évek elején aktivizálódtak. (Nagy, 2003b) Kardos József tanulmányában a II. világháborút követő éra, a Rákosi-rendszer oktatáspolitikáját elemzi és értékeli (lásd Kardos, 2003). Ebben 1948-tól

1956 szeptemberéig tárgyalja a magyar iskolák életében bekövetkező változásokat. Az 1948. évi állami iskolamonopólium kiépítését követően a tanulás népmozgalommá vált, viszont az oktatás minősége – javulás helyett – romló tendenciájú lett. A hatalomra törő párt, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetősége igyekezett ezen változtatni, és növelni befolyását a tanulmányi ügyekben. A politika beavatkozása elsősorban a számtalan határozat és jelentés, valamint a tanárok számára kibocsátott „tájékoztatók” által érvényesült. (Kardos, 2003) Kelemen Elemér a 20. század végén bekövetkező kelet-közép-európai történelmi fordulat, a Szovjetunió felbomlása, illetve ezzel összefüggésben, az 1989. évi magyar rendszerváltás kölcsönhatásában vizsgálja közoktatásunkat (Kelemen, 2003b). A politikai átalakulás oktatásra kifejtett hatásai közül az iskoláztatás monolit jellegének felszámolása és az oktatási rendszer (jogi) újraszabályozása bizonyult a legszembetűnőbbnek. A szerző – a gazdasági és társadalmi viszonyok átrendeződésén kívül – más szempontokat is kiemel és részletez. Többek között azokra a kérdésekre keresi a választ, hogyan változott az állam szerepe a jogalkotásban és a tanügyigazgatásban, illetve az oktatási rendszer tartalmi szabályozásában. (Kelemen, 2003b) A 6-7. szám Konferencia rovatának utolsó beszámolója – Sáska Géza eszmefuttatásán keresztül – a '80-as, '90-es évek magyar közoktatásában kibontakozó szakmai öngazgatás, az autonómia kérdéskörét feszegeti (Sáska, 2003). A tartalmi mondanivalót az 1985., 1993. és 2001. évi (köz)oktatásról szóló törvényekből idézett paragrafusok összehasonlító táblázatai támasztják alá.

A 8. szám három neveléstörténeti jellegű írást tartalmaz. Az egyik a Tanulmányrovatban kapott helyet, és a pedagógiai sajtó szerepvállalásait tekinti át (Géczi, 2003). A szerző, Géczi János, felhívja a figyelmet a folyóiratok közösségképző funkciójára. A Solle Price által kinyilvánított tudományosság-jellemzőktől, amelyek egyik tényezője a tudományos folyóiratok megjelenése, az első akadémiai folyóiratokon át eljut a pedagógiai szakajtó definiálásához, történelmi háttérének és formáinak ismertetéséhez. (Géczi, 2003) A másik két mű a Kritika-rovatban található, s közülük az első a Szögi László által szerkesztett *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon, 1789-1919* című repertórium sajátosságait, tartalmi összefoglalását tárja az olvasók elé (Karády, 2003). A második írás Pukánszky Béla *A gyermekkor története* című könyvét tekinti át kritikus szemmel. A 3. számban – ahogy erről fentebb már szóltunk –, ugyanezt Fehér Katalin recenzálta. A 8. számban viszont Vajda Zsuzsanna vállalkozott hasonló feladatra (Vajda, 2003).

A 9. számból két írást emelünk ki. Az egyik Tamás Gábor *Az enciklopédia a középkori iszlámban* című tanulmánya (Tamás, 2003). A szerző áttekinti a tudományrendszerek történetét egészen az iszlám megjelenéséig, tipologizálja a muszlim enciklopédiákat, összehasonlítja a középkori arab és latin nyelvű enciklopédiákat, és végül egy konkrét muszlim könyvet is elemez. (Tamás, 2003) A másik írás ezúttal is egy recenzio. Trencsényi László a Monok István által szerkesztett *A művelődéstörténet problémái* című könyvet mutatja be. (Trencsényi, 2003).

Az *Iskolakultúra* 10. számából egyetlen munkát emelünk ki: Kovács Balázs *Adorno és a kritikai pedagógia* című szemleanyagát (Kovács, 2003). A szerző – véleményét és tapasztalatait ötvözve – bemutatja a Theodor Wiesengrund Adorno által képviselt kritikai elmélet megjelenését és szerepét a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján született kritikai pedagógiában.

A 11. számban megjelent írások közül egy könyvkritika érdemel említést. Karikó Sándor a Lendvai L. Ferenc szerkesztésében és válogatásában megjelent *Magyarság és nevelés* című Karácsony Sándor-tanulmánykötetet mutatja be (Karikó, 2003).

A 20. század eleji nevelési valóság feltárására a 12. szám Szemle rovatában megjelent egyik írás kitűnő példát szolgáltat. Kührner Éva annak bemutatására tesz kísérletet, hogy a 19-20. század fordulóján milyen körülmények és higiénés viszonyok között tanultak a felmenőink (Kührner, 2003). Előzményként szó esik a 19. század végi Magyarország közegészségügyi állapotáról, majd a különböző iskolaépítési akciókról, az iskolaépületek elhelyezkedéséről és mellékhelyiségeiről, az iskolaudvarról, a megvilágítás és a vízellátás lehetőségeiről, valamint a fűtés, a szellőztetés és a takarítás gyakorlati megvalósulásáról (vagy annak hiányáról).

Egyetlen évfolyam tizenkét számát áttanulmányozva is megállapíthatjuk, hogy a modern pedagógia történeti forrásai feltárása az *Iskolakultúra* arculatát éppúgy meghatározza és formálja, mint például a nyelvpedagógiával, tanulásmódszertanral foglalkozó tanulmányok. A neveléstörténet tudománya két szám kivételével minden lapszámban – ezen belül elsősorban a Tanulmány, a Konferencia és a Kritika rovatokban – helyet kapott. A tizenkét számban főképpen a magyar neveléstörténet – ezen belül pedig a 19-20. század történelme – dominál, de az egyetemes neveléstörténet térnyerése sem lebecsülendő. A bemutatott írások mindegyike segít megismerni a 21. század neveléstudományának múltját, és e kis történelmi darabkák segítségével egyre tisztább kép rajzolódik ki a nevelés történetéről.

IRODALOM

Fehér Katalin (2003): *Az elmúlt korok gyermekei*. Iskolakultúra, 3.sz. 126-127.o.

Géczi János (2003): *A pedagógiai sajtó szerepvállalásai a bazai neveléstudományban*. Iskolakultúra, 8.sz. 53-60.o.

Géczi János (2006): *Az iskola kultúrája: nevelés és tudomány*. Iskolakultúra-könyvek 31. Iskolakultúra, Pécs.

Hadas Miklós (2003): *A nőnevelő tornász*. Iskolakultúra, 1.sz. 12-24.o.

Hegedűs Judit (2003): *Tanítónői karriertörténetek a dualizmus korában*. Iskolakultúra, 3.sz. 42-52.o.

Karácsony Sándor (2003): *Peregrínusok*. Iskolakultúra, 8.sz. 139-140.o.

Kardos József (2003): *Fordulat a magyar iskolák életében: a Rákosi-időszak oktatáspolitikája*. Iskolakultúra, 6-7.sz. 73-80.o.

Karikó Sándor (2003): *Karácsony Sándor hagyatéka*. Iskolakultúra, 11.sz. 125-127.o.

- Kékes Szabó Mihály (2003): *A tanítóképzés kritikus pontjai a dualizmus időszakában*. Iskolakultúra, 3.sz. 17-24.o.
- Kelemen Elemér (2003a): *A magyar pedagógustársadalom és a pedagógusképzés története a korabeli Magyarországon*. Iskolakultúra, 3.sz. 15-16.o.
- Kelemen Elemér (2003b): *A rendszerváltás és az iskola*. Iskolakultúra, 6-7.sz. 81-87.o.
- Kelemen Elemér (2003c): *Oktatásügyi törvényhozásunk fordulópontjai a 19-20. században*. Iskolakultúra, 2.sz. 47-56.o.
- Kovács Balázs (2003): *Adorno és a kritikai pedagógia*. Iskolakultúra, 10.sz. 84-90.o.
- Kovács Zsófia (2007): *Az Iskolakultúra, avagy a konferenciák és tematikus számok világa*. Új Pedagógiai Szemle, 5.sz. 122-125.o.
- Kührner Éva (2003): *Iskolahigiéné a századfordulón*. Iskolakultúra, 12.sz. 111-122.o.
- Mann Miklós (2003): *A modern polgári oktatási rendszer kiépülése és ellentmondásai*. Iskolakultúra, 6-7.sz. 59-62.o.
- Nagy Péter Tibor (2003a): *A középfokú nőoktatás huszadik századi történetéhez*. Iskolakultúra, 3.sz. 3-14.o.
- Nagy Péter Tibor (2003b): *Oktatáspolitikai változások az első világháború után*. Iskolakultúra, 6-7.sz. 63-72.o.
- Németh András (2003): *A magyar középiskolaitanár-képzés fejlődése*. Iskolakultúra, 3.sz. 53-68.o.
- Sáska Géza (2003): *Szakmai és politikai autonómiák a '80-as, '90-es évek magyar közoktatásában*. Iskolakultúra, 6-7.sz. 88-107.o.
- Szabolcs Éva (2003): *Néptanítói állásbirdetések 1901-ben*. Iskolakultúra, 3.sz. 39-41.o.
- Tamás Gábor (2003): *Az enciklopédia középkori iszlámban*. Iskolakultúra, 9.sz. 64-92.o.
- Trencsényi László (2003): *Neveléstörténet? Művelődéstörténet?* Iskolakultúra, 9.sz. 110-114.o.
- Vajda Zsuzsanna (2003): *A gyermekkor története*. Iskolakultúra, 8.sz. 140-143.o.
- Vincze Tamás (2003): *A német nyelv szerepe a magyar tanítóképzésben a dualizmus korában*. Iskolakultúra, 3.sz. 25-38.o.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Kováts-Németh Mária: Kultúráközvetítés és pedagógiai értékrendszerek. Selye János Egyetem Tanárképző Kar. Komarno, 2013. 158 o. – Értékes és egyben hiánypótló kötettel gazdagodott a magyar pedagógiai szakirodalom, amikor a Selye János Egyetem a Monographiae Comaromienses sorozat 13. számaként megjelentette Kováts-Németh Mária Kultúráközvetítés és pedagógiai értékrendszerek című könyvét. Szerzője a pedagógia tudományának nem csupán elméletében és kutatásában, de – gazdag és sokrétű köz- és felsőoktatási tapasztalatainak köszönhetően –, gyakorlatában is jártas, s különösen a neveléstörténet terén gyakorlott tollú, közismert szakíró is. Ez már önmagában hitelessé teszi a legújabb könyvében megfogalmazott gondolatait, és e hitelességet a pedagógiatudomány különböző területein mértékadó szakmai lektorok csak megerősítik.

Ha a tartalomjegyzékre lapozunk, akkor első pillantásra a felületes olvasó számára úgy tűnhet, hogy egy újabb, az eddigiekhez műfajában hasonló neveléstörténeti munkát tart a kezében. Bár a tartalomjegyzékben is feltűnhet már, hogy nem a megszokott értelemben vett neveléstörténeti művel van dolgunk, mert az e témában készített hazai munkáktól eltérően – melyek többnyire elsősorban az általános nemzetközi és/vagy hazai trendekre helyezik a hangsúlyt –, több fejezetcím jelzi például a közép-európaiságot. S különösen a 9. fejezet címe hívhatja fel a figyelmünket: Kultúráközvetítés és pedagógiai alapvetés a XX. században. E fejezetcím, ha akartuk eredetileg, ha nem, visszautasít bennünk a könyv címéhez, annak alaposabb át gondolására készítetve: Kultúráközvetítés és pedagógiai értékrendszerek.

Ebből már láthatjuk, hogy nem csupán az ismert neveléstörténeti tények egyszerű, kronológiai egymásutániságáról fog szólni a munka, hanem ezeknek egyféle speciális problémátörténeti feldolgozásáról, mi több: egyféle szintézisalkotásról. Ennek azonban magából a feladatból adódó (itt nem részletezett) előfeltételei vannak, melyek a szerzőnél – eddig megjelent neveléseméleti és neveléstörténeti munkái és e könyve is bizonyíték rá –, messzemenően adóttak. Nagyon leegyszerűsítve az imént jelzett problémát, csupán analógiaként említem, hogy a neveléstörténet sikeres tanulmányozásához még a növendékek tanulmányi szintjén is szükség van bizony szintézisalkotási készségre. Nem véletlen, hogy a „hagyományos” neveléstörténet tanítását is csupán a testtan, a lélektan és a neveléstan tárgyak után illesztette be óratervébe például a tanító- és tanítónőképző intézetek számára 1911-ben kiadott Tanterv és Tantervi Utasítás. Ugyanis a neveléstörténet „tantárgynak” elmélyült tanulmányozása, de különösen a neveléstörténet mint tudományterület hivatásszerű művelése, adott feltételek esetén lehetőséget és keretet kínál egyfajta szintézisteremtésre.

E könyvben mindvégig egy jelentősen magasabb szintű szintézisalkotásról tanúskodik a szerző. S ahhoz, hogy ez a szintézis létrejöhessen, magát a pedagógia tudományát kellett elemzés alá vennie, s nyomon követnie azt a tanulságos, de ugyanakkor sok zsákutcát is magában rejtő utat, melynek során a filozófiából kiváló pedagógia önálló tudománnyá lett, s azt, hogy magának a pedagógia fogalmának értelmezése miként gazdagodott, differenciálódott. E történelmi fejlődés főbb mérföldköveit felmutatva tárja elénk és értelmezi a szerző a pedagógiát, most már nem csak mint az egyén nevelésének tudományát, hanem (Weszely Ödönre is utalva), mint a közműveltség átszarmaztatásának elméletét és gyakorlatát, a közműveltség szervezésének tudományát. Vagyis az említett szintézis arra alapoz, hogy a pedagógia lényegében nem más, mint a kultúráközvetítés tudománya. Ha viszont kultúráközvetítésről beszélünk, akkor e rendkívül differenciált pedagógiatudomány esetében (a szerző sorolja is Friedrich W. Kron elmélete alapján ennek 24 rész tudományát: Antropológia és nevelés; Intézmények és szervezeti formák; Fejlődés és tanulás; Iskolapedagógia; Általános didaktika; Gyógypedagógia; Szociálpedagógia; Üzemi szakképzés- és gazdaságpedagógia; Felnőttoktatás; Felsőoktatás-pedagógia; Tudományelmélet; Metodológia; A pedagógia története; Összehasonlító pedagógia; Szabadidő-pedagógia; A fejlődő országok pedagógiája; Interkulturális pedagógia; Békepedagógia; Kisgyermekkorai nevelés; Fejlődéspedagógia; Pedagógiai diagnosztika; Médiapedagógia) annak érdekében, hogy mindez a differenciáltság, sokrétűség ne veszélyeztesse a lényeglátást, s egyúttal gondosan ügyel a „filozófiai, értékelméleti alapvetés” összhangjára.

Mindezek alapján mondhatjuk, hogy e munka – miközben a szerző azok avatatott értőjeként a fontosabb határkövek kiemelésével és reflektorfénybe állításával végigkalauzolja az olvasót a kultúra történelmileg állandóan változó értelmezésén, kiemelve azok súlypontjait –, bemutatja az egyetemes, az európai és a hazai pedagógiai koncepciók értékrendszerét, s ennek során azt is, hogy az egyes korokban mi a mindenkorai iskola szerepe a fent említett kultúráközvetítési folyamatban.

Amint a szerző megfogalmazta: *„Több ezer éves európai kulturális örökséggel rendelkezünk, és minden nép rendelkezik sajátosan csak rá jellemző kultúrával.”* Ami a közép-európai kultúra egészét illeti, ami tehát közös minden itt élő nép-nél, az nem más, mint az a három alappillér, melyet a szerző (Zlinszky Jánosra is utalva) így összegez: a görög filozófia, a római jog és a keresztény erkölcs. S akkor e közös alap ismeretében vajon „miben rejlik a magyar, szlovák, lengyel, német kultúra sajátossága?”- teszi fel a kérdést. S már a bevezetőben válaszol is rá: *„A műveltségben, s annak közvetítésében. A műveltség tartalmában, vagyis mit közvetít, mint tanít meg ebből a közös kultúrából az ISKOLA, hogy – különbözőségünk megőrzése mellett – egy nyelven tudjunk beszélni, hogy értsük egymást az alapvető közös értékrendünk ismeretével, vállalásával és terjesztésével, újból és újból újratereztetésével.”* Kiemelem, hogy az előbbi szövegrészben az iskola szó nagybetűvel került szedésre, s ez nem véletlen. A szerző ugyanis nagyon jól látja, hogy

információk, tartalmak, különféle értékek látszó, néha annak ki is kiáltott talmi, többnyire importált kultúraelemek közvetítése történt és történik más csatornákon keresztül is. Munkájában azonban az iskolára, mint az értékközvetítés, a kultúra-közvetítés igazi, elhivatott műhelyére fókuszál, arra az iskolára, amelyik az „információáradatban túltengő” világban is a fent már említett három alappilléren nyugvó, helyesen értelmezett „műveltség alapjául kiválasztott tananyagot, kultúrát, hitelt érdemlő műveltséget terjeszt és teremt újjá”.

A könyv az európai kulturális örökség bemutatásával és az európai iskolarendszer kialakulása történeti kezdeteinek felvázolásával indítja felfedező útjára az olvasót, majd a magyar iskolarendszer kialakulásának és fejlődésének nagy szakaszain vezeti végig – sosem tévesztve szem elől a címben megfogalmazott szintetizáló elvet: kultúráközvetítés és pedagógiai értékrendszer.

Külön értéke e munkának, hogy az egyes nagy fejezetek, mondhatnánk: pedagógiatörténeti etapok kezdetén célszerűen válogatott kultúrtörténeti emlékeket villant fel kronológiai sorrendben és lényegre törő módon, mely információk segítségével az olvasó mintegy képbe kerül, vagyis az egyetemes, a közép-európai és magyar kultúrtörténet időszakaján könnyebben el tudja helyezni mindazt, amit az adott fejezetben a szerző az értékekről az értékközvetítésről, a kultúráközvetítésről megfogalmaz.

Tovább növeli a mű értékét az, hogy a kiérlelt teoretikus megközelítés mellett a szerző konkrét példákkal teszi szemléletessé mondandóját, egyrészt magyarországi példák, saját kutatásaiból merített neveléstörténeti tények bemutatásával (például egy-egy időszak tanítóképzésre vonatkozó helyzetképeinek felvázolása stb.), vagy a határainkon túl élő magyarság iskolaügyével kapcsolatos évtizedes kutatásai néhány megállapításának felvillantásával (Csallóköz, Várvidék és Őrvidék népiskoláinak helyzete a 19.-20. század fordulóján stb.), vagy éppen a magyar kultúrpedagógiai koncepciók lengyelországi vetületeinek bemutatásával (Kornis, Prohászka és Weszely szellemtudományi, pszichológiai alapon kialakult kultúrpedagógiai koncepciója alapvetéseinek lenyomata a lengyel Bogdán Nawroczyński kultúrpedagógiai nézeteiben stb.). Itt a példák hosszú sora következhetne.

A szerző nem kerüli meg az iskola kultúráközvetítő szerepe törvényi kereteinek, s azoknak a napi iskolai praxisra gyakorolt hatásának bemutatását sem. Nagy érdeklődést válthat ki – és a szerző szándéka szerint további kutatásra ösztönözheti a szakembereket – e téren a könyv Tudomány – Törvények – Iskola címet viselő fejezete. Valóban izgalmas kérdés például az, miként hatott az Eötvös-féle törvény a Trianont követően határon túli területeknek számító részek magyar iskoláiban, milyen közös vonások maradtak meg az ausztriai és a csehszlovákiai magyar iskolák életének alakulásában, s melyek a speciális, a helyi új oktatáspolitikai törvénykezések hatásai. Hasonlóan izgalmas kérdéskör, hogy miképpen alakult 1920 és 1945 között az iskoláztatás Ausztriában és Csehszlovákiában, hogyan hatottak az adott térségre vonatkozó új törvények az 1945 utáni „kisebbségi” oktatás helyzetére.

De ugyanilyen izgalmas – és a szerző által további kutatásra ösztönző céllal lényegre törő módon össze is foglalt – fejezet hazánk oktatásügye 1945 utáni szakaszának feltárása a jelen könyvben felmutatott példa alapján, vagyis a pedagógiai értékrendszerek és a kultúráközvetítés aspektusából megközelítve.

S hogy e könyv által közvetített ismereteknek, az összefüggéshálók bemutatásának, az egész mű gondolatiságnak, továbbá a szerző által tudatosan ösztönzött további kutatásoknak mi haszna lehet a 21. század embere, az uniós polgárok számára? Talán túlzó, de igaz: sorsunk függhet tőle! Hiszen, mint azt Kováts-Németh Mária is megfogalmazta, célunknak kell tekintenünk, hogy a magunké mellett *„legyünk képesek a másik nép sajátos kultúráját – tudományát, művészetét, hitét, hagyományait – megbecsülni, értékelni, mert sokszínűségünk nem szegényít, hanem gazdagít bennünket, s végső soron Európát”*.

Ezek alapján ajánlom a könyvet a pedagógia elméleti szakembereink, az embernevelés napi feladatait megoldó pedagógusoknak és a jövő pedagógusainak, tanító- és tanárjelöltjeinek figyelmébe hazánkban és a határainkon túli magyar nyelvű pedagógusképzésben egyaránt.

Varga József

* * *

Németh Tibor: Gyarmatosítás és kiengesztelődés. Óslakos hagyomány Kanadában. ELTE Eötvös Kiadó, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2013. 240 o. – Kultúratörténeti kutatásaink globális színterében még napjainkban is számos „fehér folt” van, s számos térségben alig tárták fel azokat a több évszázados (netán több évezredes) történeti aspektusokat, folyamatokat, amelyek a különböző (egzotikusnak már nem is nevezhető) népek nevelési, neveléstörténeti hagyományaihoz kapcsolódnak. Az utóbbi időben az „újra felfedezett” középkori és korai-újkorai iszlám kultúrában a nevelés-oktatás, a tudásáthagyományozódás jól ki-munkált a hazai könyvészetben, de kevés publikáció olvasható a prekolumbián korszak, az afrikai törzsi és a délkelet-ázsiai szigetvilág lakossága neveléstörténetéről. Ennek bizonyára oka az is, hogy kultúratörténetünk (és benne neveléstörténetünk) görög-római beágyazottsága évszázadokon át annyira Európa-etnocentrikussá tette világlátásunkat, hogy kevés figyelmet fordítottunk a világ más térségei neveléstörténeti hagyományai iránt, mert ezek „hozadéka” nem volt beilleszthető a mi kultúrkörünkbe.

Napjainkban a globalizálódó világszemléletünk azonban már jelentős „kitekin-tést” igényel: aligha kerülhető el az, hogy más, eddig nem preferált térségek kultú-rahagyományában felfedezzük azok neveléstörténeti értékeit, és ha nem is lehet té-telelesen alkalmazni ezeket a mi kultúránkban, de (legalább) a párhuzamba állításuk nem kerülhető el.

Ez utóbbi miatt is tartom fontos kötetnek Németh Tibor munkáját, aki a kana-

dai őslakosok hagyományrendszerét vizsgálta, s benne olyan (szinte rendszerszemléletű) nevelés- és oktatásbeli aspektus-együttest tárt elénk, amely a prekolumbián időszak végétől napjainkig ívelődő folyamatban mutatja be az oktatáspolitikai változásokat, az őslakosok (bentlakásos) iskoláztatását, „átterelésüket” a törzsi kultúrájukból az európai kultúra amerikanizálódott, anglicizálódott színterei felé.

A Bevezetés néhány sora rávilágít azokra a problémákra, amelyek feldolgozása (elemzése és értékelése) a kötet lapjain megjelennek: *„Az észak-amerikai földrészre az 1840-es évektől kezdve mind nagyobb számban érkező bevándorlók áradatszerű tömege az őslakók kultúrájától teljességgel különböző életmód fenntartásának imperatívuszával – és haditechnikai fölényével – félresöpörte, rezervátumba kényszerítette, és szinte teljesen kiirtotta az őslakosságot.*

Az egyenlőtlen élet-halál harc sajátos területe volt az az ideológiai háború, mely a fehérek politikai-államigazgatási hatalom és az indián gyerekek közt folyó bentlakásos iskoláztatás – ezek kontinens-szerte az erőltetett asszimiláció munkatelepei lettek több mint száz éven keresztül.

Ez a könyv az őslakosok kárára elkövetett népiértékpártó politika megvalósulási formáit vizsgálja azok jogi következményeivel együtt; a szerző a mai kanadai társadalom kihívásainak és lehetőségeinek számbavételével hívja fel a figyelmet az iskolát pallosként használó oktatáspolitikai veszélyeire.”

E mű azért is fontos, mert hazánkban korábban nem jelent meg könyv az indián bentlakásos iskolák (Indian Residential Schools) neveléstörténeti vonatkozású bemutatásáról, arról a folyamatról, amely az őslakosoknak az európai emberekkel történő találkozásától a közelmúltig (szinte napjainkig) tartó iskoláztatási küzdelmét tárja fel.

A kötet hét, témái szerint jól elkülönülő fejezetet tartalmaz, amelyek koncentrikus megoldásban egységes szövegtestet alkotnak, s ennek végén az olvasók számára összefoglalás, appendixek és bibliográfia teszik teljessé a tájékozódási lehetőséget.

Az első fejezet történeti visszapillantás a bennszülöttek „fehér ember előtti”, évszázadokon át a hagyományokon alapuló nevelési és oktatási gyakorlatáról, amely „az egész ember, az egész közösség, az egész élhető környezet fejlesztését célozta”. A szövetségi kormány 1883-tól alakította ki azt az iskolahálózatot, s ennek középponti elemeként a bentlakásos iskolákat, amelyek az indián gyermekek „átnevelését” szolgálták ezek 1996-ban történt bezárásáig. („A kanadai miniszterelnök 2008-ban a Parlamentben ceremóniális körülmények között bocsánatot kért az őslakosoktól azért a tengernyi szenvedésért, melyet a kormány egyházi segítséggel rájuk rótt” – írja a szerző.)

A második fejezetben három egykori brit felségterület, a későbbi államoknak (USA, Kanada, Ausztrália) a bennszülöttekre vonatkozó oktatáspolitikáját mutatja be, amely során mindháromban hittérítők, pedagógusok és (mai szóhasználattal) szociális munkások voltak a hatalom közvetítői az iskolaügyben, résztvevői ennek gyakorlatában. A célok közösek voltak: „megmenteni” a gyermekeket elődeik

életmódjától, felkészíteni őket az új társadalmi szerepükre és „elhozni számukra a kereszténység és a civilizáció áldásait”. (S mindezeket erőszakkal valósították meg, amelyek nem csak sérelmet, hanem fizikai, mentális és pszichés szenvedést jelentettek nem csak a gyermekek, hanem a szüleik számára is.) Az „átnevelés” szintére a szülőktől elválasztott bennlakásos iskolák voltak, amelyekben a miliő, a mentalitás az európai kultúra hagyományának felelt meg, s ez teljesen ellentétes volt a bennszülöttek addigi (közösségi) nevelési-oktatási gyakorlatával.

A harmadik fejezetben az egykori diákok visszaemlékezései meggyőzően mutatják be azokat az iskolai nevelési körülményeket, bánásmódokat, amelyeket szenvedések közepette éltek meg, de ezek ellenére, vagy éppen ezek miatt megvolt az a túlélési ösztönük, amely szinte genetikailag kódolt volt bennük (pontosabba: tradicionálisan megőrződött az a még nem teljesen elnyomott identitásukban).

A negyedik részben a szerző azt mutatja be, hogy az őslakosok gyermekei számára a bentlakásos iskolák alapítása is azt a célt szolgálta, hogy ez által is csökkenték az őslakosok számát – csak civilizáltabb módon, miután korábban fegyverekkel már „elvégezték” a területek elfoglalásához nélkülözhetetlen őslakosság-genocídiutumot. Nemzetközi nyomásra ma már a kanadai kormány „kénytelen” olyan országmázzt építeni, amelyben a bennszülötteknek esélyt kell adnia arra, hogy érvényesíteni tudják a jogaikat.

A kötet ötödik részében kísérhetjük figyelemmel azt, hogy az iskolákból kikerült gyermekeknek, fiataloknak milyen lett a sorsuk, milyen magatartás- és identitásváltáson mentek keresztül, és mindezek hogyan hatottak családi kapcsolataikra, az önképük alakulására, a környezettel való kapcsolatuk minőségére. A szerző szerint „A kanadai bentlakásos iskolák öröksége végtelen nyomor” –, s ez a többségükre még akkor is igaznak tartható, ha tudjuk, számos indián gyermekből lett kiváló értelmiségi szakember: politikus, művész, tanár, régész, orvos, mérnök, szociológus, költő, író, zenész stb., és olyanok is, akik feltámasztói lettek a törzsi hagyományoknak.

A hatodik fejezet az őslakosok szellemi, pszichikus, identitásbeli „gyógyulása” folyamatát mutatja be, amely során saját gyógyítóik ősi tudását használják fel. (A törzsekben újra hierarchizálódnak, „betagolódnak” azoknak a funkcióknak a viselői, akik a különböző tradíciók őrzői, gyakorlói, továbbadói – olvasható egy másik mű konnotációjában.)

A hetedik fejezetben a szerző az erőszakos átnevelésből adódott traumák egyéni és közösségi szintű terápiája lehetőségeit mutatja be, amely kiterjed az anyagi kárpótlásra (!), a bennszülöttekre vonatkozó törvények újrafogalmazására, bizonyos földterületek visszaszolgáltatására, s új viszonyok, új kapcsolati háló kialakítására törekednek az őslakosok és a „honfoglalók” között. Ebben jelentős szerepe volt/van/ lesz a társadalom nem őslakos részének, amely korábban évszázadokon át élvezte a „magasabbrendűség”-státusból adódó előnyöket. S aligha lehetnek kétségeink arra

vonatkozóan, hogy ebben a „megbékélési, kiengesztelődési” folyamatban a pedagógiai környezetre is jelentős feladat hárul.

A kötetet olvasó mindegyik fejezet végén bőséges tájékoztató irodalmat talál, amelyet kiegészítenek az appendixekben lévő 1700 és 1999 közötti térképek (amelyek a kolonizációs folyamat földrajzi térbeliségének változásait mutatják be), az autentikus fotók, valamint a Bibliográfiában a felhasznált könyvek, tudományos folyóiratok és honlapok terjedelmes jegyzékét.

A kötetet nem csak neveléstörténészeknek, szociológusoknak, s más társadalomkutatóknak ajánlom, hanem tanulságul mindenkinek, akik múltunk, mai és jövőbeli világunk megismerésének szándékával éli mindennapait. S mementóul ajánlom a kötetben megidézett John Marshallnak, az USA Legfelsőbb Bírósága bírójának igazságérzetre vezérlő szavait: *„Amerikát, melyet Európától széles óceán választ el, másféle népek lakták, ezek különálló államokba szerveződtek, egymástól és a világ többi részétől függetlenül léteztek; saját intézményeik voltak és saját törvényeik által szabályozott életet éltek. Nebéz megérteni... , hogy az a tény, hogy az egyik földrész lakói felfedezték a másik földrész lakóit, a felfedezőknek olyan jogokat adott a felfedezett országban, melyek megsemmisítették az előző politikai elithez tartozók addigi jogait.”* (11.o.)

E sorok napjainkban sem tanulság nélküliek. Van és lesz még mit tennünk.

Cs. Bányai György

* * *

Szecsó Károly: Udvarhelyi Kendoff Károly. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet – Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2013. 112 o. (Tudós tanárok – tanár tudósok. Sorozatszerkesztő: Jáki László.) – Az '50-es, a '60-as és a '70-es években tankönyvei, tanári kézikönyvei, módszertani írásai révén a földrajztanárok körében fogalom volt Udvarhelyi Károly neve. Ma már elmondható, gazdag, sikeres tanári, szakírói életpálya volt az övé, amelyet a nem szakmai kvalitásai, adottságai is erősítettek. A hazai földrajzoktatás-történet ikonikus személyisége lett.

„... több mint két évtizeden át kitűnő felkészültséggel, elmélyült tudással, lebilincselő előadásmóddal oktatta és szeretettel nevelte a földrajztanárok szízeit. Nagy érdeme, hogy tanítványainak nemcsak megtanította, hanem meg is szeretette velük a földrajzot. Nemcsak ismeretekkel rubázta fel őket, hanem gondolkodásra, a természeti és a társadalmi jelenségek közötti oksági kapcsolatok bonyolult, de törvényszerű összefüggéseinek felismerésére nevelt, és felrubázta őket a természet, valamint a társadalom megismerésének módszereivel is” – írja róla a kötet borítóján Pajtókné Tari Ilona.

A kötetet összeállító-író Szecsó Károly már szinte sorozatban jelentet meg ki-

emelkedő életműveket felmutatott pedagógusokról színvonalas, szakmailag igényes köteteket. Ami közös e munkáiban: holisztikus látásmóddal mutatja be őket, s az életútjukat horizontálisan és vertikálisan is felvázolja (a lehetséges terjedelmi adottságon belül). Ez utóbbit különösen is megtapasztalhatjuk az Udvarhelyi-életrajzban: a hat évtizeden át húzódó munkássága minden lényeges mozzanat feltárulkozik a kötet lapjain, ugyanakkor ennek mélyrétegeit, a tanárjelöltekre és a tanárookra történő hatásairól, közvetve pedig nemzedékek diákjaival szeretettette meg a földrajzot, ismertette meg életünk színterét. (Személyes közbevetésként említem meg, hogy magam is nem csak tanultam felsőoktatás-könyveiből, hanem általános iskolában tanítottam a tankönyveivel, munkafüzetével, kézikönyveivel.)

„Oktató-nevelő és tudományos munkája, hazaszeretete és nemes értelemben vett lokálpatriotizmusa mély és maradandó hatást gyakorolt tanítványaira, munkatársaira. Az Udvarhelyi-életmű a szakmaszeretet és a pedagógus hivatás olyan nagyszerű példája, amelynek követése és folytatása a geográfus tanítványok legszebb, legnemesebb életcélja lehet” – írja (egy korábbi művéből átvéve) a kötet bevezetésében Frisnyák Sándor.

A sorozat kötetei fejezetcímei standardok Jáki László szerkesztői tradíciói, intenciói alapján: az életút bemutatását a munkásság „történései”, majd szemelvények követik és bibliográfia zárja.

Udvarhelyi Károly szinte „átélte” a 20. századot (1903-1992). Mint annyi más emelkedő pedagógus-személyiség, ő is Erdélyből, a székelyföldi Nyárádmagyarósról indult példaértékű életútjára egy iparos-kézműves apa családjából. Szecsko Károly alapos életrajzi adatolással mutatja be a közel kilenc évtized alatti történéseket: a polgári iskolai végzettséget (ahol földrajztanára adta meg számára az élete végéig tartó szeretetet a földrajz iránt), majd a tanítóképzős évek következtek, elvégezte a polgári iskolai tanítóképzőt, majd az impériumváltás következményeként már Budapesten, a Pedagógiumban (a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán) kapott tanári oklevelet. (A különböző képző intézményekben kiváló tanárok tanították, és/vagy munkáik révén lettek példaképei, többek között Barabás Gyula, Gyulai Ágost, Prochaska Ferenc, Littkei Aurél, Drozdy Gyula, Teleki Pál, Princz Gyula, Lóczy Lajos, s külföldiek: Hetter Alfréd, A. Güttler, E. Eagner és mások.)

A továbbiakban végig kísérhetjük a szaktanári, módszertanai, vezető tanári, tanzévezetői és más beosztásai kronológiáját, ezek egy-egy, a korra is jellemző momentumát. Hosszú út vezetett első állomáshelyétől, Mátészalkától (az ötvenes években ! át) Szegedre, Debrecenbe, majd a végleges, a szakmai kiteljesedés színhelyére, Egerbe. A sors (kvalitásai) megadták számára, hogy szervezhette, irányíthatta a földrajztanár-képzést, s „beleírhatta” magát a hazai földrajzoktatás- és tankönyvírástörténetbe. A főiskolán az Oktatási Bizottság elnökeként jelentős tantárgy-pedagógiai fejlesztéseket végzett, amelyben kitűnő, többnyire általa kiválasztott tanártársai segítettek. Az elméleti munka mellett fontosnak tartotta – korábbi munkahelyei tapasztalataira alapozva – azt, hogy a hallgatók terep- és üzemi gyakorlatokon vegyenek

részt, amelyeken elsajátíthatták a földrajzi kutatások alapjait. Mindezekhez számos tematikát, irányelvet, tananyagot, programot dolgozott, illetve dolgoztatott ki. Működése idején Eger a hazai általános iskolai földrajztanár-képzés elit centruma volt.

Szecsó Károly – jó érzékkel -, olyan didaktikus Udvarhelyi-idézeteket emelt be ebbe a részbe, amelyek nem csak a kor elvárásait tükrözik (benne – nota bene – az ideológiákat is), hanem azokat a – mai kifejezéssel: – innovációkat is, amelyek tudományosan megalapozták Udvarhelyi korszerű, nemzetközi szintű koncepcióját. (Kandidátusi disszertációja is e vonulathoz tartozott: A dialektikus földrajz és tanítása.)

Negyvenhat éves aktív működését megható eseménnyel zárta, mintegy a életútja körbe zárásául: „... a nyugdíjba vonulása előtt évben hallgatói Erdélybe vitte el, s eljutottak Parajdra is., ahol meglátogatták a régi elemi iskoláját, és diákjainak megmutatta értesítőjét. Ekkor átadta volt iskolájának az általa szerkesztett Magyarország földrajza című kötetet, majd hallgatóinak szöveg a nevelői hivatás szépségéről, s a régi tanítók tiszteletének fontosságáról”. (32-33.o.) E részt két lánynak a rá történt visszaemlékezése zárja.

A kötet második fejezetében Szecsó Károly tizenegy alcímmel jelzett – kitűnően összefoglalt, a lényeges történésekre fókuszáló, ebben is számos lábjegyzettel történő hivatkozással megalapozott – részben mutatja be az Udvarhelyi-életművet. Közülük néhány, amelyből kiviláglik a földrajztudomány és az tanárképzés, a tantárgymetodika iránti modernizációja, a (lehetőségek közötti) új utak keresésének eredményei: Pedagógiai kísérletező munkatílusának kialakulása Mátészalkán (1924-1929); A földrajztanítás új munkamódszereinek kimunkálása Szegeden (1929-1948); A szemléltető földrajzoktatás úttörője; Földrajzi munkafüzetei; A tankönyvíró; Az „Udvarhelyi-korszak” meghatározó szerepe a hazai alsó fokú földrajztanításban. A 11. részben a születése 100. évfordulóján rendezett program olvasható.

A harmadik fejezetben az írott munkáiból vett részletek kaptak helyet, először az egész életműve koncepcióját Szegeden megalapozó „cselekvő iskola” gyakorlati irányultságú pedagógiai program adaptációja, egy kötet-előszó, majd oktatás-módszertani szöveg, s ezt követi az Eger környékén végzett kutatásaiból vett részlet. (Földrajzi oktatás a cselekvő iskolában; Magyarország földrajza az iskolában és szülőföld ismertetés; A földrajz tanításának néhány fontosabb módszeres elve; Eger természeti földrajzi környezete.)

Végül egy elhangzott nekrológ, (csaknem a teljességre törekvő) Udvarhelyi-bibliográfia és Irodalom zárják a kötetet.

Ez a könyv is bizonyítja Jáki László neveléstörténeti értékű elgondolásának, kezdeményezésének fontosságát, szükségességét a kötetsorozat igényéről, ennek szakmai-tudományos jelentőségéről, éppen úgy, mint a korábban az általa szerkesztett (és ma is megjelenő) Könyv és Nevelés-folyóirattal kapcsolatban

Tölgyesi József